

A KRÁSZNAI ARANY-LELET.

Pliniusnál a Nat. Historia XXXIII. könyve 17-ik szakaszában azt olvassuk: C. Caesar primo introitu urbis civili bello suo ex aerario protulit laterum aureorum \bar{xv} . Ebből az a tanúság, hogy a római köztársaság, noha maga nem veretett arany pénzt, sőt, a mint a köztársaság korából fenmaradt számítások és számadatok bizonyítják, az arany pénzt nem ismerte el törvényes fizető eszköznek, mégis kénytelen volt a világforgalomra való tekintetből tetemes arany készletet tartani a maga kincstárában, és ez az arany készlet arany rúdokban (lateres aurei) állott. Minthogy pedig arany pénzt az állami pénzverde nem állított elé, önkényt következik, hogy ha a római állam valahol fizetést teljesített aranyban, ezt csak arany rúdakkal tehette, a melyeket római ősi szokás szerint mérlegre tettek és súly szerint adtak; tehát éppen ily módon el is fogadták fizetésben, és éppen nem lesz merész következtetés, ha azt állítjuk, hogy a hányszor legyőzött népek hadi kárpótlást fizettek, vagy diadalmas vezérek zsákmányt hoztak a kincstárba, az ezekben foglalt arany, a hol súly szerint van említve, mindig ily rúdokban állott.

Csaknem önkényt folya ebből, hogy tehát ily rudak bizonyosan jártak a világforgalomban súly szerint pénz gyanánt. Ám az arany értéke természetesen nem csak súlyától, hanem finomságától is függ, és ha feltehetjük, hogy a súly meghatározására mindenütt és mindig könnyű volt mérlegre szert tenni, éppen oly határozottan mondhatjuk, hogy az arany finomságának a meghatározása nem volt oly könnyű, és éppen azért módot kellett keresni, a mely biztosítja a nagy közönséget a fém minőségében való csalódás ellen.

Az ókor összes emlékeiben hiában keresünk adatot, a mely különböző finomságu aranyról tesz említést. Össze-vissza két fajtát

ismerték az aranynak. Az egyik neve volt *aurum*, a másiké *electrum*. Az utóbbiról bizonyosan tudjuk, hogy tetemes mennyiségű ezüsttel volt elegyítve; az előbbeninek tisztának kellett lenni nem ugyan abban az értelemben, a hogy ma beszélünk tiszta aranyról, hanem kétségen kívül oly minőségű tiszta aranyat értettek, a melyet az akkori módjaival a fémválasztásnak birtak előállítani.

Plinius homályos leírásából (N. H. XXX., 19) meglehetősen bizonyossággal lehet következtetni, hogy az aranyfinomítás eljárása egy neme volt a közép korban általánosan divott *caementatio*-nak, a mely a szemcsévé változtatott arany ugy szólván kiégetése, és az így kiégetett aranyat görögül *ἄβρυζον* melléknévvel jelölték, a miből származott a latin *obrussa*, a mely éppen az eljárást jelöli. A tisztára égetett arany: *aurum ad obrussam* volt, a hanyatló latinság aztán az eljárás jelölésére alkotta az: *obryzare* igét, a mely mint ige irónál nem fordul ugyan elé, de részesülő idomában: *obryzatus* a Theodosius féle törvénykönyvben már mint műszó szerepel.

A régi emberek természetes észjárásának tökélyesen megfelel az a szokásból fejlődött megállapodás, hogy különbséget tettek a között a nyers arany közt, a mely különböző alakban, szemcsékben, forgácsokban vagy porban mint áru kereskedés tárgya volt, és a között, a mely mint finomított fém rudakban a vert pénz helyett fizető eszközül szolgált. Ez utóbbitól megkövetelték, hogy a finomság elérhető legmagasabb fokáig legyen megtisztítva, és minthogy erről nem volt könnyű közetlenül meggyőződni, mivel kevés ember értett a próbáláshoz, eleintén alkalmasint oly formán jártak el, mint a chinaiak, a kik a fizetésben kézről-kézre járó arany- és ezüst rudakat minden adás-vevéskor megbélyegzik, azaz, mindenki, a kinek a kezén az illető rud megfordult, rá üti a maga bélyegét, és ezzel mintegy kezességet vállal az iránt, hogy a fémnek megvan a kellő tisztasága. A római birodalomban, a hol kezdetben magát a törvényes fizető eszközül szolgáló *aes rude*-t, a rudakba öntött rezet is az állam bélyegeztette meg, hogy kezességet nyújtson az átvevőnek a fém minőségeért, később, a mikor aranyrudak is jöttek forgalomba, ezeket is hivatalosan megbélyegeztette, annak jeléül, hogy államilag megpróbáltatta és tiszta arany voltáról kezeskedik.

Ha valaki kétkednék benne, hogy a római birodalomban még a császárkorban is a vert arany pénz mellett hivatalosan bélyegzett arany rudak is szolgáltak fizető eszközül súly szerint, be tudjuk bizonyítani már most, hogy úgy volt.

Tudva levő dolog, hogy Nagy Constantin úgy vetett véget (Mommsen valószínű hozzávetése szerint 312-ben, l. *Gesch. d. röm. Münzwesens* 778. l.) a pénzverők garázdálkodásának, hogy az arany pénz kényszerforgalmát megszüntette, az az elrendelte, hogy az ő rendelete szerint veretni kezdett solidust mindenki visszautasíthatja, ha nincs tiszta aranyból vagy nem teljes súlyú, az az nem nyom teljes 4 scrupulust ($\frac{1}{2}$ fontot). E rendeletnek igen természetesen az lett az egyik következménye, hogy a pénzverés éppen csak hivatalos darabolássá vált, és a vert solidus és a bélyegzett aranyrúd közt csak éppen az volt a különbség, hogy kisebb és egyenlőbb aranydarabokat szolgáltatott a forgalomnak, holott az aranyrúd mint egy darabban tetemes érték képviselője és csomagolásra alkalmasabb idomu darab kényelmesebb volt a nagy fizetések eszközzésére vagy nagy összegek elszállítására. Mérlegelni ezt is, azt is kellett, arra valók voltak az *exagia solidi* és a közönséges súlymértékek; finomságát ennél is, annál is a bélyeg biztosította.

Mind ezek alapján már Mommsen a *Geschichte des römischen Münzwesens* című remek művében, hivatkozva a *Dig. 48, 10, 9.* íme szavaira: „*Lege Cornelia cavetur, ut qui in aurum vitii quid addiderit, qui argenteos numos adulterinos flaverit, falsi crimine teneri,*“ a mely *lex Cornelia* Sullától származik; így nyilatkozott: „Diese Bestimmung . . . sezt voraus, dass die an Geldes statt umzulaufen bestimmten Goldbarren von dem gewöhnlichen Rohgold sich äusserlich unterschieden, und durch irgend ein Kennzeichen ihr Korn von Staats wegen angezeigt und verbürgt ward . . .“; azonban hozzá teszi: „doch ist von einem den Goldbarren eigenthümlichen Stempel bis jezt nichts bekannt und es kann sein, dass man, um die Theilung nicht zu erschweren, die Stempelung unterliess. . .“

Íme szép hazánk bérczes kis részének, a volt Erdélynek volt fentartva, hogy szolgáltassa a kétségbevonhatatlan bizonytságot, a melyet a nagy tudós éleselmű következtetéséhez keresett. A krász-

nai erdőben talált aranyrudak éppen olyan bélyegzett aranyrudak, a melyeknek rendeltetése volt, hogy pénz gyanánt járjanak a forgalomban.

Tíz rudat találtak; négyet belőle haszonvadászó üzerek összetörtek; hatot (ezek közül is egy ketté van vágva) sikerült a tudomány számára megmenteni; jelenleg a Sepsi-Szentgyörgyi megyei pénztárnok őrizete alatt állanak. Adom leírásukat, mint szemmel látott tanu:

Külsőjökön e rudaknak azonnal meglátszik, hogy teknő alakú csatornába öntötték, a mely alkalmasint vasból volt. Erre mutat a keskenyebb alsó lap sima és az oldallapok ferde volta. A vashoz nem tapad az arany. Felső lapjok eredetileg kissé domboru volt, megtartván az edény falához nem tapadó folyadék domborodó felületét megmerevedése után is. E domboru felületbe vannak beleütve a bélyegek. Igen jól hasonlította valaki spanyolviasz rudakhoz.

A bélyegek kétféle rendszert mutatnak, és a véletlen ugy akarta, hogy három az egyik, három a másik fajta bélyegezést mutatja.

Az egyik fajta a következő háromféle bélyeget hordja:

1) Hoszszukó négyszög alaku pontozott vonalba foglalt téren egy karszéken ülő, hoszszu ruhás, diadémával ékes nőalak, a ki jobbájában pálmaágot, baljában a vállához támasztott bőségszarut tart; arca előtt a szabad téren kettőnél , a harmadiknál egy nyolczágu csillag; alatta gyöngyvonallal elválasztott kis térben e betük: SIRM.

2) Valamivel keskenyebb hasonló téren három mellkép, a melyek közül a balfelöli szélső kisebb a másik kettőnél; balról DDD, jobbról NNN betük.

3) Valamivel kisebb hasonló téren e betük:

LVCIANVS

OBR. I. SIG.

éppen így két sorban.

Ezen kívül azon a rudon, a melyen a női alak előtt a betűsokor helyett a csillag van, még egy negyedik nagyobbacska bélyeg is van, t. i.

4) Hasonló négyszögű téren három sorban:

QVIRILLVS
ET DIONISVS
*SIRMSIG

az utolsó betű után egy fekvő palmaág.

A másik három rudon se a három mellképű (2. számú), se az ülő női alakot mutató (1. számú) bélyeg sincs, csak a 3. szám alatti és még egy:

5) Hasonló négyszögben három sorban:

FLFLAVIAN
VS PRO. SIG
ADDIGMA

és az utolsó betű után a fekvő palmaág.

Lássuk legelőbb e bélyegek elrendezését a rudakon:

I. rúd, hossza 16·8 cm., súlya 409 gramm, balról jobbra a bélyegek így állanak rajta: 4, 3, 2, 2, 1.

II. rúd, hossza 16·7 cm., súlya 372 gr. bélyegek sora 3, 3, 2, 1.

III. rúd, hossz. 16 cm., súlya 339 gr. bélyegek sora 3, 2, 1.

IV. rúd, hossza 16·7 cm., súlya 476 grm., bélyegek sora: 5, 3, 5—5, 3, 5.

V. rúd, hossza 17·6 cm., súlya 472 grm.. bélyegek sora: 5, 5, 3, 5, 5.

VI. rúd, (2 darabban) hossza 17·3 cm., súlya 456 grm., bélyegek sora: 5, 5 | 5, 5, 3 (a két bélyegű darab 208 grm., a három bélyeges 248 gramm súlyú, és az utolsó három rúdon a bélyegek egymás irányában fel is vannak fordítva).

Látni való, hogy a rúdak éppen nem egyenlő súlyúak, a mire nem is volt szükség; de a római fontnál (327 gramm) mindenik súlyosabb.

Mifélek tehát a leirt bélyegek?

Az 1. számú bélyegen látható női alakot bőség szaruja jellemzi. Noha világosan alatta áll a SIRM rövidített szó, a melyet semmiképp se lehet másként kiegészíteni mint Sirmium névvé, ez a női alak még sem jelképe vagy geniusza Sirmium várcsának, hanem a Moneta és alig ha nem az a palmaág forma valami, a mit a szokott mérleg helyett jobb kezében tart, éppen

Sirmium városának a jelképe. Mint ha azt akarná jelölni ez a bélyeg: *Moneta Sirmiensis*. Ha így, ez a bélyeg csak azt jelentheti, hogy a bélyegzés a Sirmiumi pénzverdében történt. A Sirmiumi pénzverde Nagy Constantin előtt nincs említve, és igen valószínű, hogy Constantin akkor alapította, a mikor 317 táján áttette lakhelyét a Liciniustól újonnan elhódított tartományok e legjelentékenyebb városába, a mely már azelőtt is nevezetes hadászati pont, a hadi felszerelésre szükséges szerek főrakhelye volt, és a hol császári palota is volt. E szerint első adatunk e rudak keletkezési kora meghatározására az, hogy régibb időből nem származhatnak, mint 317-ből Kr. u.

A 2. számú bélyeg három szembe fordult mellképével e betűket mutatja DDD—NNN, a melyeket nyilván így kell olvasni: *Domini Nostri tres*. A mikor tehát ezt a bélyeget használták a sirmiumi pénzverő házban, három császár volt egyszerre, a kik a *Dominus Noster* czimét viselték. Ez a czím, a mely hivatalosan már Diocletianus alatt jött divatba, eleintén csak a tronörökösöket, az u. n. Caesar-okat illette; Constantin fiai már mint császárok is, tehát Augusti, viselték. Constantin halála után a Faustától való fiai Constantinus, Constantius és Constans egy palotai forradalom után, a melyben Dalmatius és Hannibalianus unokatestvéreik elpusztultak, 338-ban összejövetelt tartottak éppen Sirmiumban, és ott megosztottak a római birodalomban. Már 340-ben Constantin elesett az Elsa folyócska melletti ütközetben Aquileja környékén.

Sajnos, hogy a három arczkép a bélyegen, noha négyszer ismétlődik a három rudon, annyira kivehetetlen, hogy még azt se lehet látni, minő jelvények minősítik császárokká. Csak a mellettök álló betűk adnak bizonyosságot, hogy császárok arczképei. Kik ezek a császárok?

Nézetem szerint nem lehetnek mások, mint Nagy Constantin imént említett fiai. Egyfelől a rudak bélyegein ismétlődő ✠ jelvény oly időre mutat, a melyben a kereszténység bátran mutathatta magát a nyilvánosság előtt, másfelől a bélyegeken látható betűk idomai nem engedik, hogy nagyon későre helyezzük az emlékeket. Hozzá járul még, hogy csak az újonnan nyert teljes szabadság okozhatta, hogy ezt a jelvényt még ott is használták, a hol nem volt rá semmi szükség. Oly államban, a mely már

egészen keresztény, senkinek se jut eszibe mindenütt hirdetni, hogy ő keresztény. De különösen az, hogy e három császár arc képe együtt van egy sirmiumi bélyegen, igen valószínűvé teszi, hogy római szokás szerint meg akarták örökíteni azt a nevezetes eseményt, hogy a három császár együtt volt Sirmiumban, és ha meggondoljuk, hogy a 338 évben az ifjabbik Constantín (szül. 316.) 22 éves, Constantius (szül. 317.) 21 éves, Constans pedig (szül. 323) éppen csak 14 éves volt, igen jól talál az ahhoz a körülményhez, hogy a bélyegen a három császár egyike mint gyermek van ábrázolva, mert mellképe feltűnően kisebb, mint a más kettőé.

Ha e feltevés helyes, a rudak 338-ban készültek.

A 3. számú bélyeg, a mely valamennyi rúdon meg van, és a melyet így olvasok: Lucianus obryzavit idem signavit (in) Christo, arról értesít, hogy Lucianus volt a sirmiumi pénzverő ház aranyfinomítója, a kinek kötelessége volt minden rúdra, a mely az ő műhelyében és felügyelete alatt kiégetett aranyból készült, a maga bélyegét rá ütni és ezzel szavatosságot vállalni, hogy ez az arany valósággal ad obrussam meg van tisztítva.

A bélyeg tökélyesen azonos volta mind a hat rúdon a mellett tanuskodik, hogy mind a hat ugyanabból az egy műhelyből, tehát mind a hat Sirmiumból került.

A 4. számú bélyeg azt mondja: Quirillus et Dionisus Sirmii Signaverunt. Az utolsó szó után ott van az a pálmaágyszerű díszítmény, a melyet az 1. számú bélyeg leírásában Sirmium városa jelvényének vettem. Itt feleslegesnek látszik, mivel a Sirmium név betűvel is van jelezve; de hiszen a név az 1. számú bélyeg alján is ott van, mégis a Moneta kezében is látjuk.

Kik voltak ez a Quirillus és Dionisus, és micsoda minőségben verték a magok bélyegét az aranyrúdra?

Legelőbb is úgy látszik, hogy ez a két úr nem volt keresztény. Egyetlen rúdon, még pedig a baloldali végén van a bélyegjök, és éppen ezen a rúdon áll a Moneta képe előtt a Krisztus jelvénye helyett egy csillag, és éppen oly csillag áll a bélyeg utolsó sora előtt. Lehet, hogy ez a bélyeg régi bélyeg volt, a melyre még nem merték volt a kereszténység e jelképét rá tenni, a mely azonban mint még haszonvehető szerszám tovább is

szolgált. Különb is Constantinus törvényhozása teljes vallás szabadságot hirdetett, keresztény és pogány egyaránt tisztelhetette a maga istenét nyilvánvalóan, és így igen lehetséges, hogy ebben a korban a régi Olympusához ragaszkodó pogány éppen oly tüntetően vallotta a maga pogányságát, mint a keresztény a maga kereszténységét. A hanyatlás utolsó idejében rendesen újból szokott fellobbanni a régi dicsőséggel való büszkélkedés.

Azt se hiszem, hogy valami nagy urak lettek volna. Az egyszerű nevek szolgálféltre vagy legfőlebb libertusokra mutatnak. Lehetne arra is gondolni, hogy magán emberek voltak, a kiknek a megrendelésére öntötték az aranyfinomítóban ezeket a rúdakat; ám ez esetben mire való az ők bélyege a hivatalos bélyegek mellett? Egyszerűbb nézetem szerint az a feltevés, hogy ezek ellenörkődő aranypróbálók voltak.

Ezt a feltevést támogatja az 5. számú bélyeg, a melyen világosan ezt olvassuk: Flavius Flavianus probavit signavit ad digma. Az aranyfinomító a kiégetett (obryzatum) aranyból megöntötte a forgalomba bocsátandó rúdat (later) és rá ütötte a bélyegét; tőle átvette az ellenőr, összehasonlítva a próbatűvel (digma) megvizsgálta, és meggyőződván, hogy jól van megtisztítva, helyesli (probat) és ennek jeléül rá üti maga is a bélyegét (signat).

Itt is a felirat utolsó szava után ott van Sirmium városa jelvénye, tehát ez a próbáló is Sirmiumban volt.

Az eddigiekből annyi bizonyos, hogy a krásznai aranyrudak Sirmiumban készültek, az ottani császári pénzverőház bélyegei világosan hirdetik; a kort is, úgy hiszem, elég biztosan meghatároztuk. Az a három rúd, a melyen a Moneta és a három császár arczképe nincs, a finomító mester bélyege szerint hasonlóképpen ott készült. De már most az a kérdés, miért nincsenek ezeken a hivatalos bélyegek?

Miután az aranyfinomító mester azonossága azt bizonyítja, hogy ezek a rúdak valamennyien körül-belől egy időből valók; a Moneta képével bélyegzettek nem lehetnek sokkal se korábbiak se későbbiek; de minthogy az ifjabbik Constantinus már 340-ben meghalt, a három császáros bélyeget már nem lehetett ez éven innen használni. Ellenben a próbáló neve: Flavius Flavianus a római névrendszer szempontjából itélve a Flavius családnak, azaz

a Constantinus féle dynastiának libertusára mutat, a ki alkalmasint igazgatója volt a sirmiumi aranyfinomító és pénzverő műhelynek. Mint ilyennek, az ő bélyege hivatalos bélyeg volt, és teljeseen pótolta a képes bélyeget. A nem képes bélyeggel jelzett rúdák tehát alkalmasint három, négy évvel ifjabbak, mint a többiek, mintegy 341 vagy 342-ből valók.

Mommsen a fennebb idézett helyen úgy vélekedett, hogy a bélyegzést tán azért hagyták el, hogy a rúdák eldarabolását ne nehezítsék. A gyakorlati Római nem ezt tette, hanem 3, 4 sőt 6 bélyeget is ütött minden rúdra, hogy ha eldarabolják, minden darabnak jusson legalább egy bélyeg.

Még csak pár kérdést kívánok röviden érinteni.

Vajjon milyen finomra birták ezeket az aranyrúdakat kiegészíteni? A finomság pontos meghatározására nem volt módom, mert nem volt kéznél aranymives, a ki bár próbatúvel tudta volna megpróbálni, de az egyik rúdon egy pecsétet észleltem, a melyet nagyítóval vizsgálván láttam, hogy választó viz okozta, a melyet alkalmasint egy brassói aranymives tett rá, a kinek a kezében a rúd megfordult volt. A választó vízzel érintett helyen a rúd felülete tele volt apró likacsokkal, a melyekből a savany kiette a nem nemes fémrészcskéket. Az arany e rúdokban tehát nem egészen tiszta.

Hogyan kerültek ezek a rúdák ide?

Miután ezek pénz gyanánt forgalomba bocsátott arany rúdák, a felelet önkényt kínálkozik. Magános ember tulajdona voltak, a ki zavaros időben földbe rejtette kincsét, reményelve, hogy a vihar elmúltával ismét előszedi. Már vagy elpusztult a szerencsétlen, vagy nem tudta későbbben meglelni a rejtékhelyet, mivel ijedtiben és sietségiben nem jegyezte meg jól — feltűnő jegyet nem mert oda tenni — annyi bizonyos, hogy nem jutott hozzá többet. Ott aludt tehát a kincs másfél ezer évig, a míg a játsszi szerencse cigányoknak játszotta a kezibe.

Hogy e rúdák anyaga erdélyi bányából került, lehetséges, de nem bizonyos, sőt nem is valószínű. Abban a korban Dacia már rég nem volt római provincia, és sirmiumi finomítóba alig ha szállítottak innen nyers anyagot. Valószínű, hogy illyricumi arany ez, a melynek bányái csak a török uralom alatt jutottak

feledésbe, de a melyeket az új kor alkalmasint újra fog felfedezni .
és művelés alá venni, mert alig ha ki vannak merítve.

De tekintettel arra, a mit fennebb Mommsenből idéztem, látni való, hogy a leletnek, mint a maga nemében elsőnek és ez idő szerint egyetlennek, roppant fontossága van. Reményljük, hogy e rúdak hivatalos úton fel fognak küldetni a fővárosba, ott kezébe fogja kapni a nemzeti muzeum és ott lesz mód annak is a kiderítésére, a mi az én helyszíni vizsgálatom után még homályban maradt. Ott kell majd lépést tenni az iránt, hogy legalább kettőt a mi muzeumunk számára is megszerezzünk; vagy ha az semmiképp se volna lehetséges, nekünk legalább lenyomatokat, vagy galvanoplastikai utánzatokat készíttessenek.

Finály.

A HÁROMSZÉKI ARANYKINCS. *)

Szerző jelentése elején megemlékezik egy más aranyleletről, melyet Czófalván találtak 1840-ben, de a melynek egészen más archaeologiai értéke és jelentése volt. Ezután előadja a lelet körülményeit. Háromszék megye délkeleti hajlásában a Romániába vezető Bodza-szoros torkolatában útmunkások találtak különösen bélyegzett és feliratos aranyrudakat a gr. Mikes Benedek kiskoru árvája János tulajdonához tartozó Krászna nevű erdős oldalon az út felett alig két méterre emelkedő részén. A találók szita-bodzaiz cigányok voltak. Az aranyrudak száma a törvényes vállalat szerint 9 lett volna. A gazdag leleten megosztóván, Brassóban két pénzváltónál, kik a rudak közül egyet fel is daraboltak, beváltottak 120 frtért. De áradó örömük a hirtelen felgazdagodás felett, az arany árulgatása magára vonta a rendőrség figyelmét és gyanuját. Csakhamar vizsgálatra és bünyfenyítő eljárásra vezetett az ügy. Az elaprózott rudakat a brassói kir. törvényszék lefoglalta. A találók közül a legélelmesebb, ki 6 darabhoz jutott, értesülvén társai esetéről, Urbán András uradalmi jószágigazgató úr közvetítésével 1887 október 29-én beszoigáltatá az ő részébe jutott arany rudakat Háromszék megye központi tiszti karához. Szerencsére e találó (Szava Rudul) arany rudai közül öt kikerülte a kísérletezés végetti földarabolást. A lelet e körülményeinek előadása után szerző rá tér az arany rudak leírásához.

*) Midón Téglás Gábor dévai realiskolai tanár úrnak e cím alatt beküldött jelentését a krásznai aranyleletről közöljük, szerző kegyes engedelmével, de tisztelt olvasóinkra tekintettel, hogy ugyanazon dolgot kétszer is ne legyen kénytelen olvasni, a beccses közleménynek csak a Téglás úr tudományos vélelmére vonatkozó részét közöljük egész terjedelmében, a jelentés első felét csak kivonatosan.

E leírást tisztelt olvasóink megtalálják Dr. Finály Henrik úr értekezésében. Szerző kiterjeszkedik a brassói kir. törvényszék által lefoglalt aranyrudak leírására is, melyek közül kettő került el a szét daraboltatást. E két rud közül az egyik tisztán névsoros csoporthoz sorozható, de eltér a sepsi-szentgyörgyitől, mert csak négy bélyegből áll, míg amaz hatból. A bélyegsor alkotó elemeit azonban ugyanazon két név alkotja. Az elrendezés következő:

FL. FLAVIANVS PRO SIG. ADDIG. a kalászszal (Téglás úr szerint.) Kétszer azután: LVCIANVS OBR · I · SIG; azután újra az előbbi.

E rud hossza csekélyebb a sepsi-szentgyörgyieknél, mert csak 14 centimeter. A szélesség 20 mm., a vastagság 5 mm. Ez tehát a sepsi-szentgyörgyi példányokét közelíti meg. A súly is azokénak felel meg: 375·15 gr.

A másik ép rud hossza szintén 14 centimeter, vastagsága átlag 1 centimeter, szélessége pedig 2 centimeter. Ehhez képest sulya is jóval több s az összes példányok közt első helyen áll, mert 524 gramm. Ezen csak egyetlen név:

LVCIANVS OBR · I · SIG ✱

és a három császár kép látható DDD. NNN. jegyekkel.

Szerző ez után jelentését így folytatja:

E két bélyegen kívül még 11 töredék visel bélyegzést s 4 kis darabon semmi bélyeget nem találunk. E bélyegtelen darabok közül egy erősen ki van kalapálva, nyilván a kémlelő mesterek kedvéért. A három kis részletet is szorgos vizsgálat alá vették. Mindezek a 11 bélyeges darabbal együtt négy egész rudat képeztek annak idején, s brassói aranyművesek még ily állapotukra emlékeznek is. Elég vandali módon azonban a bélyegeken át vagdalták szét e darabokat, melyek közül csupán kettőn látjuk a mellképes alakok nyomait, egyikén az ülő nő képével. Az eredeti bélyegek se lehettek a megmaradt példányokról ítélve teljesen épek. Két helyen is látni az elhibázott bélyeg megújítását s megjegyzéseméltónak találok, hogy a hármass mellképes csoportot ilyen elrontott bélyegre is felül ütötték s egy más darabnál javított alakban ismételve előállították. Ennek a szorgos

gondnak és figyelemnek részéről nagy jelentőséget tulajdonítottok.

Ép oly nagy gonddal látszott viseltetni a lebélyegző FL FLAVIANVS neve iránt, annyira, hogy egy helyen az elhibázott bélyegzést is megújítja. Végül meg kívánom említeni még, hogy a QVIRILLVS név itt is előfordul és pedig a s.-szent-györgyihez hasonlóképen, csak hogy egy töredéken, mely többet ennyinél nem tartalmaz: QVIRILLVS ET DIONISVS SIRM SIG a kalászszal.

A Lucianus bélyegnél megszakad a rud s itt bizonyára egy képesoport következett.

E darabok hossza 6—8 cm., súlyuk a 100 grammon felül jár s csupán a legkisebb darabkéé 6·87 gramm.

Dr. Rombauer Emil kir. főreáliskolai igazgatónak kérésre eszközölt szives lemérése szerint a brassói csoport együttvéve 2632·17 gramm. Ezzel szemben a s.-szent-györgyi rudak 2524·20 grammot nyomnak s így az egész lelet 5156·57 grammot képvisel.

Itt mindenekelőtt az a kérdés tolu előtérbe: minő viszonyt észlelhetünk leletünk sulya és a római font közt? Nagy Constantin idejéig a római libra, vagy régi pénzértékben az as alig szenvedett változást, mindazonáltal a hivatalosan felállított sulyok közt is némi eltérés, sőt teliratilag igazolva van a pondera auraria et argentaria*) létezése is. Csak így magyarázhatjuk meg, hogy például a Dunából Ruscsuk közelében kihalászott**) suly a rajta lévő X daczára, a mint Schimko a bécsi császári akadémiának 1854-ben előterjeszté, 5558·050 grammot, következőleg nem 10, hanem 17 római fontot nyomott. A krásznai aranyrudak együttes sulya is 15 római egész és kétharmad fontnak felel meg s az az első perczben plausibilisnek látszó feltevés, nintha minden rudban egy-egy római font képviselőjét bírónk, a császári korban 327, 453 grammra tehető római fonttól tapasztalható nagy eltérések miatt se tartható fenn. Egészen valószínű azonban, hogy a határállomásokon a barbarok mértékéhez alkalmazkodtak a rómaiak, de még ez esetben is oly nagy eltérés

*) Orelli 1530 v. a Corpus inscriptionum latinarum VI. köt. 282.

**) Corpus inscript. latin. III. köt. 784 v. X.

mutatkozik az egyes rudak sulya között, hogy azokat a forgalomra nézve egyenértékűnek nem tekinthetjük.

Részemről a mennyire az irodalom összevetéséből és a jeleknek Király Pál tanár urral együttesen eszközölt vizsgálatából egyelőre ítéletet mondhatok, itt egy római aranyékszerész vagy kereskedő kincsét vagyok hajlandó keresni. Következtetésemben egyenesen odáig megyek, hogy a görögös nevű Lucianusban feltételezem a szóban forgó kereskedőt, ki hatósági személyekkel FL(avius) FLAVIANVS pro(curatorral) igazoltatja az általa forgalomra szánt aranyrudak minőségét, hogy azokkal valahol Keleten alku szerint jó üzletet csinálhasson. A csupán két izben szereplő Quirillus és Dionisus a procuratori bureau (ratio) tagjai gyanánt tűnnek fel előttem, a mint azt Daciából például a procurator aurariarum mellé beosztott tab(ularius)*) és disp(ensator) es verna ab instrumentis tabulariorum**)) nevű tisztekről már régóta ismerjük. Hasonló állású tisztviselők nemcsak a központokban, de a vidékeken s főleg a bányászatnál másutt is szerepelnek.

Azt a szintén kérdésbe jöhető feltevést, mintha a Sisciában felső Pannoniában létesített procurator,***)) kinek a vasbányák bérletére terjedt ki a hatásköre, vajjon nem szerepel-e Lucianus aranyrudjainak hitelesítésénél, azt hiszem már csak a territorialis különállás miatt se szükség czáfolgatnunk, jöllehet ismét a Corp. inscript. latin. egy másik titulusa és pedig abból az időből, midőn az illető Dacia apulensisnek is procuratora lehetett (III. kötet 6575 sz.) T. Cl(audio) . . . Xenophanti . . . proc . . . argentiariarum Pannonicarum et Dalmatiarum létezését tartotta fenn. Az előbbi felirat is voltaképen Dalmatiara vonatkozik a VI. századból, mikor Cassiodor szerint Pannonia egy része is oda tartozott; az utóbbi pedig aranybányászat létezését szintén nem igazolja Pannoniában.

*) C. I. L. III. 1297. 1286. 1313.

**)) C. I. L. III. 1301. és 1315. sz. feliratok.

***)) Corpus inscript. latin. III. kötet 3953 l(ovi) o(ptimo) m(aximo) fulm(miatori) ful(guratori) sac(rum) F(lavius) verus Metrobalanus, proc(urator) Aug(usti) n(ostri) praepos(itus) splendidissim(i) voct(igalis) ferr(ariarum) per Asclepiaden ark(arium) stat(ionis) Lisc(ionis) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Alsó Pannoniában az aranybányászat egyáltalán nincs beigazolva s a Frusca Goraban előforduló mons aureusból az 1885-ki budapesti országos kiállítás alkalmával onnan bemutatott érczok a vállalkozási kedvet nem fokozák.

Sokkal elfogadhatóbbnak tűnik fel az a nézet, hogy az épen Sirmium mellől historiatlag ismeretes nagyszerű kőfejtés vezetőjét kereshetjük Fl. Flavianus pro(curator) személyében. Nem terjesz-
kedhetünk itt ki kellő részletességgel a nagyobb márványbányák administratiojára, csupán érinteni kívánjuk, hogy P. Luigi Bruzza*) a Róma előtt 1869-ben felfedezett márványtömbökről számos tisztviselő nevét deríté fel s a laterani két oszlopon ugyancsak utána ismeretes lett például e felirat: sub cur(a) Irenaei Aug. lib. proc(uratoris). Bruzza atya kutatásai a procuratorok egész sorával ismertetnek meg s miután a Diocletian által épen Sirmiumnál kivégeztetett négy keresztény martyrról szóló passióból tudjuk, hogy több száz munkás foglalkozott ott a philosophusok vezetése alatt, feltehető, hogy itt is egy császári procurator kezében összpontosult a vezetés.

Legvalószínűbbnek látszik azonban előttem egy ideiglenes pénzverő létezése, mely esetben Flavianus procuratornak Quirillus és Dionisus dispensatori segédei lehettek.

Hogy valósággal a pénzverő hivatal eljárásával van dolgunk, Flavianus bélyegformulája is kétségtelenné teszi. A *σειγμα* általában próbát felállított árumintát jelent s midőn FL FLAVIAN VS PRO SIS ADDICMA kifejezéssel él, ezalatt nem csak azt érthetjük, hogy a lebélyegzés jeléül, hanem, hogy e rudak próba minták gyanánt jelöltetnek meg. A három minőségű próbarud a kémlelésnél most is szerepel s itt első minőségű szinaranyról obr(isum) p(rimae qualitatis) van szó. De a fémjelzés egy nemére utal a rudak egy részén látható hármass mellkép is. A mint a fogok elkülönítése a császárság és a senatus közt Augustus idejében végbement, mint Mommsen kimutatá, a pénzverés jogát teljesen Augustus ragadá magához. Utóbb 12 évvel a tanács a réz-

*) Iscrizioni dei marini grezzi (Annali di Institut) 1870 106—204 lapjain.

**) Passio Sanctorum quatuor Cormatorum Corojántól, a bécsi császári akademiának 1853. és Reundorfától Büdlinger Untersuchungen z. röm. Kaiser-schichte 1870.

pénz veretés jogát nyeré; míg a császár az arany és ezüst pénzeket vevé át s ebbeli jogát a császári kincstári igazgató útján gyakorlá. Egész Aurelianig Rómában összpontosul a birodalmi — pénzláb szerinti — éremverés s a provinciákban létezett pénzverők közül csakis az egyiptomi birt nagyobb jelentőséggel, mint a hol önálló pénzláb is létezett.*)

És most eljutottunk ahhoz a ponthoz is, hol a három kép személyeivel kell foglalkoznunk. Megfelelő analógiák nélkül határozott ítéletet mondani, épen nekem, ki a római bányászattal bensőbb összeköttetésben nem álló nummismatiával keveset foglalkozám, legalább is nehéz feladat. Teljes elismeréssel kell itt kiemelnem azért Király Pál barátom készséges támogatását s ha fejtegetéseimmal sikerül e pontban a valóságot megközelíteni, azt valóban annak az önfeláldozó gyámolításnak köszönhetem, melylyel a Corpus inscript. latinarum számos köteteit s az idevonatkozó irodalmat végig forgatni segített.

A császári hatalom egységét legelőször M. Aurelius törte meg, a ki Pius halála után annak elutasított fivérét, L. Commodust, vagy későbbi nevén L. Verust mindjárt trónralépése napján Kr. u. 161 márczius 8-án Augustus czimmal az uralkodói székben egyenjogu társává fogadá. Utóbb Verus halála után 177-ben saját egyetlen fiával Commodussal ismétlé ugyanezt. Ettől fogva a közös uralkodás bevett államformává minősült s utóbb hármas, sőt négyes alakban is alkalmazást nyert.**)

Ilyen közös uralkodást folytatott több felirat, nevezetesen a Corpus ins. latin. III. köt. 1564 sz. és 4053 sz. alattiak tanúsága szerint Kr. u. 198—211-ig a románizált pun császár Septimius Severus, kit az Illyriában állomásozott hadsereg kiáltott imperatorrá s ki Caracalla és Geta fiaival osztá meg uralmát. Bármilyen gyarló kézzel állítá is elé a véső e három mellképet, észrevehető, hogy a középső egyuttal nagyobb és idősebb s a két szélső egészen ifju alak.

De különben is a Corpus inscript. latinarum III. kötete 513 lapján 4035 szám alatt Paetovioból nemcsak a hármas uralkodás

*) Mommsen Römisches Staatsrecht. II. Bd. II. Abtheilung 987 l.

**) Mommsen Römisches Staatsrecht. Leipzig 1877. II. Auflage. II. Bd. II. Abtheilung 1110 és következő lapjai.

példáját látjuk meg, hanem egy felső Pannoniában ideiglenesen létezett pénzverő felől veszünk tudomást. Ime a felirat:

I · O · M · D
 DIDYMVS
 AVGGG · LIB
 EX NVMVL · P · P · S
 PRO · SALVTE · SVA · ET
 AVRELIAE
 ALEXANDRIAE
 CONIVGIS
 V · S · L · M
 APRO · ET · MAXIMO
 COS

J(ovi) o(ptimo) m(aximo) d(epulsori?) Didymus (trium Aug(ustorum) lib(ertus) ex nummul(ario) p(rovinciae) P(annoniae) s(uperioris), pro salutē sua et Aureliae Alexandriae conjugis v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) Apro et Marimo co(n)s(ulibus).*)

Ime tehát Aper és Maximus consulok idejében Kr. u. 207-ben egy nummularius fogadalmi oltárt emel. Ilyen ideiglenes pénzverőt kell aranyrudaink után Sirmiumban feltételezni s a három alak középsőjében maga Septimius Severus, két oldalt pedig a szintén augustusi czimet viselő fiai vannak megörökítve. Ezekből önkényt következik, hogy a képcsoporttól jobbra látható három D jelentése se lehet egyéb, mint Domini, és a balra eső három N-e pedig nostri. Az egész betű csoport jelentése:

(augusti) D(omini)

N(ostri tres)

Csakhogy a Lucianus neve után következő chryisma alapján már az első hiradók sokkal későbbi és épen a Nagy Constantin utáni időszakra hajlandók becses leletünket helyezni. Hogy e feliratok tanulmányozása ellenkező nézetre vezetett engem, a fennebbiek után felesleges is mondanom.

Való igaz, miszerint a keresztény vallást Nagy Constantin államvallássá minősítve, a Krisztus monogramm használatára a birodalmi tisztviselők csak ezután nyertek jogosultságot. Azonban

*) A D valószínűleg D(olicheno.)

imperium alattvalói közt a kereszténység jóval ezt megelőzőleg tért foglalt s Nero kegyetlenkedései után csupán Trajan, Hadrian, Marc Aurel, Decius léptek fel a római nép sürgetése folytán a mind inkább terjedő új hit ellen, miután az ó-római szellem hívei, a kereszténység titokszerű istenének büntető kezétől származtatá a birodalomra nehezedő csapásokat. Ezután egy félszázadon át békében terjedhetett az új hit s még a hadsereg és hivatali testületek tagjai közül is számosan hódoltak neki, úgy, hogy Diocletian 303-ban megkezdett borzasztó üldözése először is a hadseregben és udvari hivatalokban álló keresztényeket sújtá.

Daciából három izben látjuk megörökítve a kereszténység terjedését. A Corpus inscript. latin. III. kötetének 866 számú feliratában Aurelius Babus veteranus a mai Kololozsvárban (Napoca) leányának állított síremlék alá ezt a titkos keresztény jelt véseti:

D	megtoldva azt e pogány formulával S(it) T(ibi) T(erra) L(evis)!
S T	

A közel Potaissából (Torda) az Ephemeris epigraphica IV. kötetének 62 lapján 136 szám alatt épen ezt a jelt találjuk:

Végre Király Pál dévai realiskolai tanár a sarmizegethusai Mithraeum (Budapest 1886 a m. tud. Akademia archaeologiai bizottságának kiadványa) czimű monographiája 94 lapján a jelenleg a délmagyarországi történelmi régészeti társulat temesvári muzeumában őrizett Mithra reliefen a Krisztus nevét symbolisáló keresztet hétszer olvasta le, és pedig X alakban kétszer, X alakban ötször.

De Rossi szerint az egyszerű X a jelzések közt legrégebbi A X alak

BENE MERENTI IN X

268-ból Kr. u. fordul legelőször Rómában elő, de mint király, megjegyzi, jóval elébb kelle Daciába jutnia, hogy ott annyira meghonosodjék. A potaissai s a phoeniczai Taura emlékeztető jel, még később a IV. században terjedt el Rómában.

Pannoniából hétszer fordul elé a Krisztus monogramja. Kettő a pécsi sirkamara falképen, kettő az 1780-ban u. ott fel-

fedezett 13 keresztény sir közelében és pedig \times^p és \times^p alakban jelentkezett. A n. muzeumban egy mécsesen találjuk ezt az \times^p alakot s ugyanott két bronz amulette is őrzi azt. Mindezt dr. (Szobor Béla*) őskeresztény műemlékek a n. muzeumban cz. értekezésében Constantin jegyének véve a IV. századot követő időkre hajlandó helyezni. Ugy, de a krásznai aranyak bélyegeiben mutatkozó \times^p olyan jegy, mely Rossi szerint már a III. században ismeretes Rómában

PAX DOMINI ET \times^p CVM FAVSTINO

s így a Constantin korát jóval megelőzi ott is, úgy, hogy Constantin ismeretes égi jelenése után nem datálható semmi esetre.

Septimius Severus idejében különben is általános nyugalmat élvezett a kereszténység, úgy, hogy Lucianus, a mi gazdag görög főmárusunk még a hatósággal folytatott érintkezésben is bizvást alkalmazhatá azt úgy saját bélyege, mint tartózkodási helye Sirmium betüivel ékitett Ceres képe alá.

És ezzel eljutottam a többi jelek értelmezéséhez. A női kép: Ceres, valamint a búzakarász és a Ceres meg Quirillus bélyegével egyszer társuló csillag mind az arany képleges jelei.

Felfogásom szerint Lucianus, a nevéből is görögnek minősíthető kereskedő tán épen a daciai bányákból beszerzett arannyal élénk üzletet folytatva szállítá vagy szállittatá e rudakat a Bodza-szorosán keresztül Keletre, hol Tyra, Olbia görög eredetű gyarmatok képezék a legközelebbi emporiumokat. Aranya első minőségű szinarany s ezt bélyegjegyében is kifejezi:

LVCIANVS OBR · I · SIG

A pannoniai városokban általában az arany és ezüstmivesség nagyban virágzott. A régi Savariában (Szombathely) százával ásák ki az olvasztó tégelyeket, minökből a vasmezei muzeum igen szép collectiot mutathat fel. Hasonlót mondhatom Brigetiumról. A szomszédos Meesiából Viminacium (Kostolác) épen egy ezüstmives emlékkövét birja (Eutyclusfaber argentarius C. I. L. III. köt. 1652 sz.)

*) De Rossi Inscriptiones christianae I. 10 sz.

**) Archaeol. Értesítő 1879. 5 sz. 169 lap.

Az ilyen ékszerészek által felhasznált arany nagy része Dacia ereinek aknázása idején sokkal hamarabb eljuthatott innen, mint például a radsadti Alpokból Gastein mellől, hol a római aranybányászat kimutatható. És Dacia nemcsak hogyeiből szolgáltatá a legjobb minőségű aranyat, hanem folyóiból bőven mosták azt, úgy, hogy e tekintetben is tulszárnyalta a Drava-, Lavant-, Möllmenti aranymosásokat, honnan különben is Aquileja virágzó műipara és háztartási fényűzése emészté föl a legközelebbi vidék fémtermelését.

Midőn tehát a krásznai aranyrudak származási korát fejtegetjük, nem szabad figyelmen kívül hagynunk a Pontus partján és az Al-Duna mentén akkor létezett mixhellen városok (Olbia, Tyras stb.) ipari tevékenységét se. E városok még Kr. e. V. századtól datálható műipar székhelyeivé minősültek, honnan Hampel József*) szellemes kifejezése szerint, mint megannyi, hőcentrumból sugározta a mivelődési eszmék éjszak felé, hol lassanként három művészi regio alakult ki egymás felett. Legalul a classicus hatásokból táplálkozó görög gyarmatok. Ezekkel közvetlen érintkezésben a smythe néven ismert s classicus motívumokból alakította a skytha. Attól odább a Szarmat lapályon és Sziberia vadonjai felé a nálunk annyiféle lelettel képviselt barbar művészet.

Kell-e mondanunk, hogy a daciai aranyak s azzal üzérkedő társadalmi osztálynak hálásabb piacza alig létezett e városoknál? A mai Galacz tájára kivezető Bodza-folyó pedig azt a természetes utat jelölé meg, mely későbbi tervezőknél is a rövidség előnyével már sokszor emlegetés tárgyát képezé. Az első felelős ministerium nevében gróf Széchenyi István által benyújtott erdélyi vasút esatlakozása itt vala kijelölve Kelet felé s csakis belöldi városaink érdekei és Bukarest világforgalmi aspiratioi szoríthatták azt háttérbe. És a római kormányzat a Háromszéken létező katonai állomások egyikét: a komollóit nem épen a bodzai szoros biztosítására látszik-e létesíteni? Csakhogy a határhegység (Alpes bastarnicae) rengetegeiben a III. század elején, mikorra az aranyrudak készítését helyezhetjük, a vagyonsbiztonságot porlyázó barbarok veszélyeztethették. Mommsen szerint (Römische

*) Hampel József. A nagy-szént-miklósi kincs. Archaeol. Értesítő 1884. 1—660 lap.

Geschichte V. Bd. Die Provinzen 286—7 lapjain) a legkülönfélébb népsöpredékből összeverődött rablóhordák a városok kapui elé merészkedtek s vakmerő nyilaik olykor a védő falakon is átröpültek. És ha már a mezei munka se eshetett meg katonai fedezet nélkül, hogy indulhatott volna védelem nélkül egy nagy értékű szállitmány tulajdonosa neki az erdős vadonnak? Bizonyára el volt ilyennel látva az aranyrudak egykori birtokosa; de váratlan meglepetés, vagy tulerő ellenében szenvedett vereség miatt menekülés közben rejté, vagy veszté el kincsét, hogy azt soha többé vissza ne kapja. Így képzelem én e rudak sorsát s azokban az említett városok valamelyikébe ötvösmunkák czéljaira szánt küldeményt látok. Az illető város pedig vagy közvetlen be valamár kebeleztve a római birodalomba, vagy annak befolyása alatt állott, úgy, hogy az oda vitt arany minőségének hitelül a kereskedők valamely állami tisztség bélyegzését s itt épen a sirmiumit valának kénytelenek felmutatni.

Ezekben adhatom eddigi tanulmányom rövid eredményét.

Téglás Gábor.

AZ „ERDÉLYI MUZÉUM“.

(*Döbrentei Gábor folyóirata.*)

I.

Döbrentei 1809 nyarán, rajongásának és hálás érzésének sugallatára Széphalomra ment, hogy Kazinczynak a kitünő nevelői állást, melyet a gróf Gyulay-családban elfoglalt, élő szóval megköszönje. A mester és tanítvány ez alkalommal találkozott először. S mint egykor az öreg Orczy a maga kis barátjával, oly örömet mulatott és beszélgetett el most a lelkes férfi a lelkes ifjával, leginkább az irodalomról. Kazinczy biztatta és bátorította, hogy indítson meg Döbrentei Erdélyben valami szépirodalmi évkönyvet, vagy folyóiratot.

Ez volt abban az időben az irodalom főkérdése.

A mióta ugyanis a kassai Orpheus és Magyar Muzéum megszűnt: írók és olvasók egyenlőképpen érezték a szükségét, hogy a magyar nyelv és irodalom művelése érdekében hasonló új vállalat létesüljön. Szemere Pál már 1806-ban tervbe vette, de Ragályi Tamás sokkal több mozgékonyssággal és gyorsabb kézzel fogott megvalósításához, és Szemere nemes önzetlenséggel lemondott nemcsak a folyóirat tervéről, hanem átengedte gyűjtögetett kéziratait is. Így indult meg a Segítő,¹⁾ hónapos írás a szépnek előmozdítására, még ugyanazon esztendőben; azzal a föltett törekvéssel: hogy a Révai „szorgalma által világosságra“ hozott s „örök törvényeken épült grammaticai értekezéseknek,“ a szép izlés természetét fejtegető cikkeknek, valamint a szép mesterségek akárminemű teremtményeinek gyűjteménye legyen. A szerkesztő azonban inkább csak felbuzdult, mint valóban hivatott író volt, földolgozótársával, Palóczy Lászlóval egyetemben inkább a politikai, mint az írói pályára született, miként azt későbbi nagyhirű szereplésök

¹⁾ Segítő. Hónapos írás a Szépnek előmozdítására. Kiadja Kis-csoltói Ragályi Tamás. I. kötet. I. darab. Budán, Landererné betűivel. 1806.

a reform-országgyűléseken bizonyítja. A szerkesztésbe és írásba hamar beleunt, belefáradt, s vállalatából mindössze egyetlen vékony füzet került a közönség kezei közé. Az is minő gyöngye kíséret akár az Orpheushoz, akár a Muzeumhoz képest! Apró, 5—6 lapra terjedő áradozásokat közöl a szép munkáiról, Ragályi Tamástól, a hazai nyelv csinosítóihoz, Palóczy Lászlótól; gyarló verseket Ragályi, Palóczy s Bölöni László tollából. A szándék áldott, a munka áldatlan; legfelebb arra nézve érdekes, hogy a mint Pitt és Sheridan költői kíséreltetekkel kezdette a ragyogó pályafutást, melyet mint államférfi végzett, úgy Ragályi és Palóczy is fiatalkori íráskodása után lépett a politikára. A füzet legterjedelmesebb közleménye, mely az 52 lapnak egyharmadát foglalja el, fordítás. Kétségtelenül valamely régi, vagy új, remek-írótól? Vagy valamely jeles grammaticus vagy aestheticus fejtegetéseiből, a mint programjába illik?! Nem biz' az, hanem a Rabener dicsőítő irásának fordítása, *Amourette* ölbéli kutyácskáról. Hát hiszen az a kicsi állat nagyon kedves és okos lehetett, de talán még se volt a világ irodalmának vagy történetének legjelentékenyebb alakja, hogy egy széptudományi hónapos irásnak első kötelessége az ő megismertetése legyen? A Segítő egyetlen dolgozótársa, a ki mint író országos nevezetességre emelkedett, Döbrentei Gábor, kinek Szemerehez intézett, ossiani hangú baráti elragadtatása itt jelent meg. Ragályi ennek kéziratát a Szemere gyűjteményéből kapta; a mi egyebet kapott, az vagy kiadatlanul maradt, vagy a még kinyomtatott, de könyvpiacra nem jutott három füzetben veszett el, vagy később másutt látott napvilágot.

A míg a Segítő készült és megindult, Kis János is belefogott a folyóirat tervezgetésébe, *Flóra* czimmal. Írt róla ismerőseinek és barátainak, a többi közt: Csehy huszárkapitánynak és Kazinczynak. Csehy az irodalomért melegen érdeklődött és sietve küldötte meg az örvendetes szándék hírét Ér-Semlyénbe, hol Kazinczy ebben az időben lakott; úgy hogy mire a Kis tudósító levele hozzá megérkezett, már ismerte a tervet. Kis abban reménykedett, hogy a nemzet nagyjainak hazafiságára hivatkozva 2000 forint alapot gyűjt össze, s evvel megindítja és biztosítja a vállalatot. Kazinczy s azt hitte, hogy csak ez az út vezet sikerre, mert a könyváruok nyereszkeskedni szeretnek, s inkább kárára vannak az irodalom-

nak; de még sem bizott, hogy ekkora összeg egybe jöjjön. „Azt tartom — írja 1806, február 12-ről — meg kellene elégedni, hogy ha három, vagy négy jóltevőt találhatnál, a kik egy-egy kötetes-két tulajdon költségeken kiadnának; az a haszon, a mely ezeknek exemplárjaiból gyűlend, maradna asztán a többinek kiadására.“²⁾ S úgy látszik, hogy a mester alaposabban számított, mert csak mult az esztendő, s elmult a Flóra nélkül. S Kis kedve-szegve majd le akar mondani az egész szándékról, majd újra meg újra neki buzdult. Kazinczy következő év őszén biztatva biztatja, hogy valami csak tőle kitelik, azt mind kész egy ily szent szándéknak áldozni, hogy gyönyörűséggel, sőt kevélykedve lesz egyik szorgalmatos dolgozója.³⁾ Hiában, Kis még mindég tervezgetett; s e tervezgetés közben a szépirodalmi Flóra elvirágzott, mielőtt megszületett volna. Helyette egy tudományos Tárház terve keletkezett. Természetesen, ezt is tudatja megint Kazinczyval, ki 1808. decz. 30-iki levelében üdvözlí a gondolatért, s ismételve buzdítja, hogy a Tárház szerkesztéséről és kiadásáról le ne mondjon, mint Szemere, Vitkovics és Horvát, kik szintén épp ekkor terveztek efféle vállalatot. „Szenteld e szándéknak — mondja meleg érdeklődéssel — minden üres órádat, míg a munka utnak indul. Csak a kezdete nehéz. Meglátod asztán menni fog. Győzz meg minden akadályt, siketülj meg minden rettentő gondolatok eránt, s lépj ki a sikra. Te fogsz hozzá, s husz esztendővel későbben, mint a mi Museumunk, Orpheusunk; s ennek nem lesznek oly sok titkos elenségei, mint ennek a kettőnek voltak. Te nem lészesz oly kevély, oly bántó redactor, mint a Museumé volt; azt jövendőlköm Tárházad el nem akad.“ S a buzdítás kapcsában tanácsokat osztogat, hogy a Schiller Thalíájának, vagy a müncheni Aurorának előszava szerint írja meg az előszót, hogy a bécsi Annalisok, meg a hallei és lipcei Literatur-Zeitungok ismertetéseit és bírálatait használja föl.⁴⁾ A következő, 1809. jannár 19-ről keltezett levelében megint visszatér a dologra és fölveti a kérdést: hogy mi az

²⁾ *Kazinczy Ferencz*: Eredeti Munkái. Összeszedék Bajza József és Scheder Ferencz. Második osztály: Levelek. I. kötet. Budán. 1842. 103 l.

³⁾ *Ugyanaz*: Levelek. I. kötet. 216 l.

⁴⁾ *Kazinczy Ferencz*: Eredeti munkái. Összeszedék Bajza József és Schedel Ferencz. Második osztály: Levelek I. kötet. Budán, 1842. 280 — 283. l.

oka, hogy a nemzet közönyös nyelve és irodalma iránt? Mi egyéb, mint az, — feleli rögtön — hogy periodicus írása nincs. S kívánva-kívánja, hogy báresak a Kisét postán is járathassák némelyek, hogy báresak el tudnák találni a nemzet izlését, mikép egy-két kötet után ez is örök nyugalomra ne menjen. Ettől ugyan nem igen tart, a mint fejtegeti; miért? Mivel itt Kis lesz a redactor és colporteur, nem egy garabonczás és szakadások lelkétől hanyattatott Bacsányi, ki mindég a visszavonást szitotta és őt a Museum elhagyására kényszerítette. Okulásul és tapasztalásul elmondja: hogyan? A mikor Landerer a Rajnis Vergil Ecclogáinak fordításából egy ívet újságképpen megmutatott Bacsányinak, ez elvitte azt a tisztességes, de gyöngé B. Szabóhoz, s rábirta az öreget, hogy ugyanazt az ecclogát, a Rajnis fordításának szeme előtt tartásával, fordítsa le jobban és adja ki, minek előtte még a Rajnis munkája megjelenne, hogy Rajnis megszegyenüljön! A hol ilyesmi történhetik, a hol az öreg Szabót az által vonják a *j*-től az *y*-ra, hogy a *j* kálvinista orthographia, az *y* pedig papista, mert Pázmány vele élt, hogy ő azért írja a christianust keresztyénnek, mert utálja a keresztet, kálvinista levén: ott ki kellett magát tépnie a társaságból, melyet megalkotott Bacsányi nélkül, melynek mégis Bacsányi ragadta kezeibe a gyeplőjét. „Te a Tárház dolgában — ajánlja tehát — ne végy senkit magad mellé kormányzó-társnak, kormányozd magad, s ne adj számot egy dolgozó-társnak is az eránt, hogy ezt vagy amazt miért cselekedted. Tanácsaikat, vélekedéseiket kihallgathatod. A sok szakács elrontja a főztet.“⁵⁾

Hiában szötte Kis a tervet, osztotta Kazinczy a tapasztalati figyelmeztetést: a Tárház nem jelenhetett meg. Sem kiadó, sem elegendő dolgozó nem akadt; s az óvatos Kis visszariadt neve és pénze kockáztatásától.

Ily viszonyok közt a tervezetés megint elől kezdődött. Egy felől Szemere vette föl az elejtett gondolatot s a triasszal Amalthea név alatt akarta azt megvalósítani; úgy gondolkozott, hogy Buda és Pest mégis, mint az ország fejlődő fővárosa, folyóirat szerkesztésére és kiadására, valamint elterjesztésére, bármelyik vidéki városnál alkalmasabb; másfelől, Kazinczy sürgölődött a hé-

⁵⁾ *Kazinczy Ferencz*: Eredeti Munkái. Összeszedék Bajza József és Schodel Ferencz. Második osztály: Levelek I. kötet. Budán, 1842. 289—290.

zag kitöltése érdekében; nem ragaszkodott a fővároshoz, ennek középpontiságára ő nem sokat adott, nem bánta teljesen: az évkönyv vagy folyóirat bárhol keletkezik, csak legyen! S bele lelkesítette az eszmébe Döbrenteit! A vérmes fiatal ember könnyen lobbant és a mig Széphalomról Péstre ért, még egyre a Kazinczy személyes hatása alatt, lelkesedése határozottá forrt. Találkozott régi barátjával, Szemerével, megismerkedett Vitkovics Mihálylyal és Fejér Györggyel, s elbeszélte nekik, hogy irodalmi Almanachot fog kiadni; Szemere és Vitkovics pedig, be sem várva a távollevő Horvátot, a triász vállalatáról pedig legottan lemondott, sőt a mit Szemere gyűjtögetett, átadta kézíratait a vállalkozónak. Döbrentei most visszatérve Maros Németibe, fokozott kedvvel irogatott maga is, leginkább verseket; s elküldötte megítélés végett Vitkovicsnak, ki december 23-iki levelében egyszerűen és egyenesen, mert a mi a szivében, az a száján is, kijelenté, hogy biz azok nem tetszenek neki úgy, mint ossiani darabjai tetszenek. „Ezekben a te lelked — mondja bizalommal — igen is kitesz magáért; ezekben te original vagy. Folytasd barátom; folytasd ezeket tovább is; úgy áldjon meg a magyar Apolló . . .“⁶⁾ Egyszersmind tudósítja, hogy Fejér György tisztelteti és üzeni, hogy Almanachja számára küldeni fog apró darabokat; csak írja meg, minő sphaerában mozog, mikor és hol szándékszik kiadni, s kik lesznek társai? Felelt-e Döbrentei, vagy egyelőre elhallgatott, nem tudjuk; de az bizonyos, hogy a következő 1810-ben már terve megváltozott. Hónapos írásba kezdett. Még a nyár előtt részletes programot készített, közölte Cserey Farkassal, ki a tulajdon költségén kinyomatta azt, s az akkor folyó országgyűlésen néhány tekintélyes főurnak Kolozsvárott, az országházában kiosztotta: maga pedig megírta Kazinczynak, értesítette Vitkovicsot, sopánkodva és panaszkodva, hogy a pozsonyi ujság a szándékot jó korán kiharangozta. A mint Kazinczy gróf Dessewffy Józsefnek 1810. július 24-én említi: a folyóirat a jövő januárban volt megindulandó.⁷⁾ Azonban elhalasztódott. S Kazinczy reménye gyorsan megfoszlott, mert október 15-ről már kételkedve jósolgatja Kisnek, hogy nem tudja: ha tehet-e valamit

⁶⁾ *Vitkovics Mihály*: Válogatott Levelői. Kiadja Szvorényi József 52 – 55 l.

⁷⁾ *Gróf Dessewffy József*: Bizodalmas Levelezése Kazinczy Ferenczcel. Kiadta Kazinczy Gábor. I. köt. Pest, 1860. 148. l.

Döbrentei, mert Erdély nem az a hely, a hol az effélét kezdeni lehet; ha kezdeni fog is valamit, az nemsokára elakad.⁸⁾ A kése-delmezés miatt a pestiek hasonlóképp arra a gondolatra jöttek s abban erősödtek meg, hogy a Döbrentei fáradozása eredménytelen maradt; újra tervet szöttek és mozgolódtak a vállalat ügyében; annyival inkább, mert a mikor a tavasz első napjaiban Berzsenyi Pesten megfordult, részint látogatóban, részint költeményeinek kiadása végett, a triászt egészen belemelegítette a folyóirat megteremtésébe. S ha összejöttek barátságos estéken, ez a kérdés minduntalan szóba került. Halasztani talán még egy ideig lehetett, de soká nem; a kor követelte, meg kellett oldani. S mikor Kazinczy 1811. őszén Pesten járt, tanítványai és barátai felhasználták az alkalmat, hogy vele is beszéljenek és tanácskozzanak. Kulcsár István, a Hazai és Külföldi Tudósítások hazafias szerkesztője nagy ebédet adott tiszteletére. Ott volt Vitkovics, Szemere, Horvát, Sztrokay s többen; Kazinczytól megkérdezték, hogy minek kellene a vállalatot elkeresztelni? S mielőtt válaszolhatott volna, Kulcsár megmagyarázta, hogy neki miért látszik legalkalmasabbnak és legajánlatosabbnak ez az elnevezés — Lehel kürtje? „Alig tartóztathatám meg magamat — írja a széphalmi mester 1812. november 15-ről Kisnek — hogy hangosan ki ne fakaszszam kaczagásomat.“ Megvallotta őszintén, hogy azt a czímet nem szereti; de utána vetette, hogy azon akadozni nem fogna, csak indulna. Annál élesebben ellenkezett Kazinczy abban, hogy a szárazabb tudományok kötetes terjedelemmel bíró feldolgozásai is e folyóiratban nyerjenek helyet. Mert azok nem széptudományi és szépirodalmi vállalatba valók.⁹⁾

Mi volt mindez? Szó, szó, szó, mint Polonius mondja. Hogy tettig nem ért, — oka az akkori nyomasztó sajtó-viszonyokban rejlett. Buda és Pest lakossága nagyobb részint németül beszélt. S benne a magyar író nem talált hazájára. A könyvkiadók, helyesebben könyvkereskedők száma alig volt néhány. Még 1821-ben is az egész országban összesen csak 16-an voltak: Pesten 4, Budán

⁸⁾ *Kazinczy Ferencz*: Eredeti Munkái. Összeszedék Bajza József és Schedel Ferencz. Második oszt.: Levellek. I. kötet. Budán, 1842. 363—364. l.

⁹⁾ *Ugyanaz*: Levellek. II. kötet. 61. l.

1, Pozsonyban 4, Debreczenben 3.¹⁰⁾ Különös, de igaz, hogy még olyan hivatali és iskolai középpont is, a minő Kolozsvár, Erdély fővárosa, a kormányzóság székhelye ellehetett rendes könyvkereskedés nélkül. Filtsch, a galanteriasta és Guttmann, a könyvkötő gondoskodott a szükség kielégítéséről. A különböző ékszerek, nyakendők, emlékek, ajándékok, apró csecsebecsek sorában állottak a könyvek, kötve és kötetlenül, nagyobbára idegen művek; magyar munkákat inkább Guttmann tartott.¹¹⁾ A mint az ő példája mutatja, ebben az időben a könyvkötők is foglalkoztak könyveladással. Számuk fölmehetett a százra. Azonban sem az irodalom terjesztésére, sem a kiadás könnyítésére nem igen hatottak; egyfelől, mivel főként iskolai és ájtatos könyvekkel, meg kalendáriummokkal vesződtek, másfelől, mivel minden igyekezetök daczára sem emelkedtek hitelre a közönség előtt.¹²⁾ Így rendes, állandó könyvpiaczi forgalom nem létezett. A kereslet egész negyed éven keresztül pangott, legtöbbsnyire német és franczia vagy görög és római munkákra szoritkozott, de azokban sem nyilvánult élenkebben, mert a legolvasottabb régi klasszikusokat, legfelkapottabb új írókat, például Sallustiust vagy Gessnert, csak megrendelésre lehetett kapni, s hetekig kellett rájuk várakozni. S a könyvkereskedők épp úgy, mint a gyólcsonok mai napság eljárak vásározni Debreczenbe, Komáromba, s a népesebb vidéki városokba. S ott sátor alatt, szépen kirakodtak, és buzgón kinálgatták, a mi újdonságot hoztak. Pesten is csak a negyedévi vásárok alkalmával támadt nagyobb pezsgés és forgás. Minden számítás ezekre épült. A ki tehette, maga látogatott be ilyenkor; a kinek kedve, módja és ideje hiányzott, alkalmatosságot keresett. Így elégitette ki szellemi szükségletét. Ez a szükséglet kielégítése azonban nem öltött erős mérveket. Azért a könyvkereskedők kiadó-üzletbe nem szívesen ereszkedtek, vagy ha igen, csak az íróra legkedvezőtlenebb föltételek alatt.

Kell-e ennek megvilágosítására és bizonyítására pár csattanós példa? Imhol az első. Mikor Kazinczy 1809. márcziusában költői levelét az ifjú Wesselényi Miklós báróhoz megírta, kéziratát elkül-

¹⁰⁾ *Vitkovics Mihály*: Prózai Művei. Kiadja Szvorényi József. 215 l.

¹¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Erdélyi Levelek. Kiadja Abafi Lajos. 37–38 l.

¹²⁾ *Vitkovics Mihály*: Prózai Művei. Kiadja Szvorényi József. 215 l.

dötte Vitkovicsnak, hogy barátaival olvassa el és nyomassa ki. Vitkovics futott, fáradott, de siker nélkül; s bosszankodva és elkeseredve jelenti szeptember 15-ről, hogy a zsigori könyvtárakkal nem boldogulbatott; Hartlebennek, ennek a német sógornak nem kell egyéb, mint tündéres történet; Kis Istvánnak minden gondja a kalendarium, a hacc Musa, b. De Manx, meg fiatal pápista felesége; Institoris csak ígér, de nem váltja be szavát; Eggenbergernek pedig semmi kész pénze nincsen.¹³⁾ Így tehát Fejér György, Kulcsár István, Vitkovics és Horvát István állottak össze és nyomatták ki az epistolát, azon tiszteletből, melyet iránta, literaturánk főembere iránt éreznek, és azon örömből, melylyel örvendeznek, hogy tizenöt év után ismét visszanyerhették a Heliconnak. Kazinczy csak barátai jóságából kerülhette el, hogy a megtisztelő verset nem a megtiszteltnek kellett, ki arra nagy készséggel ajánkozott, közrebocsátani.

S imhol a második példa. Mikor Kazinczy Daykának, az édesbús lyrikusnak költeményeit sajtó alá rendezte, még több húzavonával és nehézséggel küzdött. Vitkovics alkudozott és közvetített most is. Mint 1810. január 26-ról írja: megkínálta a kéziratral Eggenbergert, de nem fogadta el; Institoristól maga tartózkodott, mert minden áldott nap átkozottabb szerencsére jut; azért Kis Istvánnak ajánlta fel, ki örömet vállalta el, s oly ígérettel, hogy minél csinosabban és egészen a Kazinczy útasításai szerint fogja kinyomtatni. Már néhány hét múlva mégis huzódzott. A mint ugyanis Vitkovics április 6-ról tudatja, Kisnek nem tetszik a választott kicsiny alak, mert igen vastag lesz benne a kötet, a könyvet nem az egyetemi nyomtató intézetben akarja szedetni, hanem a budai Landerer műhelyében, mert különben a szentgyörgyi vásárra nem készülhet el. Kazinczy beleegyezett; de azért biz az nem készült el sem Szent-Györgyre, sem Szent-Mihályra. S a mikor Vitkovics és Szemere mind gyakrabban sürgették, végre kifakadva azt felelte Szemerének: hogy ő inkább borkereskedő, mint könyvtáros vagy kiadó. Ennek következtében, mint Vitkovics 1811. jan. 19-ről jelenti, a kéziratot Kis tudta és akarata nélkül visszavette, úgy is csak hazugzággal tartotta őket; visszavette pedig azzal a

¹³⁾ *Vitkovics Mihály: Válogatott levelei. Kiadja Szvorényi József. 81. 103 l.*

szándékkal, hogy maga nyomatja ki, remélve, hogy a kiadás költségei az aláírók pénzeiből megtérülnek. S megkötötte a szerződést Sághyval, az egyetemi nyomtató műhely igazgatójával, meglehetősen nagy áron, ívenként 80 forinton, de legalább azzal vigasztalta magát, hogy a munka megérdemli, mert szép lesz. Így a Dayka sorsa eldőlt; Sághy úgy számított, s Vitkovics benne megbizott, hogy a szedést július végén megkezdhetik; de még augusztusban sem kezdődött az. A mire egyikök sem számított, az osztrák-magyar monarchia sorsa egyet fordított a Dayka sorsán is; a papíros ára tudniillik, a papír- és rézpenz értékének leszállítása következtében már a tavasz óta nőttön növekedett, az őszre meg 246 forintra felszökött, miért a művezető azt ajánlotta Vitkovicsnak, mint jó ismerősének, hogy ha csak a munka nem okvetlenül sietős, semmit ne nyomasson, mert a papíros ára még itt sem állapodott meg, óráról órára változik, emelkedik; bizonyítja a magyar cancellária titkos rendelete az alatta levő hatóságokhoz, hogy minden folyamodást és föltejesztést legfeljebb fél iven vonjanak össze. Vitkovics elfogadta a tanácsot, noha Kápolnay Paur Antal, fejmegyei birtokos megígérte, hogy kölcsönözni fog annyi pénzt, a mennyi arra kell, hogy a Dayka verseit, bármily esinosan, ki nyomassa, s az összegért várakozik addig, a míg elegendő példányok elkelnek. A kiadás tehát elhalasztódott; annál buzgóbban gyűjtötték az aláírókat, úgy, hogy a következő esztendő júniusában már 200 aláíró volt; maga Vitkovics, a mint 1812. szeptember 26-ról Széphalomra jelenti, 36-ot gyűjtött, többnyire velin példányra, s még reméllette, hogy számukat novemberig megkétszerezi; ő és Helmezy ekkor hosszas tanácskozás után eltökéltette, hogy átadja a kéziratot a kezdő Trattnernek, oly kikötéssel, hogy azonnal fogasson a munkához; megteheti annyival inkább, mert 200 példány rögtön elkel, mihelyt elkészül. „Sokat nyomna — írja Vitkovics 1812. június 29-ről Kazinczynak — ha őtet levél által ezen szándékunk teljesítésére megszólítani méltóztatnál.¹⁴⁾ A mester megtette; így kerülhetett ki végre Dayka a sajtó alól.

Vagy imhol a harmadik és utolsó példa, pedig akár ötvenet gyűjthetnénk össze, ha nem félnénk, hogy e korjellemző apróság-

¹⁴⁾ *Vitkovics Mihály*: Válogatott Levelei. Kiadja Szvorényi József. 118. 113., 133., 149., 152. l.

gokkal nagyon is messze és félre tériünk. Tehát ezt is csak röviden említjük. Mikor Berzsenyi elhatározta 1808-ban, hogy a nyilvánosság elejébe lép s megküldötte kötetét Kisnek, ez pedig Kazinczynak, Kazinczy meglepetésében és elragadtatásában rögtön lemásolta és sajtó alá készítette; tettetés nélkül s igaz örömmel nyomva vissza Berzsenyinek, ki mesterének nevezte, homlokára a szent koszorút, s azt vallva, hogy az Berzsenyit illeti, nem őtet. Mégis azok az alkotások, melyekért legjelesebb ódaköltőnk egyszerre a legilletékesebb műbirótól a mester nevet érdemelte ki, éveken keresztül nem kaptak nyomtatót, éveken keresztül nem találtak embert, mint Kölcsey mondja, ki a nemzetre örök dísz hozó műveket bemutatni merészelt volna.¹⁵⁾ Hiában volt a Kis és Kazinczy minden magasztalása, hiában a Vitkovics és Szemere minden fáradozása, nem vállalkozott egyik kiadó sem. Utoljára, négy esztendő múlva, a pesti és fejevári kis papok gyűjtötték össze egymás között a megkívántató pénzt s az ő költségükön jelenhetett meg Berzsenyi.

Valóban a munka leginkább két úton jöhetett napvilágra: vagy valamely Maecenás viselte a terhet, vagy a könyvkereskedő, hiresebb írók irányában személyes tiszteletből, hitelre kinyomatta, a bejövendő pénzből való kielégítés reményében. Tiszteletdíjról még nem is álmodtak; legfeljebb több vagy kevesebb tiszteletpéldányt kaptak, hogy a maguk művét pénzen ne kelljen megvenniök. Így tudjuk, hogy a mikor Kazinczy vegyes fordításait együtt akarta kiadni, 1810-ben megkínálta velök Webert, meg Institorist, 100 példányt kért, de oly föltétel alatt, hogy a papirost maga megfizeti. Weber nem fogadta el, Gessner miatt, mert Daphnis és az Első Hajos a Nagy Sámuel fordításában rajta veszett; Institoris késznek nyilatkozott mindenre, ha Kazinczy kellő számmal szerez előfizetőket, „Én meg soha sem nyertem semmit, mondja Kisnek, 1810. december 27-iki levelében, dolgozásaimon. Pedig nem olesó áron adom.¹⁶⁾ S tudjuk, hogy a Dayka költeményeiért és az ő Poétai Berkéért 30 példányt kapott, ámbátor az aláírók már a kiadást

¹⁵⁾ *Kölcsey Ferencz*: Minden Munkái. Kiadta Toldy Ferencz. Pesten, 1859. II. k. 193. l.

¹⁶⁾ *Kazinczy Ferencz*: Eredeti Munkái. Összeszedék Bajza József és Schedel Ferencz. Második osztály: Levelek. I. k. 380 l.

teljesen biztosították; elannyira, hogy a kedélyes Vitkovics a hazudozó Kist azzal boszantgatta, hogy be-bekukkantott boltjába csak azért, hogy elmondja minden alkalommal, hogy mennyit fog Trattner e kötetten nyerni. S ezzel a 30 példánnyal Kazinczy végképp beírta, mert tudjuk, hogy a mikor Berzsenyi 1812. augusztus 15-én panaszkodik Kazinczynak, hogy versei nyomásához még sem kezdhettek, mert fiatal pesti barátainak pénze valószínűleg nem elég,¹⁷⁾ ő bizakodva és dicsekedve mondja el neki a maga jó üzletét. „Kináld meg a munka kiadásával — biztatja 1812. október 2-án, Trattnert; ő ingyen kiadja, sőt neked mintegy 30 exemplárt ingyen ad: nekem önként annyit ígére Daykából, s én ezeket ajándékképen fogom elosztogatni leginkább azok közt, a kik könyvet birni szeretnek, de érte pénzt adni nem szeretnek. Ne feledd az ajánlaskor megírni Trattnernek, hogy előfizetői már készen vannak, és ha magad néki írni átallanál, bizzad a dolgot Helmeczyre, ki Trattnernél és a fiánál mindennapi barát.”¹⁸⁾

Bizony kinos és nyomorúságos volt ez a vergődés a Maece-nas-keresés meg kiadó-fogás között; nem csoda, ha szerettek volna magokon segíteni az írók! Hogyan? Vitkovics, a mikor a Dayka kiadására még ő vállalkozott, azt tervezte, hogy a bejövő pénzből kiveszi a maga költségeit, s a hasznot, a mi megmarad, oly alapra fordítja, melyből mindég magyar munkák lesznek kiadandók. Berzsenyi is, mikor értesült, hogy Trattnerre nem szorúl, mert az összegyűlt pénz elégséges, azt javasolta Helmeczynek, hogy birja arra ifjú barátjait, hogy a bejövő pénzt ne osszák fel magok között, hanem tegyék össze és adják az egyetem kezébe magyar könyvek kiadására: maga száz váltó forinttal ígérte az összegét megtoldani. Szándék maradt mindakettő; az író aztán is, még jó ideig, maga kezeskedett a kiadónak az előfizetőkről, kiknek gyűjtésében megmozgatott minden követ. A hány író ismerőse találkozott az országban, mindeniket felkérte árusítás végett; mindeniknek bizonyos számú példányt küldött. Az így megtett bizományosok ismét a maguk körében és városában albizományosokat szereztek, — az író meg előfizetési fölhívásokat nyomtatott,

¹⁷⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése Berzsenyi Dániellel. Kiadta Kazinczy Gábor. Pest, 1860. 150 l.

¹⁸⁾ *Ugyanaz*: 153. l.

melyeken elősorolta rang és érdem szerint a megfelelő titulussal, mely városban kinél található a szóban forgó mű. E fölhívásoknak utoljára csak a szövegük változott, az eladók nevei kevés eltéréssel állandósultak.

Néhány év előtt, mikor a század első negyedének könyvkiadói viszonyaival foglalkoztunk, a magyar tudományos akadémia Bacsányi-gyűjteményéből számtalan felhívás forgott kezünkben, melyeknek névsora úgyszólván egyedül a vidék és személyes ismeretség tekintetében különbözött. Egyes ügyvédek, táblabírók, tanárok és katolikus papok valának legtöbbszörre, a kik az írónak ilyen módon segítséget nyújtottak, a kik nélkül minden igyekezet hajótörést szenvedett volna. Míg a könyvkereskedésbe érte kellett menni a könyvért, addig ők elvitték a házhoz, szívesen vártak az árra, s mikor minden példány elkelt, a pénz teljesen összegyűlt, elküldék a szerzőnek.

Hanem ez bizony lassu munka volt.

De legalább nem hasztalan.

S nem akadt volna könnyebb és biztosabb módja a könyvek eladásának? Úgy látszik: alig. Mert különben a gyakorlati szükség feltalálja és létrehozza vala. Hiszen az írók eleget gondolkoztak és beszéltek róla. Vitkovics Mihály egész tervet készített, azzal az erős és szent meggyőződéssel, hogy az a legszerencsésebb és legkivihetőbb. Terve és megokolása egyképpen jellemző, hű és éles vonásokkal tükrözi vissza azt a kisszerű, inséges állapotot, melyben ez idő szerint a magyar könyvkereskedés sinylett. Miért? Vitkovics azt feleli: mert nincsenek magyar könyvvarusaink, s ha vannak, nem elegenden vannak. Pedig minden kereskedés úgy juthat virágzásra, ha áruezikei könnyen hozzáférhetőek. Hiszen hányan mennek a vásárra szükségleteik beszerzése végett; de ott szemökbe ötlik egy-más, s megveszik azt. Hiszen minél ritkább a kereskedelem, annál kevesebb bort mérnek el. Kilóg az útra a czégér? Akkor bizonyára befordul az, ki a kancsót megszokta hajtogatni. Így van az az ő vélekedése szerint a könyvekkel is. Az olvasónak sokszor gyulad kedve új magyar művet venni, vagy a hirdetésnél olyanra előfizetni; de mire bejut a nagy városba, a nyomtató intézet helyére, hol könyvvarus lakik, vagy elfeledi a szándékot, vagy elmúlik az előfizetés ideje. Másra meg nem igen bízhatja vesződ-

ség és veszteség nélkül, mert vagy a pénz, vagy a folytatás kal-
lódik el. A legalkalmasabb és leghasználhatóbb módja volna a
segítségnek: hogy a kiadók a megyei levéltárosokat kérjék meg,
hogy minden magyar író könyvéből néhány példányt bizományba
vegyenek s bizományukról a megyegyűléskor a zöld asztalra em-
lékeztetésül tájékoztató jegyzéket tegyenek, a magyar nemesség,
magyar papság, magyar ifjuság kétségtelenül bőven vásárolna a
levéltárba letett könyvekből, „Azonfelül, fejtegeti Vitkovics, min-
den magyar olvasó könnyen küldhetne a faluból a vármegye gyü-
lés helyére vagy maga is berándulna könyvet venni, hallván a gyü-
lésből visszatérőktől: mi új magyar munka jött ki. Hát a nemes
asszonyságok és kisasszonyok nem kapnának-e az ily könnyű al-
kalmatosságon? Sőt igen is. Ritka bocsájtaná el kedves férjét vagy
kedves ösmerősét a gyűlésre, a nélkül, hogy magának új magyar
könyvet ne kérne, főképpen téli időben, midőn az olvasás jóízűen
esik a magyar szobában.¹⁹⁾ Abban Vitkovics nem kételkedik, hogy
mind a megyék szivesen adnának a szép czélra helyiséget, mind
a levéltárnokok készségesen vállalkoznának e hazafias fáradságra.
Ily módon egyszerre föllendülne a magyar irodalom, mert az író-
nak elegendő költsége lenne; hiszen a magyar író nem ábrándozik
10—20,000 olvasóról, megelégszik 2000-el, 1000-el, sőt 500-al
is, a mennyi minden esetre van. Egész Magyarországon 500 ol-
vasó! Boldog Isten, minő szerény számítás, s mégis ebben az idő-
ben minő vérmes. Vitkovics össze-visszaforgatja a statistikai ada-
tokat, hogy meggyőzőleg kimutassa: mikép számítása megállható
alapon nyugszik.

Hadd álljon itt a maga egészében e számítás. Felfogása, ér-
velése, csoportosítása és hangja oly eredeti és oly érdekes, hogy
a magyar irodalomnak ez időbeli történeti adalékai közt kevés
a párja.

„Jól felvesd, a mit számon adok és mellednek baljára tévén job-
bodat, hadd helybe; és ha pirulsz, türd el, — mert eddig a hazádnak
kellett pirulnia; a magyar íróknak pedig körömrághva a szív mélyéből
nyögniök.

Ötvenkettő a vármegye Magyarországbán. Ide nem számítván test-
vérünket, Erdélyt, kit szinte úgy illet, a miről akarok számolni, mint

¹⁹⁾ *Vitkovics Mihály*: Frózaí Művei. Kiadja Szvorényi József. 218. l.

minket. Ötvenkettő a vármegye, ha mindenikben tíz világi, és öt papi renden lévő úr magyar könyveket venne, vagy azokra előfizetne, hétszáznyolczvan példány kelne el. Minő vehiculum lenne ez a magyar literatura részére; minő országos vásárlás támadna a magyar könyvekre nézve? A magyar író bizonyosra tartván számot, írna, nyomtatna, vagy eladná munkáját. Lipsziában hány ezer meg ezer német könyv adatik el egy esztendőben; és a magyar Pesten, Debreczenben, a többi negyvenöt nagy királyi városokban, hatszáz tizenkét mezővárosokban (hogy a kilenczer száz egynéhány falukat ne említsem), ennyi helyütt Magyarországon egy ezer könyv se keljen el? Valóban szőgyennel fájdalmas és boszúsággal káros. . . .

Magyarok! csak ötszáz példány keljen el fél, vagy egész esztendő alatt minden jól készült magyar munkából; újra élünk, újra élünk. Már pedig, ha úgy rendeltetik el a dolog, a mint feljebb előadám, bizonyára elkel. Mert, hogy még egyszer számoljak, vagyon minden vármegyében átaljában véve ötven pap. Ha ezek közül minden tizedik magyar könyvet vesz, úgy 520 könyv kelne el. Hát a Nemes, Tekintetes, Nagyságos, Méltóságos urak mennyien vannak! Egyre másra tehetek százat egy vármegyére. Ha ezek közül minden huszadik könyvet vesz, ismét 250 példány fogy el. Ime kiütné, haladná is az ötszázat.

Ellen fogják vetni: hány vármegye vagyon, a hol más nyelv uralkodik, és hány pap, a ki nem tud magyarul. Erre azt felelhetni viszsza, először: nincs vármegye, a legszélsőbbeket is véve, a hol ne tudna 100 ember magyarul. Ha ezek közül minden tizedik vesz magyar könyvet, 520 könyv adatnék el. Ismét kitelik az óhajtott szám. Másodsor: azt mondom, hogy kipótolják ezt a vármegyék, a hol ezekre tehetem a magyarul tudó nemeseket, ezerre a papot. Helyreütik ezek a szélső vármegyék hiányosságát.

Ám hogy összesebben számoljak: Van kétszáz ezer nemes; van tízezer pap Magyarországon. Ha ennek fele tud magyarul és így százötezer között minden századik olvasna s venne magyar könyvet, mégis ezerötven könyv kellene. Kell-e összevontabb, lerágatottabb szám ennél? És ha már csakugyan ennek is a felét venném, azaz 525-öt, és ennyi vevő sem találkozna az előadott könyváruló

helyeknek elrendelgetése mellett a hazában; akkor, akkor jó éjszakát néked magadnak magadból vesztedet szerző Izrael!!!“²⁰⁾)

Vitkovicsnek e terve a „Tudományos Gyűjtemény“ 1821-iki évfolyamában egész terjedelmében megjelent. S mi lón a hatása? Semmi. S utána vethetjük: szerencsére, mert ha a megyéken mozgalom indul meg mellette, s a magyar irodalomnak terjesztése ily módon szerveződik és meggyökeresedik, könyvkiadásunk és könyvkereskedésünk nyilvánvalólag nehezebben és lassabban fejlett volna ki. A régi eljárás tarthatatlansága gyorsította a haladást; a szakemberek szaporodtak és a közvetítők szerepe évről-évre csökkent. De míg ez az állapot bekövetkezett, addig a közvetítők buzgóságától és összeköttetésétől függött a legtöbb. Érdekes bizonyosság erre Juranics László, plébános, később pécsi kanonok levele, melyet 1828, február 16-ról Bacsányi Jánosnak ír.

„Barátom, meg kell vallani — mondja, hogy a legjobb magyar munkák is nehezen kelnek nálunk. Kisfaludy Sándor, noha jeles író, mégis munkáit több helyen árultatta barátjai által, és még úgysis nehezen széledtek; csak én vittem neki magam a savanyúvízre 206 forintot belőle, előbb meg a káplánom küldött neki 160 forintot. A győriek észrevevén nálam munkádat, innen kellett nekik belőle küldenem. Mondhatom, majd 20 exemplárt magam szélesztettem el belőle, egyet a lukai herczeg tanítója szinte Rómába vitt el vele.

Kisfaludy Sándor „Szerelmei“ már ugyan régen jöttek ki, de nem emlékezem, hogy annyi időtől újra nyomattak volna, és még most is árulhatnak. A Hunyadynak kinyomtatásában pedig, a mint maga beszéltette, igen megbukott. Hanem, édes Barátom, ha be akarod venni belőle pénzedet, ird meg hány példány kelt el belőle és hányat nyomtattál. Igen könnyű és bizonyos módja lesz annak elkelésében, csak egyedül Dunán innen: p. o. ha akarod, küldess Győrre Tóth József vicerectorhoz, az osztán abbul küldhetni fog Sopronyba és Óvárra, az nekem igen jó barátom és a sümeghi költő műveit is ez árulta. Óvárrott derék magyar ember a piarista rector, az ifjuság között többet eloszlatna, mert vélekedésem szerint hasznos lenne az ifjuság hasznára, — ugy ösmerem a sopronyi directort is, az is cselekedné. Szombathegyen ösmered Bitniczet, Fejérvárrott megtenné Mayer József, külsővá-

²⁰⁾ *Vitkovits Mihály* Prózai munkái. Kiadja Szvorényi József. 221—222. l.

rosi plébános és esperest, és közölné az ifjuság tanítóival. Veszprém-ben Fliszár György, theologiai professor, ezek nekem mind jó barátim. Én meg magam küldhetnék Pécsre és Kaposvárra és így látod, hogy Dunán innen egyedül jó nagy része elkelhetne. Írd meg édes Barátom a szándékokodat, én magam ezen jó urakat meg fogom a dologra kérni.“²¹⁾

Bacsányi János elfogadta a tanácsot, s néhány esztendő múlva új kiadást értek versei.

No már most, a könyvkereskedés és könyvkiadás oly állapotában, a minőre ez adatok és adalékok vallanak, csodálkozhatunk-é, ha a Döbrentei folyóiratának megjelenése egyik esztendőről a másikra húzódott?! Sőt éppen azon csodálkozhatunk, hogy a 25 esztendős fiatal ember egyáltalában kedvet és bátorságot érzett magában, hogy az akadályokkal megküzdjön. Mert nem pár lapnyi költői levélnek, még csak nem is néhány ivnyi versfüzetnek kiadása, hanem oly vállalatnak megindítása volt kérdésben, mely minden negyedesztendőben 12, az egész esztendő alatt 48 nagy ivből álljon. Nevét alig ismerte még más, mint Kis és Kazinczy, pár kezdő író, meg a gróf Gyulay-család és ennek rokonai, barátai. Ezek is inkább lelkesedésében, mint erejében bizhattak; s ezeken kívül nem nyujthatott sem kiadónak, sem közönségnek semmi kezességet, hogy időszaki írása pénzt érő lesz-e, s ha igen, mint szerkesztő vagy író győzni fogja-é kézirattal? Igazán minden attól függött, hogy egyéniségével minő érdeklődésre és felbuzdulásra fogja villanyozni ismerőseit és ezek minő erővel és kitartással sorakoznak vállalata biztosításához és elterjesztéséhez. A gróf Gyulay-ház pártfogása és támogatása szerzett neki Maecenásokat; gróf Bethlen Ádám özvegye, gróf Gyulay Katalin, gróf Gyulay Ferencz özvegye, Kohányi Kacsandy Zsuzsánna, báró Wesselényi Miklós özvegye, Cserey Heléna, s gr. Toldalagi László özvegye, gr. Korda Anna, valamint gr. Haller János, gr. Bethlen Gergely, Kenderesy Mihály, ktk 100–100 frtot adtak össze a folyóirat alapjára, Cserey Farkassal egyetemben, ki a programot nyomatta és a czim-rezet metszette ki a maga költségén, egytől-egyik a Gyulay-ház rokoni vagy baráti körébe tartoztak. Csupán Mártonfi József, az erdélyi püspök, ki legelőször küldötte meg a

²¹⁾ *Bacsányi-féle gyűjtemény.* Első sorozat, 30-ik darab. A Magyar tudományok Akadémia birtokában.

100 frt. alapító összeget, állott e körön kívül. Nehány barát pedig és néhány rajongó, leginkább papok és tanárok, a kik épúgy nemzeti kötelességnek és hivatásnak tekintették a magyar nyelvért és irodalomért lelkesedni, meggyűjtötték számára az előfizetőket. S gyűjtöttek összesen 30, Erdélyben 16, Magyarországon 13 s Ausztriában 1 helyen, és aláírtak 42 gyűjtőnél, Erdélyben 24-nél, Magyarországon 14-nél; Bécsben 4-nél.

Minő eredménnyel? Meg fogjuk látni.

II.

Éppen négy esztendő telt el, 1809. szeptemberétől 1813. októberéig, tudniillik a széphalmi és pesti látogatástól az első füzet sajtó alá eresztéséig, a míg a Döbrentei terve a nyomasztó s ma már szinte hihetetlen irodalmi viszonyok miatt megvalósulhatott. S e négy esztendő alatt mennyi küzdés és fáradozás, kérés és biztatás, reménykedés és elcsüggedés folyt és váltakozott egymással! Döbrentei levelet váltott, sőt levelezésbe bocsátkozott majdnem valamennyi ismerősével: a pártfogókkal, gyűjtőkkel s író barátaival. Toborzott vállalata, az Erdélyi Múzeum számára: de minő lassú haladással, bizonyosága lehet, hogy még 1814. januárjában is, a mint Kölcsey január 21-iki leveléből értesülünk, mindössze 390 előfizetője volt, s a népes és tudós Debreczenben 1813 október 30-ig egyetlen ember, 1814 január 21-éig három fizetett előre összesen. Jellemző Kölcseyre, jellemző az írók hangulatára s jellemző magára az egész korra, az a néhány észrevétel, melynek kíséretében Kölcsey e két adatot Döbrenteivel közli. Ama részletezés és megvilágítás után, melyet századunk első negyedének könyvkereskedéséről és könyvkiadásáról adtunk, szükségszerű kiegészítésnek tetszenek a Kölcsey szavai. Hiszen a kortárs itélete hangzik bennök. „A mi nemzeti literatúránknak — írja az októberi levelében — nem nyujta kedvező pályát a sors; de adott nekünk szent érzeményeket a darabos pályán; s ha magunkat egymásban feltaláljuk s szeretjük, nem vigasztalhatjuk s hevitjük-e köztünk a hanyatlót azzal, a mit Apollon a trójai hősöknek mondott: Nem tudnátok-e oly férfiak lenni, hogy a sorsnak elle-

nére is győzedelmet vegyetek?²²⁾ A férfias bátorítás e határozott hangja azonban hamar elcsendül, Kölcsey egészen a megadó pes-simismusba esik.

„Én azok közül való vagyok — mondja január 21-én — kiknek reményök nyelvünk virágzására nézve nem nagy. Hijában nézek előre, semmi szélesebb, szebb pálya nem nyílik fel; s literaturánk studiuma privát-studium marad mind végig. Nehány napokkal ez előtt e tárgy vala Dr. Szentgyörgyinéél Debreczenben beszélgetésünk. A németeket hozta fel; s ezeknek példájával akart nyújtani vigasztalást. Nem! A magyar publicum Schillereket és Göthéket nem nevelhet; ezt írja egyszer superintendens Kis: s jaj nekünk, hogy Kisnek igaza van! Miért áldozzuk fel időnket, életünket? . . . Ha kineveltettünk a köznéptől, hogy inkább ezt csináltuk, mint gazdaságot gyűjtöttünk: azzal mi nem gondolunk, mert kevélyebbek vagyunk, hogy sem gondolhatnánk; sőt igaz az, hogy sok részben boldogoknak érezzük magunkat, mert ezen studium által szívek fűzetnek együvé, kik különben egymást fel nem találhatták volna. De midőn elmentünkör is éreztünk kell, hogy fá-találhatták volna. De midőn elmentünkör is éreztünk kell, hogy fá-radásunk az egészre nézve füstbe ment, s törekedéseink resultatumok nélkül maradtak; meg fog-e azon gondolat majd nyugtatni: Te megtettél mindent, a mit tenned lehetett, s önérzeted legyen jutalom. . . . Kicsiny vigasztalás valóban, midőn a sorsot vesszük elő, s azt mondjuk, hogy ez nem eshetett másképpen. Ott, hol nincs többé helye a reménynek, nem jöhet fel egyéb a kétségbeesésnél; s úgy vagyunk, mint a ki nagy fájdalmaiban többé nem érez.

Inkább férfiú vagyok, mint sem asszonyi panaszra fakadozzak; s én ki megtanultam magányos kedvetlenségeimet eltűrni, eltűrhetem a közönségest is. De ezen gondolatok, bár nem nyomhatják is el bennem a szelid mély érzéseket, melyek poesisomnak characterét teszik, mégis sokszor keserű leszek temperamentumomnak ellenére; s megvallom, gyakran teszek olyat, milyenre csak azon gyermek vetemedik, ki haragjában legkedvesebb játékait rontja széllyel.²³⁾

S nincs Kölcseynek egyéb reménysége és vigasztalása, mint-hogy emlékezetöket a maradék tisztelettel említi majd. Szerencsére Döbrentei, vérmesebb és tevékenyebb levén, jobban bizott s leg-

²²⁾ *Kölcsey Ferencz*: Minden munkái. Toldy Ferencz által. Pest, 1861. VIII. k. 148. l.

²³⁾ *Ugyanaz*. VIII. k. 149—150. l.

alább egyelőre nem csalatkozott. A mint a füzet nyomása haladt előre, úgy szaporodtak az előfizetők; mire elkészült, számok jóval fölülmulta az 500-at, a második füzet megjelenésekor 650-nél többre rúgott, a harmadik és negyedik füzettel pedig megközelítette a 750-et. Döbrentei, a ki maga is lelkesedett, értett a mások föllelkesítéséhez, a gyűjtők hazafiúságának vagy hiúságának fölébresztéséhez. Ha valaki nagyobb számban gyűjtött aláírókat, vagy rendelt meg példányokat, azt nemcsak magán levélben, de a közönség előtt is nyomtatásban, külön megköszönte és megdicsérte. Mivel Pápai Sámuel, a „Magyar Literatura ismeretének“ tudós írója ajánlkozott, hogy akár lesz, akár nem lesz előfizetője, 10 példányt elvállal: Döbrentei méltónak találta ezt a hazafiságot, hogy külön megköszönje; mivel Kozma Gergely, szent-gericzei unitárius pap, minden felszólítás nélkül, a maga felbuzdulásából és jó szántából 20 aláíróat küldött; meleg háláskodással ismeri el fáradságát; s mivel Kiss József, alsó-fehérvármegyei jegyző 39 előfizetőt szerzett: különös dicsérettel hangoztatja, hogy bár csak minden vármegyében volna egy-egy lelkes barátja literatúránknak, a ki a gyűléseken a megjelenő magyar munkákra előfizetést vagy aláírást szedni nem sajnálna; mert azon gyűléseken jön össze a nemesség, a mely közé véleménye szerint ilyen útonmódon lehetne bevinni a magyar irodalom szeretetét; hiszen a megyéknek kellene a magyar írók közönségének lenni! Gróf Haller Krisztinához, Cserey Farkas hitveséhez pedig a második füzet élén hálás nyílt levelet ír, hogy azok sorába akar állani, kik időszaki folyóírására előfizetőket gyűjtenek. „A közönséges szokás szerint — mondja a többek között — dicséretre kellene ereszkeudnem. De ha cselekedeteink szépek, jók, azokra nincs szükségek. Ezeknek egyedül hírek is véghez viszi azt, hogy a nemes érzésűek figyelmekre méltókká tartsanak. Óhajtom, hogy nemzetünk életmenetelét minél több fő-asszonyságok is kívánják, s a hol csak lehet, mutassák meg, hogy a hazának hív leányai. Nagyon sokat segíthetnek, ha a nemzet dicsőségét érzik, ha egy alkalmatosságot is el nem mulasztanak, melyben nyelvünknek felsegítésére hasznot tehetnek. Intsék gyermekeiket arra, hogy a hazának szeretete szebb érzéseink közé tartozik, hogy valamint azon familiának,

re gyászolod. Mi csudálatos hit s erkölestudományt foglal magában, mi varrázskönyv lehet ez? mely az emberiségnek körülbelül hatodrészt játszóttatja, sokszor dühbe hozta! Jer kedves nemzetünk! nézd, olvasd, bámulj: Magyar Alkorán jut kezvedbe. — Nemzeti nyelven! Ez a nagy jelszó, hogy az európai nagy nemzetek sorában álljunk, hogy hazánkat egygyé, egészszé, erőssé tegyük!“

Végre a fordítók „nemesi becsület-szavukat“ kötik le, hogy a munka 1831. július havában megjelenik, és benne senki csalatkozni nem fog.

Döbrentei ugyan ily erőlködésbe és fogadkozásba nem esett, de tapasztalva a nehézséget s ismerve a közönyösséget. a maga egész vérmességével és hevesességével küzdött mind a kettő ellen. S hitte, hogy leküzdi; hitte, hogy az irodalomnak hódít. E hite és kitartása erejének köszönhetette, hogy időszaki folyóírása, az „Erdélyi Múzeum,“ 1814. elején, Kolozsvártt, hová időközben tanítványával beköltözött, csakugyan megindulhatott. Előbeszéde, melylyel az első füzet megnyilik, buzdításaihoz és hálálkodásaihoz illő édekes vegyüléké a nemes maga-felhevülésnek, serkentésnek, programnak, mentegetésnek és magyarázgatásnak. Hangsúlyozva emeli ki, hogy a vállalat célja, iránya — nem valamely irói büszkeségnek kielégítése, hanem a nemzeti literatura körül való igyekezeteknek mozgásba hozása. Ezért égett, s ennek a dicsőség igaz polczára való fölemeltetését óhajtja melegséggel.

„Szabad léssen itten — ugymond — akárkinek is megjeleni. S azt, hogy számos jó munkás társak ne találkozzanak, a kiadó fel nem teszi. Fel kell óbrednünk veszteglésünkből, mert ámbár a jelenvaló időkbén több magyar irások jelennek is meg, mint akkor, midőn még szemünk fel nem nyilt; mégis tudósainknak számokhoz képpest Literaturánk mezeje igen kevés számu gyümölcsöt hoz esztendőnként, s még nagyobb részben csak veszteglünk. Hány megfutni való pálya van még, mely nagy elméket vár! Az álom, mely a nemzeti nyelven ólom szárnyakkal ült, eléggé fájdalmasan hosszú volt. Mi már látjuk, hová mehetünk, mit nyerhetünk annak becsbentartása által, és látva ne cselekedjünk? Illeti-e a férfit, a nagyratörekvő lelket, az akadályoknak leveretett lélekkel való elnézése? A tisztán látó ész, mely érti, mit s miként kellene cselekedni, hogy azzal a közönségnek használjon, ha munkátlan, skatulyába zárt arany. Látni mennyei ragyogásában a

nemest, hasznost, melynek a nemzet közé elplántálásán talán mi is segíthetnénk; de ezt nem eszközölni, mely emberi elrendeltetésünkkel kicsinyítő tengés a világon! Érczetek buzgóságot hazafiak, készíttetek olyan munkákat, melyek az idegenekéinek erejével hatalmasan megvív-
nak! A tiszta érzésű unokák nyelvére meleg szív fogja adni a nemes fáradtságért a dicséretet, s lesz idő, melyben a nemes pályát futottnak hamva felé áldva fogja tenni az emléket, az érdemet megismerő maradék. De minek a serkentés? Csak az teszen nagyot, a ki idegen éb-
resztgetés nélkül is tudja magát a véghezvitelre önnön magától gyu-
lasztani. Magunktól kell az áldozó tüzet fentartani tudnunk, mely szen-
tül égjen mint a Vesztáké.“

Aztán felsorolja, hogy mik lesznek a Muzeumnak tárgyai:

1. Hazai s külföldi híres és érdemes személyek életrírása.
2. Nemzetek characterét s azoknak földjeiket ismertető út-
zásoknak rövid kihúzásai.
3. Hazánk történeteit vagy nyelvünk régibb állapotját vilá-
gosítható megjegyzések.
4. A poesis némely nemeinek theoriája s Versek.
5. Az olaszok, francziák, anglusok, németek Literaturájok-
nak bővebb ismertetése.
6. Erkölcsi Elbeszélések.
7. Magyar és olyan nem magyar írásoknak, melyek hazán-
kat illetik, kritikai megítéltetése.
8. Nevelést tárgyazó gondolatok s észrevételek.
9. Minden füzetnek végén tudósító levelek, melyekben ha-
zánkfiainak literaturai s egyéb haaznos igyekezeteik felől hírek
lesznek, vagy hasznos felfedezéseket megismertetnek.²⁵⁾

Ha e programmot összehasonlítjuk akár a Magyar Mu-
zeum, akár az Orpheus programmjával: sokkal gazdagabbnak
találjuk. Mire törekedett a Magyar Muzeum? Arra, hogy a német
folyóiratok: a Brémai Beiträge, a német Merkur s a német Mu-
zeum mintájára, melyek a mult század második felében virágzot-
tak, oly gyűjteményt adjon, mely a tudományoknak és hazai nyelv-
nek előmozdítására szolgáljon, abból a meggyőződésből indulva ki,
hogy az efféle gyűjtemények, ha különféle válogatott jó darabok-

²⁵⁾ Erdélyi Muzeum. Kolozsvárott, 1814. I. füzet előbeszédében.

ból állanak, mind a nemzetnek kedvet adnak az olvasásra, mind pedig az íróknak alkalmatosságot szolgáltatnak, holmi jeles munkáskáikat, melyet különben talán esmeretlenül maradtak volna, számos kézbe s közönséges esmeretségre juttatni. Semmi határozottabb feladatot magának ki nem tűz, semmi kört magának meg nem állapít: mindössze annyit mond, hogy fölveszi mindazon kisebb szabásu munkákat, melyek a hazai nyelvnek gyarapítására s a tudományoknak hazánkban való terjesztésére szolgálnak; s jegyzetképpen veti még utána, hogy leginkább a poézist illető irásokat fogja közleni, mert a nyelvet leginkább ezek fejlesztik: de mivel a mélyebb tudományokból is fordulhatnak olyan darabok elő, melyek ugyanazon tárgyra nem keveset hatnak, tehát a gyűjteménynek inkább tágasabb, mint sem szoros értelmű nevezetet akart adni. Éppen azért egymásra következnek benne, tervszerű beosztás nélkül, az eredeti és fordított versek, közben néhány vázlatos irodalmi ismertetés, minők a Verseghy Ferencz és Ráday Gedeon átdolgozásai, a Kazinczy Ferencz és Bacsányi János írói jellemzései, mindenütt dicsérettel, tárgyias kritika nélkül, de a költői művek aránytalan sokaságban vannak a széptudományi és irodalomtörténeti kísérletekkel szemben. S mire törekedett az Orpheus? Arra, hogy leginkább 3 tárgy körében mozogjon. Első tárgya a józan gondolkozás, vagyis a babonáságtól megtisztult religió, s eleve áttatásoktól ment philosophia; második tárgya a nyelv tökéletesítése, leginkább a költészet mivelése, régibb és újabb versek közlése által, akár megütik a mértéket, akár nem, mert nemcsak követendő példányokul, de a kor adalékaiképpen is fölveszi őket; harmadik tárgya a magyar történet, e nevezet alá foglalja mindazt, a mi a nemzet fejlődését, gazdagságát, műveltségét s jellemét illeti. S az Orpheus e programmot iparkodott is beváltani, azonban a Kazinczy gyakori hivatalos útazása miatt inkább a nyomtató, mint maga a szerkesztő állította össze, s minden füzete épp oly egyoldalú és tervtelen, mint a Magyar Muzéum. Legfeljebb tudósító levelei által különbözik.

Döbrentei sokkal határozottabban és részletesebben kijelöli időszaki írása körét, mint Bacsányi vagy Kazinczy kijelölte. A széptudományi és irodalomtörténeti dolgozatokra nagyobb fontosságot helyez, a négy leggazdagabb külföldi irodalmat, melyből me-

ríteni szándékszik, külön-külön megnevezi, a mivel egyszersmind sejteti, hogy nem akar elfogult inádoja és követője lenni egyiknek sem; a híres és érdemes személyek életírásának művelésével bensőbb összeköttetésbe hozza a közéletet az irodalommal, a házánkra vonatkozó idegen művek rendszeres és következetes ismeretetésével a külföldet Magyarországgal; azonkívül az ethikát, paedagogiát és kritikát ő veszi fel először programmjába, mint önálló tudományokat. Az ethika azonban inkább arra való nála, hogy a nevelés céljának szolgáljon. A paedagogiát és kritikát kívánja különösen ápolni. Miért? Megokolja néhány szóval. A paedagogiát azért, mert nálunk ez a mező még szinte egészen parlagon áll, miért szükséges és kívánatos volna, hogy a szakértők fogyatkozásairól és hiányairól véleményeket elmondanak; a kritikát azért, mert a józan kritika, mely a munkáknak magas szépségeit, de fogyatkozásait is kijeleli, nagyon segíti a tiszta izlésnek, érzésnek terjedését, s akármely nemzetnek is az írásban való haladását.

„De ezen méltóságában — a mint a programm fejtegeti — csak akkor marad meg, ha rajta félszességeket nem veszünk észre, s önmön maga magát kritika alá nem adja. Tiszta belátásu lélek dictálja ötet, mivel érzés igazgatja, nem veszen a bosszútól epét, sokkal nemesb, mintsem hogy az irigységtől magát alacsonyságra hagyná ragadtatni. Nem a személyt nézi, hanem a dolgot, s midőn éppen azt feltalálta, a mit méltán dicsérhet, megfelejtkezik, ha az író barátja-e vagy ellensége. Magaviselete mértékletes, szava nem indulatos: hanem a valóságot csendesen kereső. Mikor szépre akad, felmelegedve kiált fel, a disztelent látván, azt kitörli ugyan, de ahhoz hasonló disztelen mocskolásokat elkerül, mert nemes kényessége azontúl emeli. A kritika szerinte az igazság leánya.²⁶⁾ A mint e magyarázatból kitetszik, Döbrentei egyedül a tárgyias kritikát jellemzi és fogadja el; a pszichologiai kritikát, mely a műnek jellemző tulajdonságaiból következtetést von az író egyéniségére, lelke és tehetsége eredeti tulajdonságaira, és viszont, egyelőre nem ismeri, később kizárja vállalata köréből. Különböben akár kritika, akár egyéb dolgozat, a mit valaki beküld, szabad tetszése szerint névvel vagy névtelenül küldheti; a kiadó csak azt követeli meg, hogy tárgyak fontos, s magyarságok tiszta és csinos legyen.

²⁶⁾ *Erdélyi Múzeum*. Kolozsvárott, 1814. I. füzet előbeszédében.

S a mikor Döbrentei e programot kifejti, ugyanakkor tapasztalatlan ifjúságának daczára óvatos számítással és előrelátással kijelenti: mikép nem kötelezi magát arra, hogy valamennyi fűzet minden szakból fog hozni közleményeket; a részletes felsorolás inkább az írók tájékozása végett készült, hogy micsoda körben dolgozzanak, mint az olvasók számára ígéretül és biztosításul; a fűzetek tartalma attól függ teljesen, hogy minő művek érkeznek a kiadóhoz. S nem kötelezi magát arra, hogy minden negyedévben, a mint az előleges hirdás tervezte, meg fog egy-egy fűzet jelenni, mert a fűzetek élén álló arcképek metszése s a nyomtatás nehézsége bizonyynyal nem egyszer akadékul fognak szolgálni. Így lón a vállalat időszaki s ném évnegyedes folyóírás. A következő megmutatta, hogy ez az ovatosság felette jó volt, mert a második fűzet csak esztendő mulva jöhetett ki sajtó alól, Trattner nyomásában. Az „Erdélyi Muzéum“ sok halogatással és sok költséggel szerzett tulajdon betűinek újra felállítása, mint az utolsó lap rövid megjegyzése vallja, annyi időbe és vesződségbe került, mikép Döbrentei, nehogy a közönséget megvárakoztassa, a felállításig Pesten adta ki a vállalatot. Aztán ott nyomatta végésvégig. — bár Kolozsváott szerkesztette.

A szerkesztés tekintetében Döbrentei nem bizakodott egészen a maga erejére, a maga itéletére és ismeretére; sőt egyenesen kinyilatkozta, hogy nem akar a begyülemző munkák főkritikusa lenni, csak az észnek és izlésnek bélyege legyen rajtok, fölveszi őket, noha nem mindenben egyeznek is meg nézeteivel. Az ilyen gyűjtemények hivatása éppen az, hogy a különböző gondolkozások és írások találkozhassanak bennök. A bíráló végezzen az íróval és viszont.²⁷⁾ Az önálló szerkesztés helyett a társas szerkesztést fogadta el, s egész kis tudományos társaságot szervezett maga körül. Ez vala abban az időben nálunk a szerkesztés elve és módja, s kezdő irodalomban ez mindenütt. Ezért olyan szintelenek és határozatlanok az első folyóiratok. Nem egy kiváló író egyénisége és iránya érvényesül bennök, hanem több ember különböző egyénisége és iránya, hogy annál változatosabbak és tartalmasabbak legyenek, s annál kiterjedtebb érdeklődést ébreszsenek. A mikor a „Tudományos Gyűjtemény“, még a Muzéum idejében,

²⁷⁾ *Erdélyi Muzéum*. Kolozsvárott, 1814. I. fűzet előbeszédében.

megalapult, hasonló szerkesztéssel indult meg. Alapítói a helyett, hogy egyetlen ember kezére bízták volna, egész bizottságot választottak mellé, melynek volt elnöke, ülnöke, szerkesztője, kik aztán mindenféle megszabásokat és határozatokat hoztak; de úgy jártak velök, Vitkovics szerint, mint a paraszt a rákokkal, hogy a levelekben vannak; mert a mikor a bizottság összegyűlt, csak azt lehetett hallani, mint Vitkovics Kazinczynak, 1819. április 14-én zugolódva jelenti, hogy ezt vagy azt a dolgot be kell venni: mert pap, mert báró, mert pápista, mert protestáns, mert professor, mert ifjú, mert tehetős, mert sok praenúmeránst szerzett, a ki írta. Így a munka sorsa felett nem belső értéke, hanem az író állása, vallása, vagy összeköttetése döntött.²⁸⁾

Döbrentei, úgy látszik, a társas szerkesztésnek daczára bizonyos önállóságot megőrzött. Mert a Muzeum tanácsa, hogy ez alkalmas szóval éljünk, inkább tanácsadó, mint határozó volt. Minden héten, vagy hónapban, egyszer összegyűlt Döbrenteinél, s ülést tartott. Az ülésben az író, ha a tanács tagja vagy vendége volt, legtöbbször pedig maga Döbrentei, mint előadó felolvasta az elkészített és beküldött dolgozatokat; aztán mindenki megtette rájuk a tartalmat és nyelvet illető megjegyzéseit s megokolta az esetleg szükséges változtatásokat; Döbrentei meg végig hallgatta az eszmecserét, s közölte az ajánlott változtatást a szerzővel, ha jónak látta, vagy megtette maga, ha a közlést szükségtelennek tartotta.²⁹⁾ Természetes, hogy a végrehajtás az ő joga és kötelessége lévén, főleg az ő felfogása érvényesült abban; sőt a mint a Kölcseyhez és gróf Dessewffyhez szóló leveleiből meggyőződhetünk, fejtegetéseiben a maga egyénisége és iránya nyilatkozik függetlenül és határozottan. Mire való tehát a Muzeum tanácsa? Egyfelől arra, hogy egész kis tudományos társaság lévén, mindenféle szakot megbírálhasson és ellenőrizhessen, s így a kiadó szerkesztőnek minden kérdésben egyszerre felvilágosítást és támasztékot adhasson: másfelől arra, hogy az érdeklődést és buzgóságot a munkásság és szerkesztés tekintetében minél szélesebb körben fölkeltse, fentartsa. Döbrentei valóban elismerésre méltó tapintatot s meg-

²⁸⁾ *Vitkovics Mihály*: Válogatott levelei. Szvorényi József kiadása. 173. 1.

²⁹⁾ *Erdélyi Múzeum*. Pest, 1818. X. füzet. 5—7 l.

lepi ügyességet árul el a szerkesztőség, illetőleg tanács összeállításában; mert bele von gondos figyelemmel minden felekezetet, összehozza és összeszoktatja benne, 5 esztendőn keresztül, 1814-től 1818-ig, az egyszerű tudóst az előkelő világgal; így megérteti velök, hogy a Muzéum célja nem felekezeti, hanem nemzeti, hogy az irodalomnak és társadalomnak kölcsönös támogatással s egyenlő hív igyekezettel kell a nemzeti nyelvet felkarolnia; hogy az irodalomnak mindig javára válik, ha a műveltebb körökkel közvetlen érintkezésben áll, kivánságáról és izléséről közvetlenül értesül.

Hát erre való a Muzéum tanácsa.

Vannak benne tanárok, papok, főurak.

Ott vannak Buzna Lázár és Koros Imre, az érdemes kegyes-rend tagjai; az a lyceumban a mathesis tanára s a classikai irodalmak alapos ismerője; ez aligazgató, egyszersmind a könyvnyomtató műhely vezetője, ki a beosztásra és kiállításra nézve gyakorlati útbaigazításokkal szolgálhat; Lengyel István és Szilveszter György, az a reformátusok főiskolájában a philosophiának, ez az unitáriusokéban a theologiának tanára, mind a kettő okos és tanult ember, a megbeszélésre kész, de az irástól húzakodik; ott Molnos Dávid, unitárius igazgató, a történelmet és földleirást nemesak tanítja, de kutatja is; szorgalmas tudós, a ki fordítja Thukydidest, megismerteti Polynesiát Libu hercege történeteivel, s összefoglalja rövid előadásban, hogy micsoda lépéseket tettek eleitől fogva a földszíne megismerésére, mennyit ismerünk abból és mi vagyon még hátra? Ott Szilágyi Ferencz, református igazgató, kinek kedves külsője vonz, mély tudománya tiszteletre ébreszt; a classikai irodalombeli jártassága és szónoki ereje már a külföldön megalapította hírnevét, mely azóta itthon mindég növekedőben. Az első, a ki Erdélyben a történetet magyar nyelven kidolgozta s úgy adja elő. Magyarul és latinul egyenlő szabatossággal és csinnal ír. A Muzéumban a házi és iskolai nevelést hasonlítja össze; értekezése velős gondolkozásról és bő tapasztalásról tanuskodik. Ott van Buczy Emil, kinek költői tehetsége és nemes izlése beható classikai tanulmányokon nevelődött; egy ideig, a mig bécsi magasabb képzése tartott, lelke egészen a görög és római költők világában

élt, a választékosságot és tisztaságot tőlök sajátította el. Eszménye — a szép, melynek buzgó terjesztője és magyarázója: ő az első, a ki Erdélyben, a nagyszebeni főiskolán, 1813-ban, az aesthetikát tanítani kezdte; a ki azóta, bár tanszékétől megvált, mint nevelő, mint költő és író egyre hirdeti. Kazinczynak hiv tiszteelője s Döbrenteinek legserényebb dolgozó-társa, kinek dalai, ódái s aestheticai értekezései a görög genieről, görög tragédiáról, s az elmének az izlés munkáiban való kifejlődéséről költői hivatásra és világos tudásra mutatnak.³⁰⁾

S ott vannak aztán a felekezetek papjai: Döme Károly kanonok, ki a lelkesedést, még II. József és II. Lipót mozgalmas éveiben, a pozsonyi kispapok között szívta be; szóval és tollal, dicséretes szorgalommal buzog az irodalomért, költői és egyházi műveket írva és fordítva; az új püspök, gróf Batthányi Ignác és Mártonffy József méltó utódja, Rúdnay Sándor, a Duna mellől, izsai plébániájából hozta magával; Szabó János kanonok, előbb Gyulafehérvárott, az egyházi jog tanára, most kolozsvári plébános, mint nevelő és szónok kiváló, a paedagogiai és vallási irodalomban egyenlőképpen jártas; Hegedüs Sámuel, előbb a reformatus egyház papja, majd a theologia tanára, széles ismeretekkel a római irodalomban, történelemben s aesthetikában, melyet Buczy példája után másodikul ő kezdett előadni, 1815-ben, Nagy-Enyeden; kitünő szónok, ír magvas beszédeket, hangulatos verseket, s lefordítja Barthelemy „Anacharsis utazását”; Szász Mózes unitárius lelkész, nagy olvasottsággal és alapossággal bír a régi világ ismeretében; értekezése az egyiptomiak, persák, görögök és rómaiak nevelése módjáról gondolkozó főre vall, s becsületére válik mind az írónak, mind a Muzeumnak; reánk annyival érdekesebb, mert ösztönzésül és alkalmul szolgál Döbrentei neveléstani nézeteinek töredékes kifejtésére; s ott van Liedemann Márton, ki, noha új ember e bérczes kis országban, már is közbecsülésnek tárgya. A szászok lelkipásztora, de szive magyar, s nyelvünk és irodalmunk munkásaihoz örömmel és készségesen csatlakozik; látszik rajta, hogy szepesi, nem erdélyi szász. Előbb lőcsei igazgató volt, de jó neve elterjedt idáig, s a fejlődő kolozs-

³⁰⁾ *Kazinczy Ferencz*: Erdélyi levelek. Abafi Lajos kiadása. 84. l. S. *Ferenczy Dániel* · *Magyar* írók. I. kötet. Pest, 1856. 65 l.

vári lutheránus egyház megválasztotta. Mestere a szónak, valamint a törekvésnek, a belmagyarutczai templom az ő műve, ő építteti. A német és classikai irodalomban teljesen otthonos, a tanácsban nagyon használható.³¹⁾

S ott vannak végre a főurak és pártfogók: Fricsi Fekete Ferencz, a nyájas öreg, kinek élete, Kazinczy szép szavai szerint, halkkal s hasznot hajtva fut el, mint a völgy ere. Régi híres nemzetsége, s Erdély első házaival való rokonsága emeli nevét és befolyását a közönségre; ott barátja, b. Naláczy József is olykor, kivel három évtized előtt együtt járta meg Bécsset, hogy az 1784-iki erdélyi oláh pusztításról bizalmas és részletes jelentést tegyen, s most együtt látogat a Muzeum tanácsába, hogy a jóban közreműködjék. Nemcsak nagy műveltségével és gazdag tapasztalataival használ; maga is munkálkodik, megírja gróf Teleki József, kormányiszéki tanácsos életét s lefordítja az egész angol spectatort.³²⁾ Naláczy zordabb nála. Bajuszsa vad, vastag gyászöltözete hanyag; külső kinézésében semmi sincs már abból a szép ifjuból, ki egykor Mária Terézia testőrségében is feltűnt. Csak lelke és tüze a régi. Élő és kegyeletes emléke az irodalmi újraébredés korának, mikor álmodozástól és reménykedéstől lelkesedésre lobbanva, a Bessenyei, Barsay s Báróczy társaságában, csinos magyarsággal fordított D'Armandból, később Youngból. Már a 70-hez közeledik, de még kiveri a vívó-tört a daliás Wesselényi kezéből s kitartja végig a gyakorló időt, s még fiatalos rajongással buzog a nemzeti nyelvért és irodalomért.³³⁾ S ott van Cserey Farkas, a nagy Wesselényi sógora, Kazinczy heves tisztelője; sima és szeretetreméltó, lovag a szó nemes értelmében; műpártolásáról és műismeretéről híres, s neve a külföldön is ösmeretes. Krasznai udvar-háza gazdag műgyűjteményével nagybecsű muzeum. Kameák, drága kövek, római hamv-vedrek, etruszk és herculanumi vásák s érdekes metszetek ékesítik. Kertje Erdélyben az első fűvész kert, melyet szenvedélylyel és szakértelemmel gara-

³¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Erdélyi Levelek. Abafi Lajos kiadása. 71. 84. I. S. *Ferenczy Daniélik*: Magyar írók. Pest, 1856. I. kötet. 65. 182. I.

³²⁾ *Kazinczy Ferencz*: Összes költemények. Abafi Lajos kiadása II. kötet 61. I.

³³⁾ *Kazinczy Ferencz*: Erdélyi Levelek. Abafi Lajos kiadása 83 I.

pít, e végett tudományos összeköttetésben és levelezésben áll kora legjelesebb fűvészeivel: a berlini Wildenow-val, a párisi Regnault-tal, s a prágai Nowodworskyval. Tagja a berlini physicai s a je-nai mineralogiai társaságnak. Ir a falusi nevelés módjáról, az or-szágos fűvész-kert felállításáról. Izlése kimivelt, összeköttetése szé-les.³⁴⁾ S ott utoljára, de nem utolsó, Kenderesy Mihály. Ifjabb korában még hevesebb vérrel, Hunyadvármegye hirneves ellenzéki követe és főszolgabirája volt, most kormányzéki tanácsos. Az idő-vel lehiggadt; járása, magaviselete nehézkes, jelleme erős, sőt sokszor érdes, de pártatlansága és igazságossága miatt nagy tisz-teletnak és befolyásnak örvend. Kazinczy új Fabriciusnak festi, a ki

„S:ive érzéseitől nehezebben hajolhat el, a hogy
Fenn ösvényétől az egck szép fénye hajolhat;
S a ki, midőn a fergetek rárontanak, ámbár
Némülást javasol neki a lelketlen okosság,
Azt teszi, a mit az ész, a tiszt, s szép lelke parancsol.³⁵⁾”

Nem író, de mindannak, a mi a tudományosságot és költészetet előmozdíthatja, áldozatra kész támogatója. Irodalomról és nyelv-ről önállólag ítél. Kazinczyban becsüli a szép izlést, de idegenes-ségeit megrójjá. Virág a kedvencze, érte hevül leginkább. Ő az első, a ki Erdélyben a rimetlen mértékes verseket dicsérgöti, Bu-czy Emilt, Zsombory Lászlót, s általában az ifjakat azok irására serkenti.³⁶⁾ Virágot leveleivel föl-fölkeresi, s egyszer akaratlanul tré-fás zavarba hozza. Az egyik levele, a mint Döbrentei a kedves ap-róságot elbeszéli, így kezdődött: „Kedves Virágom, a ki e soro-kat kezébe adja, csókold meg, mert nekem kedvesem.“ S ki adta kezébe? Egy budai szép leány. A szent öreg, pap létére bizony megzavarodott: hogyan cselekedje meg? Kérdezte a leányt, kitől kapta a levelet, nem tudta megmondani. Jó idő mulva aztán ki-sült, hogy Kenderesy fiától, ki többször kereste vele Virágot, de nem találta otthon, s úgy bizta a szomszédbeli leányra átadás vé-ggett . . . Kenderesy izlésének a Muzeum iránya éppen megfelelt s örömet segítette elő.

³⁴⁾ *Kazinczy Ferencz*: Erdélyi Levelek: Abafi Lajos kiadása. 56—62. l.

³⁵⁾ *Kazinczy Ferencz*: Összes költeményei. Abafi Lajos kiadása. II. kö-tet. 60. l.

³⁶⁾ *Kazinczy Ferencz*: Erdélyi Levelek. Abafi Lajos Kiadása. 76—77. l.

Ime, a Döbrentei társasága, a Muzeum tanácsa. Tagjai egytől egyig állásos, előkelő férfiak, a kik vezérszerepet játszanak Kolozsvárott. S Döbrentei, fiatalságának daczára, a maga élő és éltető buzgóságával, nemcsak megnyeri, de vezeti őket; köztök a közép-pontot képezi végig. Gyűléseikben, a mint önmaga dicsekedve és dicsérve mondja el: „teljes megnyugovást lehetett érezni egyebek közt, a többféle vallásnak barátságos együttlételén is. Egyiknek se jutott eszébe a különböző vélekedés miatt, fájdalom, magát mássutt még most a XIX. században is mutató egyenetlenség.“³⁷⁾ Kölcső nős jóakarattal működtek közre: hogy a vállalat minél életre valóbb, minél változatosabb, s az irodalomra minél termékenyítőbb legyen.

S minő volt?

Erre a kérdésre természetesen ma már csak oly ítéletet mondhatunk, mely csak a folyóirat általános értékére és hatására szorítkozik; az egyes füzetek és még inkább egyes közlemények vizsgálása hiába való és háládatlan munka volna. Hiszen az Erdélyi Muzeum megindulása és megszűnése óta 70 esztendő mult el, mi alatt költészetünk és szépprózánk felvirágzott, a tudományos irodalom minden ága kifejlett. Még akkor egyedül a költészet fakadozott, minden egyéb teljesen parlagon hevert; de költőink közül is alig néhánynak neve volt a közönség előtt ismeretes: Virág, Csokonay, Dayka, Berzsenyi, Kisfaludy Sándor és Kazinczy Ferencz képezte az egész koszorút; a többi alig jöhetett számba.

Minden európai keresztyén nemzet — jellemzi ez állapotot Döbrentei a Kölcseyhez 1814. január 31-én írott levelében -- előbb vagyon nálunknál s nem ragyog sugár élémehetésünknek. Egy-egy vármegyében van egy jeles fő, egy szép lélek, a ki valamit dolgozik, vagy legalább effelől gondolkodik; közönségesen pedig szunyadnak; mohón kapják a külföldit, ha rossz is, a magunkéról pedig megfélemlenek. (A Geniek, édes Kölcseym, nem ily környűl állások között fejlődnek ki.) Csak egy-egy enthusiamussal bíró ifjú vágja magát keresztül, a ragyogó ideáltól vonattatva; s majd ez is lankadni kezd, midőn látja zsibbadásban levő publicomunkat. Nehányszor mondám ma-

³⁷⁾ *Erdélyi Muzéum*. Pest, 1818. X kötet. 6. l.

gamuak, ezeket elnézve: Miért adta nekem a természet Nemzetem állapotját oly mélyen érzem, hogy oly sok fájdalmaim legyenek? Mindazonáltal azon érzés, mely bennünket emelni szokott, tartson fenn. Vívjuk a harczot, a mig lehet. A Morálnak megnyugtató szava, azt tartom, nem tartozik a litteratori fáradtság önnön megnyugtatójához. Az csendes bátorságban is fénylik magának; mert hiszi, hogy a jobbak s őt közelebből ismerők megmentik. Az írói léleknek vágyásai különbözők ezétől. Ez fényleni szeretné látni nemzetét. Magyar íróinknak kedvek éppen azért mulik el, s nem mutatkozik egész lelkeségében, mert látja, hogy az ő kerülete kicsiny kerület. A mi írónk nevei, kettőt hármat kivéve, még igen kicsiny nevek; még mi ifjakul, semmit sem tettünk néhány apróbb dalok irásánál; ezek pedig, mint az ének hangja hamar elreppennek; te és Szemere, tehettek nagyot, körülállástok is nagyon segíthet. Azért menj bátran, barátom, a pályán.“³⁸⁾

És mégis el kell ismernünk, hogy Döbrentei ez állapotban nemcsak létre hozta és fentartotta, de elismerésre méltó magas színvonalon tartotta fenn az Erdélyi Muzeumot. Minden egyes füzet tartalma gazdag és változatos, kiszabott programja keretében mozgó és annak megfelelő, bár nem mindegyik egyenlő értékkel bíró. Nem is lehet, hiszen nagyon kicsiny írói körre támaszkodhatott, annak is csak egyik része az irodalom hivatott munkása, a másik része műkedvelő. S mi volt ennek a következése? Az, hogy Döbrentei minden sürgése és ügyessége mellett sem számíthatott mindig előre, nem vihett rendszeres szerkesztést; mert a véletlen nemcsak érezhetőleg, de döntőleg működött arra közre, hogy miféle dolgozatok gyűlnek össze; így megesik, hogy az egyik füzetben az irodalomtörténetet, a másikon a neveléstudomány uralodik. A folyóirat különösen négy ágban mutat pezsgőbb munkásságot a költői nemen kívül: az életírás, irodalom és nyelvészet, bölcsészet és neveléstudomány terén.

Az életírásra Döbrentei kiváló gondot fordít. Programjában e műfaj áll első helyen; gyakorlatilag műveli és művelteti, mert minden füzetben találkozunk híres és érdemes emberek emlékezetével; sőt maga az életírás elméletét is megírja. A mint ta-

³⁸⁾ Szemere Pál: Élet és Literatura. 1827. II. kötet 104—105 l.

nulmányából látszik, csak az igazán kiemelkedő alakokat tartotta méltó tárgyakul; mert ha valaki a közepszerütséget alig haladja meg, s legfeljebb egy két jó cselekedetet visz véghez, érdemes ugyan a dicséretre, de élete azért nem filosofusi életiró penája alá való.³⁹⁾ Ez a megjelölés röviden, de határozottan megállapítja elméletét. A művészi életírást hirdette és fejtegette. Azért ajánlotta, hogy az életiró vizsgálja hőse természeti hajlandóságát, tehetségét, a nevelés befolyását, eredeti vérmérsékletét s a külső viszonyok alakító hatását; szóval jellemképet alkosson, s ne száraz adatokat fűzzön egybe.⁴⁰⁾ „Az életirónak tehát, a mint a következtetést levonja, olyan férjfunak kell lenni, kinek kedvesen komoly ítélete fantáziájának virágokat teremtetni akaró ékesítgetéseit maga alá hajtja. Melegüljön szive a jó karaktervonások írása alatt, tudja érezni azon véghetlen gyönyörűséget, melyet személyének jelessége által éreztetni akar, s a szerint válaszsza mindentüve, alkalmas és éppen odaillő szavait. Tudja érezni a lelki nagyságnak minden nemét, s ne hagyjon el semmit, melybe személyének lelkejárása, ha csak mintegy megrejtezve s kevesektől érthetve mutatja is magát.“⁴¹⁾ A meghatározás helyes, a tanács okos, így az elmélet jó, gyakorlati alkalmazása azonban hibás és fogyatékos. Mert ha végig tekintünk azon a hosszú sor életrajzon, melyet akár Döbrentei maga, akár más közöl az Erdélyi Múzeumban: egyik sem üti meg ezt a mértéket; pedig oly nevezetességekről szólnak: mint Baresay Ábrahám, b. Orezy Lőrincz, b. Alvinczy József, gróf Batthyányi Ignác, Cesinge János, Szász József, Kupeczky János; Boileau, Sterne, Mozart, Pestalozzi, Franklin s még néhány hazai és külföldi tudós és költő.

Honnan ez ellentét az elmélet és gyakorlat között? Hát onnan, hogy az elmélet forrása — a virágzó külföldi irodalom; a gyakorlat alapja pedig — a mi kezdő történetírásunk. Tollforgató embereinkben még hiányzott az érzék a művészi alkotás, a szerkezeti és alaki szépség, a jellem szobrászi kidomborítása s az előadás festői színezése iránt. Az „Erdélyi Múzeum“ már azzal, hogy az elméleti kérdésekben magasabb színvonalon mozgott, hogy min-

³⁹⁾ *Erdélyi Múzeum*: Pesten, 1815 III, f. 121 l.

⁴⁰⁾ *Ugyanaz*: 123 l. ⁴¹⁾ *Ugyanaz*: 129 l.

dig és mindenütt a régi és új nemzetek alapvető kútfőiből merített, fölötte üdvösen hatott. Tisztább izlést terjesztett s a látó határt kiszélesítette. Sorra vette és történeti fejlődésökben megismertette a görög és római, a német és franczia irodalmat, ismételve, külön értekezések alakjában visszatért a drámára, a szomorú és vígjáték vizsgálatára; sőt néhány fiatal mágnás adományából drámai pályázatot hirdetett, mely első vala nálunk, eredeti szomorú játékra, első díjul 700, másodikul 300 forintot tűzve ki; e pályázat irodalomtörténeti hírhedtségre jutott azzal, hogy rajta a Tokody János „Pártosság tüze“ győzött s vele szemben a Katona József „Bank-bánja“ fel sem tünt; érdeme és fontossága szerint méltatta a nevelés ügyét, a melyre oly sikerrel hívta föl a közfigyelmet, keltette föl az érdeklődést, hogy nemcsak a szakférflak sorából akadt művelője Szilágyi Ferencz és Szász Mózes személyében, de az előkelő közönség köréből gróf Mikó György és gróf Teleki József is foglalkozott egyes kérdéseivel. Maga Döbrentei is többször felszólalt, szerencsés tapintattal s teljes alapossággal, mellesleg megpendítve a tanítóképzés szükségét, ének- és zeneiskola felállítását, élesen rámutatott a képzőművészeti és tudományos akadémia hiányára. Folyóirata a philozophia, psychologia és ethika körében is számosabb és rendszerebb dolgozatokat hozott, mint eladdig a magyar irodalomban bármiféle vállalat. Azért teljes igazsággal állíthatjuk, hogy az Erdélyi Múzeum az eredetiség hiányában is nagybecsü és magvető vállalat volt, melyből tanult az író és okult az olvasó. Erdélyben a tudományos működést élesztette és fölserkentette, az írói kedvet és tehetséget ébresztette és nevelte; de nem menekülhetett befolyása alól Magyarország sem.

A mi hiánya volt, a koré; a mi érdeme, a Döbrenteié. Az ő tehetsége, buzgósága és nagyravágyása értett az utánjárás mesterségéhez: a dolgozótársak gyűjtéséhez és neveléséhez, az eszközök és áldozatok feltalálásához. Mint magyarországi, s mint olyan ember, a ki azt vallja, hogy a particularismus káros, a félszegü hazaiság nem hazafiság, haza rontása.⁴²⁾ nemcsak Erdélynek, a két magyar hazának alapította és szerkesztette vállalatát. S a muzeumi tanácsnon kívül dolgozótársa volt minden nevesebb magyar

⁴²⁾ *Erdélyi Múzeum*. X. füzet. 14. l.

író: Kazinczy Ferencz, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi, Vitkovics, Dessewffy József, Kölcsey, Szentmiklóssy; itthon pedig egész fiatal nemzedéket képezett maga körül, mely tőle buzdúlt s érette lelkesedett. Aranyos-rákosi Székely Sándor, Bölöni Farkas Sándor, Szigethy Mózes, b. Wesselényi Miklós, gróf Gyulay Lajos, Inczedy László, Fűzesi József, ifjabb Szilágyi Ferencz, s a kis Kelemen Lajos az ő ösztönzésére lépett az írói pályára. Döbrentei nemcsak vezette és útbaigazította őket beszélgetés közben fejtegetéseivel, de a Muzeum tanácsába is elvitte olykor, hogy ne csak szóból és írásból, de az élő példák közvetlen hatása által is érlelődjenek. A mikor folyóírása megszűnik, még akkor sem feledkezik meg rólok, s az utolsó füzet beszámolásában a legnagyobb gyönyörűségének nevezi, hogy kilencz erdélyi ifjú, melegen érezvén a hazai felszólalásokat, hozzája csatlotta magát; kéri őket a nemzet becsületére, hogy a magyar irodalom egykori bővítéséről semmi esetben le ne mondjanak; a haza iránti kötelesség előttök, mint egy esküvés, szent legyen. „Készüljenek — ugymond — a legnagyobb szorgalommal, vegyék a legjobb remekeket példányaikúl, vessék meg az utánozást, várják meg fölléphetések érett idejét, s ne csak mint félénk kezdegetők, hanem mint jeles férjfiak járják meg a pályát. A későbbinek mindig nagyobb tökéletességgel szükség eléállani vagy neve szép hírét eljátszotta.“⁴³⁾

Toldy mindezért egy évtized múlva az elismerés meleg szavaival adózik Döbrenteinek. „Az erő, a nemzeti disz palládiuma felé fordulók,—irja, a kedves Erdély felé, melynek kebeléből Döbrentei már 1814-ben Muzeumát elindította, tárházát számtalan jónak, igaznak, szépnek! Tiz füzetet ada öt év alatt, s megszüntét, még semmi ki nem pótolta. Izlés, itélet, józanság, több oldalúság bélyegi voltak az egésznek, s azért mennyivel hathatósabb befolyása volt emelkedésünkre, annyival inkább kell fájlalni rövid tartóságát. Eredetiséggel nem dicsekedett, de igen haszonnal; s nekünk ez kellett, Én több irótársaimtól tudom, hogy ez vala prosholionok a pálya kezdetén. Erdély is általa serkent fel leginkább, s az erős, velős hegyi lakók benne azt mutatták meg, hogy van arany, csak legyen bányász, ki rejtekéből előidézze.“⁴⁴⁾

⁴³⁾ *Ugyanaz.* X. füzet 11. l.

⁴⁴⁾ *Élet és Literatura.* 1827. II. kötet, 14—15. l.

És mégis a szerkesztő hivatottságának, a vállalat derekasságának daczára az előfizető egyre fogyott. A fellobbanás a négy első füzet megjelenése után ellobbant s az ötödik és hatodik füzet-re már csak 177-en irtak alá; úgy hogy folytonos pártfogás kellett a Muzeum fentartásához s e végett rigyczai Kovács József 724, gróf Dessewffy József 500, gróf Waldstein Manó 200, Horvát István és Gedő József 100 100 forintot bocsátott a szerkesztő rendelkezésére.

Döbrentei belefáradt végre a küzdelembe s a tizedik füzet-tel elbúcsúzott a közönségtől s beszámolt az adományokkal. Minden alap kimerült, még a betűt is el kellett adni. De a tiz füzet érdemes és maradandó emléke erdélyi szereplésének.

Széchy Károly.

A MAGYAR SAKUNTALA.

Sakuntala. Hindu dráma. — Irta: *Kalidásza.* — Fordította: *Fiok Károly.* Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest, 1887. kis 8-rét.

Bal jóslatok gyakrabban szoktak teljesülni, mint rózsaszín remények. Nyilatkozatom, mely szerint: „nem . . . óhajthatni, hogy a szanszkrt irodalom remekét . . . Sakuntalát . . . elpocsékolja Nala fordítója“, az elsőbb rovatba tartozék és kétszeresen örvendek azon, hogy nem teljesült, mert „Sakuntalá“ nincs elpocsékolva és a fordítás legnagyobb részt türethetőbbnek ütött ki, mint a hogy reménylenem lehetett.

És miután egészben és általában igazságot szolgáltattam a fordítónak, azt hiszem nem bánom meg sem őt sem az igazságot, ha kijelentem, hogy a következőkben részletezendő javításokkal a mű tökélyesebb és megszorítás nélkül ajánlandó lenne s fordítói irodalmunkban számot fogna tenni. Azonban mivel egyfelől a criticusok egy része azt az eredményt már is elértnek látja, másfelől meg ford. a Budapesti Szemlében közlött mutatóvannal keltett észrevételeimet nem csak nem vette számba, hanem éppen „tücsök-bogárnak“ jellemezte, nem várhatom, hogy a nyers czukrot ezen-túl is raffinadenak ne nézzék. Hogy pedig biz' a nem éppen az, törekszem kimutatni.

Kezdjük a hangtanon.

A mi hibát ellene a Nala fordításában elkövetett, a mellett állhatatosan megmarad Sak. fordítója, sőt igazolni is iparkodik az „Egy. Phil. Közlöny“-ben. Lássuk miként.

1. „Nala“ birálatában kifejtettem, hogy a szanszkrtban az *a* és *á* qualitative és quantitative különböző hangok és betűk levén, egyiket a másik helyett a transcriptiókban sem kell tenni. F. önkényesen cserélgeti össze, a mit én „helytelen és gondatlan trans-

criptio“-nak neveztem s okát a verselési kényelemben kerestem. A „helytelen“-t nem ismeri el f., a „gondatlan“-t nagy részt bevallja, s aztán „az okolást kibővíti azzal, hogy a változtatást főleg stylistikai okokból tette, jó hangzást és némi magyaros ízt keresve.“ Vajon ha valaki *Ótos* és *Éphialtés* helyett „*Otós* és *Éphi-altés*“-t írna, kimenthetné-e magát hasonló okokkal? Aztán, „magyarosabb izü-e „*Damajánti*“, mint '*Damajanti*'? Magyarabb-e *apadás, maradás, szaladás*, mint *alakja, agyara, madara*? Petőfy „korcsmárosnéjában olvassuk: „Messze lakom nem mehetek *ma haza*.“ És mi köze mindeniknek a „stylus“-sal? Bezzeg nem akadályozta meg a „stylus,“ hogy *Sakuntalá* ne legyen „*Sakuntala*“, a hová belehozza f. azt a monotonias *a*-t, melyet a *Damajanti*-ban perhorrescált.¹⁾ Nem is futja ki az az „okolás“ a *brahma* h. „*bráh-ma*“ és *brahman* h. „*brahmán*“ travéstálásokat, hanem új érvet keres nekik f. abban, hogy *brahma* paroxytonon s *brahman* oxytonon, a mi nem bizonyít, mert a hangsulytannak az abc-jébe tartozik, hogy az accentusnak semmi köze a quantitással. Csodálkozom, hogy nem nevetett maga magán F. K., mikor azt a ferde mentegetődzést írta. Ellenben bizonyos az, hogy a szanszkrtban férfi név *a*-val és asszony név *a*-val nem végződik. és „*Sakuntala*“ olyan, mintha *Julia* helyett *Julius*-t, *Antonia* h. *Antonius*-t mondanánk. Ily viszony van az *i* és *í* végzetek közt is. *Vararucusi* férfi név, *Damajanti* leánynév. A Nalából 24 ily ferdített nevet jegyeztem ki és közöltem bírálatomban, melyekhez a jelen fordításban: „*Sakuntala, Sárngaráva, Ka-japa, Anaszúja*, (s mindjárt mellette a nem trávestált: *Prijamvadá*) *Visakha*“ és *Karabháka* járulnak. Erre csak azt feleli F. K., hogy „többet szolgáltatna vissza, de nem vesztegeti rá a szót.“²⁾ Szolgáltatna

¹⁾ Azzal is kívánja igazolni az *a* végbetűt. hogy „a magyarban nem ismerünk, következőleg nem is szeretünk *a* végű nevet.“ (E. Ph. K. Ápr. 426. l.) Czáfolni, mint okot, időpazarlás volna hanem hát miért írja annak ellére: „*Prijamvadá*“?

²⁾ Pedig „vesztegeti, mert szememre lobbantja, hogy én is hibáztam ezekben: *Dvájpašana, Manavadharmasásztra, Nalódája, Anaszúja, narasárdu-la, balé*, melyeket csak rossz akarat tulajdoníthat akár tudattanságnak, akár következetlenségnek. A *szutan*-t azonban „szutam“ helyett hibának sem ismerem el transcriptioban — minthogy a végbetű sem *m*, sem *n* tulajdonképp, hanem megkülönböztethetetlen uasalis hang. Az *au* diphthongust sem szük-

igen is, még pedig valamennyiét nyomdai kijavítatlan hibát, kivéve ezt: „*rádzsá*“, melyről azt írja, hogy „szarvas hiba“. „Mert — úgy mond — *rádzsá* ragos alak, jelesen pedig nom. sing.“ Ez annyi, mintha azt állítná, hogy *Horatius, Virgilius, Ovidius* sat. „szarvas hibák“ és így kell írunk: *Horác, Virgil, Ovid*.

Ezzel tisztába jöven, lépünk a *r* vocalisra. Azt állítottam és állítom, hogy:

1) Valódi *hangzó*: mert mind magára, mind mássalhangzókkal kapcsolatban szótagot alkot *kr* (csinál), *gr* (locsol), *gr̄* (nyel), *grh* = fog, *gr-ha* (ház), *trp* (gyönyörködtet), *drs* (lát), *prcs* (vegyir), *bhr* (visz, visel), *bhrt-ja(s)* (szolga), *vrđh* (növekedik), *vr-thá* (hibába), *srdzs* (bocsát, lök, terem), *srsti* (teremtény), *hrs* (örvend), *hr-da-ja* (szív). — 2) Mindezeket a mint írva van kimondhatja magyar száj is. Hány vásott magyar gyerek kiáltja a cigány után *krrr!* De még a német is, mert nem azt mondja a lovának: *hó!*, hanem: *pr!* 3) Tehát a sz. *r*-t *ri*-nek, s a *r̄*-t *rl*-nek mondani ki és így transcribálni hiba! 4) A cseh- és tót-nyelvekben, ha nem is írják nyelvtanaik, actualitér meg van és szintegy szótagot alkot a *r* vocalis. 5) Az európai nyelvtanárok, ha könnyitni

ség *áu*-nak transcribálni, mert *Augustus*-t és nem *Augusztrs*-t mondunk és írunk. Az *áu* kifordul a magyar ember szájából. Továbbat azt írja, „*Vrtra*, önalkotta termék.“ A biz'a, csak hogy az „ön“ nem Brassai, hanem a szedő, a *Vrtra* helyett szedte. Az én — (írás) hibám ellenben a „*mahátmanasz'*“, melybe a *t* vigyázatlanságomból csúszott bé. Egyébaránt arra a captiosus kérdésre, hogy „miféle commentárja az a *Méghadútának*“ (nem *Meghad.*) „melyben *sarabha* es *mahátmanasz'*“ (olv. jobb akarattal *mahámanasz*) „azonosítva vannak?“ nem én tartozom felelni, mert csak annyit állítottam, hogy „a *sarabha* név előfordul a *Méghadútában* is“, a mi igaz. Feleljen hát Böhlingk. „*Mahámanasz*. 3) m. a) *ein bestimmtes fabelhaftes Thier = çarabha.*“ (Pet. W. V. 643. h.) Azt is elmondom egy alkalommal, hogy „*mahátmanas*“ ámbár nálam hiba, de az alak meg van a szanszkrtban, mint meggyőző róla grammatika és lexikon és így rászedte F. K.-t a mindentudósága, midőn azt iratta vele, hogy »ilyen szó nincs az egész hindu irodalom körében.« Még azt is megemlítem, hogy „*szandzsnyá'*“-ban mint magyar olvasónak szánt transcriptioban nincs következetlenség, mert az *n* betű mássalhangzó előtt se nem dentalis, se nem palatalis vagy más a kimondásban, hanem határozatlanul kongó nasalis, mint ezekben: *Antal, angyal, handzsár, engem, ingem, bömből s más számtalanban.*

akartak a *r* vocalis kimondásán, jobban teszik vala, ha *ri* helyett *ir*-t írnak, mert szokatlan fülnek inkább hangzik ily formán. Tény az, hogy Kolozsvárt egy oda telepedett cseh zenészt, a kinek *Trcka* volt a neve eredetileg, az egész város közönsége „*Tirczki*“-nak hívott.

Ezt a 6 pontot gúnnyal és sarkasmussal, mint F. K. kísértette meg, nem lehet megczáfolni. Hanem egy dologban még is megérdemeltem, hogy kigúnyolt. Azt találtam t. i. irni, hogy *Aufrecht*. a Rgvéda kiadásában a *r* vocalist nem *ri*-nek, hanem csak *r*-nek transcribálta s a bizony nincs úgy. A tévedés nem gyengíti az argumentumot, melyen csak annyit változtatok, hogy *Aufrecht* Rgvédája helyett *Grassmann* szótárára (*Wörterbuch zum Rig-Veda*. Lpr. 1873.) hivatkozom. Mindössze is csak a címeket vétetem össze, minek F. K. minthogy méltó korholásra s elménczkedésre kapott alkalmat, természetesen megörvendett. Most meg *Aufrecht* örvendhet, hogy tévedésemmel fenyegetett reputációja helyre van állítva!¹⁾

De biz' a *sz*-nak ajándékozott *zs* hang megingatott állását nem állította helyre. Nem csak hogy nincs meg bár egyetlen egy phonológiában v. transcriptióban is, holott a francziák az ő *j*-ukkal könnyen kifejezhették volna, hanem nyíltan tiltakoznak is ellene Wilkins és Benfey, kik azt írják, hogy e vastag két kemény (tonlos, aghósa) sibilansnak megfelelő lágy (tönend, ghósavant) hang nem létezik a *sz*-ban. E pedig éppen a *zs* volna. F. K. szerint hát pl. ezt a szót: *dus̄ta* így kellene olv. *duzsta*, a mi *sz*-ban teljes lehetetlen. Egyszer azért, hogy ott *zs* mint láttuk nem létezik; az-

¹⁾ Még egy másban is igaza van F. K.-nak. A „szaranydzsú“ t. i., (melyre két rendbeli tiltakozása ellenére sem restelli egy rakás szót vesztegetni)“ amerőben rossz transcriptio. Lássuk hát az igazi „genealogiáját“ (F. K.) A Péterburgi szótárban minden többi szanszkrtistákétól eltérő transcriptiók vannak.

Nevezetesen:

P. Sz.	magy.	franczia,	Bopp,	Benfey,	Mon. W.	Whitney
k	cs	tch	ć	tch	ć	c
g	dzs	dj	y	dsch	j	j
j	j	y	y	y	y	y

No már mikor én a P. szótárból az *asvin*-ok anyját illető felvilágosítást kiírtam, nem jutott ez a sajátság eszembe s a *j*-t a megszokott módon *dzs*-nek olvastam.

tán azért, hogy *mediát* tenuissal éppen úgy nem szabad kapcsolni, mint a görögben. Sőt még inkább nem, mert ebben van *egy* kivétel (*ἕξωρος, ἕξθοσις* stb.) amabban *nincs!* Tehát a „*rizsi*“ is, melyben, ha hallaná, egy szanszkrtista sem ismerne a *rsi(s)*-re, csak „szörnyeteg“-nek marad, s így a „*Duzsjanta*“ stb. is a Sakuntalában.

Dologi észrevételeimet éppen úgy fitymálta F. K., mint a hangtaniakat. Amazokról majd a magok helyén szólok.¹⁾ Hanem a mit általában a metrumról mondtam (Ismertetésem 342—343 l.), bizonyára jó lett volna számba venni. Ha ezt s a többi mondottakat s itt mondandóimat semmibe hajtja, mint félő, olvasói kárára teszi s a magáéra is, a mennyiben a tökélyesbülés útját elvágja maga előtt.

Kifogásaim kétfélek: aetheticaiak és nyelvezetiek.

Első és általános megjegyzésem az, hogy az aetheticának nem kevésbé, mint magamnak van ellenére a *paraphrasis*, melynek f. mód nélkül hódol. Ritka lyrai darab S. fordításában, melybe legalább egy saját ötletét, bár egy epithumot, béc ne csusztaszson. Legríkítöbb példája a kelletlen *paraphrasis*nak az az *áldás*, mely az előjátékot kezdi, a mely valóságos vocabularium alakjában jelenik meg:

„*Vizben*, mely isten első alkotása;
Tűzben, mely hordja tiszta áldozatnak
 Föl illatát; az *áldozó brahmán*-ban;
 A *nap*-s *hold*-ban, mik az időt kimérik;
Éther-ben, mely a hangot zengve hordja
 S mindent betölt; *föld*-ben, melyet a lények
 Magvának vallunk; *lég*-ben, mely az élők
 Éltét fenntartja; e nyolcz ős elemben
 Megtestesülvé áldjon Siva meg.“

¹⁾ Hogy az *Asvinok* szekerét „szamarak“ húzzák, arra nézve reám olvassa F. K. a Monier Williams nyilatkozatát (Nalópákhjánam): „in a . . . car drawn by asses.“ Én is hat reá olvasom azon szerző szótárából (102. l. 1. hasib): „in a golden car drawn by horses or birds,“ aztán a P. Szótárból: *Asvinau* die beiden *Rosse* lenker . . . auf einem von geflügelten *Rossen* oder von *Vögeln* gezogenen goldnen Wagen.“ — V. ö. Rgv. 8. 5, 33. 35. l. 118, 4.)

Hogy értelmesen szólhassak, előrebecsátom az eredeti szöveget szolgálai hű fordításban: „A mi a teremtőnek legelső teremtménye; a mi vaj is áldozó (pap) is; a mi kettő az időt kiszabja; a mi a világot áthatva a hallást eszközölni bírja; a miről mondják, hogy minden magvak teremtője; a mi az élőket élteti: azzal a látható nyolcz testtel tartson, (v. óvjon) meg titeket a főúr!“

Látni való, hogy Kálidásza a nyolcz test — ha tetszik, „elem“ — mindenikét igazi költőileg csupán tulajdonságaival jelöli, sehol magukat meg nem nevezi; holott f. a scholiásták glossáit incorporálja, az egészet szótárrá, definiált fogalmak csoportjává teszi s zamatjáról megfosztva elvizesíti. Igaz, hogy a nem F. K. eredeti ötlete, mások¹⁾ is cselekszik, de az ilyeneknek nem előképül, hanem elrettentő például kell vala szolgálniok egy jó izlésű fordítónak.

¹⁾ Kezennél csak kettő van ez úttal u. m. *Lobedanznak* a németeknél legkedveltebb fordítása (1884. r. kiadás) és az olasz Marazzié. Közlöm itt mind a kettőt.

(L.) Mit Wasser, unsers Schöpfers erstem Werk,
Mit Feuer, das die Opfer trägt zum Himmel,
Und mit des Schöpfers Bild dem Opferpriester,
Mit Mond und Sonne, die die Zeiten messen,
Mit Aether, der das Weltall rings durchdringt,
Mit Erde, die des Samens Urquell heisst,
Mit Luft, die allen Wesen Leben schenkt,
Mit diesen acht gesegn' euch Siva 's Gnade. —

(M.) Propizio o cari, vi protegga Sivo
Colle otto forze manifeste ai sensi.
Coll' *aqua*, opera prima del Fattore;
Col *fuoco*, che solleva il sacrificio
Conforme ai sagri riti; col *bramino*
De sacrificii esecutor devoto;
Colla *luna* e col *sol* moderatori
Del tempo; col sonoro *etere* puro,
Che l' universo penetra ed avvolge;
Colla *terra* che causa è d'ogni seme;
E finalmente vi protegga Sivo
Coll' *aria*, che dà vita a ogni vivente.“

Mindnyájok hát vétettek egy aestheticai, igen természetes szabály ellen: hogy a mit más szavakkal jellemez a költő, ne nevezze is meg egyszersmind. Annyira természetes és önkint érthető, hogy nem tartották szükségesnek egy aestheticai tankönyvbe is belé írni. Valamint azt sem hogy a metaphora mellé nem tűzik egyszersmind oda, a mit vele jelölnek. Pedig egy valamire való

A jellemzések hűségéről maga az olvasó ítélhet az adatokból; csak azt jegyzem meg, hogy az ered. költő a *tüzel* két személyben állítja elé, mintha áldozár (*havi* = olvasztott vaj) és áldozó is volna egyszermind. Ez a vonás a fordításokban el van enyésztetve, a „*brahman*“ a maga személyében képzelgetve. De hogy így miképp lehet „ős elem“? azt magyarázza ki f.

Lássuk már egy részét a paraphrasisok és tákok halmazának.¹⁾

A 9. stanza után:

„De nézd meg e lövést is, mint trítém
Le a vadat most!“

Ezt a Duszanta szájába nem illő dicsekvést csak a fordításokban lelem. — Böthl. a kocsisnak tulajdonítja. Néhány sorral alább:

„A szent-magánynak kedves őzikéjét.“

Ebből egy betű sincs az eredetiben. *Lob.* tákja csak ennyi: „*das arme Thier.*“ Ez is felesleges, csak a verset tölti ki, valamint a magyar fordításnál odébb: „Állítsd meg rögtön a kocsit.“

A 23. st. A király a méhet apostrophálja:

„*Csapongva* meg-meg érieted szemét
S szép szemszöge *villog*, remegve *já'szik*.
És mintha édes titkokat susognál,
Oly kéjjel zengve zümmögsz *el* fülénél.
Bár mint csapkod feléd, *csólot cserélsz*
S *részegi'ő* gyönyört szívsz ajkain,
Mig engemet megöl a szomju kétség:
Oh méh, te *boldog* vagy és *kéjben uszol.*“

költő sem hibázik ellenök és ha nála ilyes hibát olvasunk, bátran reáfoghatjuk, hogy interpolatio. Így a Horatius III. C. 11, 16—17. sorában ezt látva:

Janitor aulae,
Cerberus stb.

nem egy criticus ítélte kitörlendőnek a „*Cerberus*“-sal kezdő egész versszakot. De az a furcsaság, hogy nem tudták vagy sejtették, miért? hanem más hibákat kerestek benne. Már pedig, ha az interpolator a szerencsétlen „*Cerberus*“ helyett pl. *Inferae*-t ír, senkinek se jutott volna eszébe gyanusítani a szóba vett versszakot.

¹⁾ Meg kell jegyezmem, hogy csak két kiadás áll rendelkezésemre: a *Böhrlingké* és a *Pischelé*. — A *M. Williamsét* mely F. K. szolgált szövegül, nem ismerem, nem is búsulok érte.

Ez a 8 sor az eredeti 4-ből van áradoztatva a felhúzott szavak béigtatásával. Legközelebb jár hozzá *Lobedanz*, de csak 7 sorig bírta vinni. Szintúgy lapítja el f.-onk Sakuntalá néhány szavát: „Mentsetek meg a gonosz méh üldözésétől”, ezekre:

„ Jaj segítsetek!
Lányok ne hagyjatok, e neveletlen
Gonosz virág-buvó halálra csipdes.“

Erre azt felelik a lányok: „Mit? Mi mentsünk meg? Jusson eszedbe, hogy Duszjanta a vezeklők mentője”. — F. ezt is elnyújtja modorosán így:

De mit gondolsz hogy védhessünk mi meg?
Duszjantát hívd segítni! Hisz királyok
Feladata a szent-magányt megóvni.“

A megjelenő király beszédcében is megajándékozta a „földet” f. „bővön termő”, valamint egy továbbiban a „barátuétok”-at „bájos” jelzővel.

A 28. stanzában:

„Remélj szívem és légy megelégedett
Im a kételynek árnya is eloszlott.
Mit égető tűznek hívéll előbb,
Az drága gyöngy, mely *önmagát kínálja*.“

Az első két sor ennek a paraphrasisa: „kélelj szívem, a kétely elenyészett; a felhúzott ták — legkímélőbbben nevezve — gyöngédtelen; mert biz’ az azt teszi, hogy Sak. kaczer, vagy annál is rosszabb. Az eredeti csak azt az ellentétet fejezi ki, hogy a tűzhöz *nem mer nyulni* az ember, de a gyöngyhöz igen. *Lobedanz* is ily értelemben fordította:

„ was mir Feuer schien
Unnahbar, der Berührung nicht geweiht,
Es ist ein Edelstein, ich darf ihn fassen.“

Szintén paraphrasis ez is (69. l.):

„Uram! csekély, nagyon elégtelen
Vendég látásunk kisztet kérni, hogy
Újból legyen. szerencsénk itt körünkben.
Pirulunk, hogy be kell ezt vallanunk “

Még hibás is, mert értelmetlen. A szavak rendje és ereje nem hozta tudnunk, mire vonatkozik az „*ezt bevallanunk*.” Az

ered. szö. egyszerű értelme: „Minthogy oly félbe-szerbe fogadtunk, szintúgy szégyeneljük kijelenteni, óhajunkat, hogy ismét láthassunk.“
Lob. is elég helyesen:

„Nur schwache Ehrfurcht ward dir Herr von uns,
Wir schämen uns; doch hoffen wir von dir
Das dennoch den Besuch du wiederholst.“

A 93. lapon: „Anyám, *az én jó anyám* küldötte őt.“ Az ered.: „Hogyan? az anyám küldöttje? — „Az én jó anyám!“ tehát, még pedig nem csak felesleges, hanem tévesztő is. T. i. azt gondoltatja az olvasóval, hogy D. örvend a követségen; holott a „hogyan? v. „mit? (*kim*)“ azt mutatja, hogy meglepés, még pedig kellemetlen neki, mert sejti — s mint a következőkből kitetszik, méltán — hogy az üzenet terve végrehajtásában gátolni fogja.

„Nem ismerem szived, *kegyes kegyetlen*.“ (69. st.) Az utolsó két szó F. ötlete. Valamint ez is (70 st.) „A holdnak árnya sem marad.“ Az eredeti szöveg azt tartja, hogy „a holdat elenyészteti a nap világa“, de nem a lótosz virágát! (A 70. st.) „elbűvölőleg suttogott *nem-et*.“ (Ták!)

(136. l.) „*Vérszin* (hajnal),“ ták. Az indus költő ugyan dúslakodik a jelzőkben, de ilyen tautologicus és egyszersmind hamis jelzővel nem igen találkozunk. Mind a kettő a 82. st. A 83-ban: „az ég ivéről,“ — ták. Aztán: az „ég boltozatáról“ lehet beszélni, de az „ég *ive*“!? — Ugyanott: „a fájdalom *sulya*.“

A 136. l. 6. s. „megfésülé haját“ — nincs az eredetiben. Ily tákok: „Arczom rideg lőn töprengésemtől.“ -- Fogadd el hát a szokásos megáldást“ (140. l.) — „A figefa *hüs* árnyába.“

Egyik legjellemzőbb paraphrasis:

„Hát mit csináljak, itten nincs kibuvó.“ Az eredeti csak annyit mond: „Mi tevő legyek? vagy: „Nincs menekülés! — A szanszkr. szólamot szórul-szóra nem fordíthatni. Legszerencsétlenebbül kisértette meg a német: „Wir wollen sehen!“ Mintha az olasz e helyett: „Non c'e scampo!“ (Marazzi) ezt írta volna: Vedremo!

Hát vajon ezt: „Tetején az élőfa sanyaru hőséget szenved, de az árnyékába menekülőknék enyhíti a forróságát,“ jobbá teszi-e a f. paraphrasisa és tákjai:

„ *Büszke fák*
 Koronáját forró *nyári nap* emészti;
 De hogy ha *gazdag árnyékba tér.*
Alatta hús nyugalmat lél a vándor.

Aztán: „ nevöket zavarja,
 „Sakuntalát“ mond (s szégyenülten áll).“

Ebből csak annyi van az eredetiben, hogy „összevéri neveiket,“ (t. i. a királynék neveit). Sakuntala neve bécsempészése, még azt a kelleetlen képzetet is kelti, mintha szégyenlené a királyt azt a nevet emlegetni! Lobedanztól tanulhatta ezt f., de Kálidászáától nem.

A következő paraphrasis:

„Óh gyűrű még erényed *érdemét* sem
Lehet dicsérni szerfelett, hasonló
 Enyémhez (sic) — mutatja a gyümölcse:
 Neked, ki rózsaszínköröm *szegélyezett*
 Gyönyörű ujján kaptad *trónodat*
Le'ellett esni s *elhagyni* azt?“

szint oly kevésbé javítja az eredetit, mint a többiek. Aztán az első fele érthetetlen. Csak azt akarja mondani, hogy: „Te gyűrű, te sem vagy jobb mint én!“

F. ötletei továbbat: „*hű kis méh-anyó*“ (151. st.), — „mely üde harmatos, mint gyöngé bimbó“ (152. l.), — „dul-ful az *erre* fordított kegyért“ (218. l.), — „*Adititól ültetve illatoznak*; (239. l.). — „így áldanak a *nagy világ-teremtők.*“ (261. l.).

Következik már a ferditések rovata.

Az első példa: (44. l.) „Hadd lássa meg, mint *tisztelem a szentet,*“ nem tartozik egészen ide, mivel a felhúzott szólamot illetőleg csak annyiban hibás f., hogy rossz olvasatot választott, u. m. *viditábhaktin*-t *viditábhaktir* helyett. Az utóbbi t. i. azt az értelmet adja, hogy „Sakuntalá is bé levén avatva a szent hajlék ügyeibe, majd megjeleníti a király látogatását az atyjának“. De, hogy a „meg fogom őt látni“, vagy „őt fogom meglátni“ helyett „hadd lássa meg“ áll, az csak f. önkénye. *Tám draksjāmi* = *videbo illam*.

A „*valkala*“ húségesen van fordítva (49. l.) „háncs-ruhá“-nak. De biz' a csak szolgálai húség. Egy mai kisasszony nem mondaná,

hogy: „szobalányom igen szorosra fűzte a *selyem*-ruhámat.“ Pedig lehet neki *szőr*-, *pamut*-, v. *gyolcs*-ruhája is. Sakuntalának még kevesebb oka van emlegetni a ruhája kelméjét, mert ez, mint vizeklőnek nem lehetett egyéb, csak ‚háncs.‘ Sőt szanszkrutul a *háncs*-nak és a belőle készített ruhának azon egy ‚*valkala*‘ neve van. Vagy csak „ruhát“ kell vala fordítani vagy meg hagyni „*valkala*“-nak és *jegyzésben* megmagyarázni. F. megtette utóbbit, de úgy, hogy *jegyzésében* azt is elrontotta, a mit a szövegben aránylag jól csinált. Ezt írja t. i.: „*Kéreg-ruhák, háncs-ruhák (valkala)*. A vizeklők öltözete fakéregből volt.“ A mire azt mondhatni, hogy: 1) *fakéreg* és *háncs* merőben különböző két dolog; 2) *fakéregből* ruházatot csinálni teljes lehetetlen. „Háncs“-ból ma is készítenek.

„Oh! bárcsak itthon volna jó atyánk!“ (60. l.) — Merőben el van vétve. Leány társai sejtve, hogy Sakuntalá jó szemmel nézi a jövevényt, biztatólag mondják neki: ‚Haj! Sakuntalá! Ha most itthon volna apád!‘ Mire Sak. természetesen feleli: ‚hát mi lenne?‘ Csupa óhajtásra felfortyanni nem lett volna oka. Kérdésére azt felelik a lányok, hogy: „vendégét legbecsesb birtokával boldogitná.“ Ezt S. nem akarja elérteni s ‚szinlett haraggal‘ (jav. szöv.) azt mondja reá, hogy ‚akármit gondolva fecsegték, nem hallgatok rátok.‘ F. ebből egy igazságtalan szemrehányást csinál imigy: „Látom jól: szivetek mást gondol s szátok újra (sic) mást beszél.“ E tán csak ferdités? A többi fordító ezt a hibát nem követte el.

„ . . . barátánk,

Ki van fáradva. . . .“ (66. l.)

Ilyen confidens címzettel az udvarias Dusjanta nem élhet Sakuntalával szemben, a kivel még alig váltott szót. A szövegbeli ‚atrabhavati) = ő kegyelme. — A következő lapon ezt: „Igen ha birnék,“ csak gondolja S. Az ered. szövegben és a fordításokban is ki van világosan téve: „(magában).“

A 73. lapon ezt olvasni:

„ . . . Ah itt jön épen

Az én kedves barátom Vadvirágból

Kötött koszorut hordozó görög

Lányok veszik körül s hozzák előtte

Kézivét.“

Erre így kiált fel f.: „Hatalmas anachronismus“ és őlnyi jegyzetben fessegeti, hogy kerülnek ide a „görög“ lányok.“ Inkább azt kell mondanunk: „hatalmas interpolatio!“ A jobb recensio szerint csak annyit mond *Máthavja*, hogy „az a kezében ijjat tartó szivében kedvesét örző kedves barátja erdei virággal koszoruzva jő.“ A „lány környezetről“ sem itt sem másutt nincs említés a drámában. Nem is foghatni meg, hogy kerülhettek „görög lányok“ a vezeklők ligetébe? Ennél fogva a következő instructio is: „Főllép a király fentebb leirt *kisérettel*,“ csak szófia beszéd. Hisz a rá következő dialogus is oly bizodalmas titkos természetű, hogy tanuk jelenléte képtelenség. Hasonlóképp rossz olvasatot követett f., midőn a „királyról“ mondatja *Máthavjával*, hogy „az éjjel is szemét se hunyta bé.“ Természetesebb az, más olvasat szerint, hogy saját sorsát panaszolja *Máth.* imígy: „ezeken gondolkodtam, míg szememre virradt az éj.“ Böhtl. ugyan a másik olvasatot pártolja, mert — írja — *Vidúsaka* (*Máthavja*) csak az imént mondá el, hogy miként töltötte az éjet s miként ébredt fel más nap reggel.“ De nem idézi hüven a *M.* nyilatkozatát: „Még éjjel sincs kényelmesen nyugodni módom. Első pitymalatkor kivernek álmomból.“ Itt minden éjjeléről beszél *Máth.* de egyikén sem mondja, hogy nem hunyta be a szemét. Az „ismétlés“ tehát igen tág. Sőt ha szorosabb volna is, tapasztalhatni, hogy panaszló ember igen szokott „ismélni.“

A 36. stanzában ezt dallja a király *Sakuntaláról*:

„ dús csipői terhivel *nehézkés*:
Lassan haladt mintegy *kaczérkodólag*.“

Nem mondom, hogy az er. szövegnek ezt az értelmet nem lehet adni; de igen azt, hogy kényes érzésű fordító nem adta volna. A többiek közül csak *Fritze* fog kezét a miénkkel:

„Das ob der Schwere ihrer Hüften sie
Wie aus Gefallsucht langsam ging einher.“

Ez sem oly indelicat, mint a magyar, mert „*Schwere* nem két értelmű, „nehézkés“ az. — „*Kaczérkodás*“ pedig sokkal kiméletlenebb, mint „*Gefallsucht*.“

(75. l.) *Máthavja*“

Ha meghajol a karcsu parti-nád
S a púposnak alakját ölti fel:

Vajon saját tetszéséből teszi,

Vagy a folyónak sodra a hibás *ott*.”

Épületes négy sor. De én csak három diót adok feltörni Fiók K. urnak. Magyarázza meg: 1) Parti nád, hogy görbülhet (nem „hajolhat“) meg a vízben? — 2) Miért tartja szükségesnek megtanítani olvasóját, hogy a nád karcsu? — 3) Ha ez: „a púposnak alakját ölti fel“ jól van mondva, miért roszalnák ezt: „a veresnek dolmányát ölti fel,“ e helyett „veres dolmányt ölt fel?“

„Csak hadd fecsegjen a

Boldogtalan bolond! . . .“ (80. l.)

Bárha udvari bolond szerepet játszik is a drámában *Máthavja*, de a „csapatvezér“-nek nem szabad ily kifejezéssel élni a „király barátjáról a király hallattára. Az er. szövegben ‚vájdhavéja‘ (özvegy fia) van, mit ugyan gúnynévnek is használhattak, de szó szerint nem bántó s igaz is lehetett.

„*Máth. (magában)* — De hiszen arra nem lesz jó idő.“ (84. l.) Értetlen is, hűtelen is. A brahman azt gondolja, hogy: ‚Erre ne vájnj tőlem biztatást.‘

„*Ajtó-őr* . . . kívül az ajtón két szent fiu vár. . . .“ Az ajtó-őrnek meglehet bocsátni, hogy „ajtóról“ beszél, a hol nincs; de a fordítónak nem; mert az eredetiben csak arról a helyről szól, a hol az ajtóór áll. Tehát röviden ‚korlát‘ vagy ‚béjáró.‘

A 43. st. fordítását nagyában helyeslem; de csodálkozom, hogy se a magyar, se a többi f. nem akarták meglátni a 3-dik versbe foglalt eszmét, hogy t. i. a gandharvák dalához a király ive feszített hurja szolgál lant gyanánt. — A miénk még abban is hibázik, hogy az égi dalnokok kettős énekét, mely Duszjantát mint királyt és mint *muni*-t dicsőíti, „két égi dalnok“-nak ferdíti. Valamint a következő kérdést is: ‚Ez-é az a Duszjanta, az Indra barátja?‘ oda, hogy: ‚barátja-é Indrának ez a Duszjanta?‘

(92. l.) „ . . . Óh szerfölet:

Kiváncsi — voltam; de mióta itt

Rosz szellemek felől beszéltek,

Cseppet se vágyom rá.“

Az ered. szöv. értelve vissza van adva, de az öltözete megnyírbálva. *Máthavja* metaphorát alkalmaz: ‚kiváncsiságom özön volt; de mióta a *Raksasz*-okat hallom, egy csepp sem maradt

belőle.‘ Azt is meg kell jegyeznem, hogy a *Raksasz*-ok éppen nem „szellemek“ voltak, hanem megtestesült út ördögök, kik ember hússal éltek s a kik ellen az emberek fegyverrel küzdhettek. Számos ily viaskodás van leírva az indus költeményekbe. Hiszen maga Duszanta is kézijjal megy ellenök, holott a „szellemet“ nem bánthatja a nyil. A Raksaszok hihetőleg a hajdani anthropophágok emlékét tartották fenn. Ide vonatkozik a *Máthavja* felelete is (93. l.): „Igy hát én kocsid kerekét őrzöm,“ a mit csak úgy ért meg a magyar olvasó, ha megtanítják, hogy *„csakraraksi“* (kerékörző) tulajdonképp kengyelfutót jelent s az elmésség a *„raksi“*-nak a *raksasz*-szal való hasonlóságában rejlik. Egyébaránt *Böhtl.* kiadása azt mondatja *Vidúszaká*-val (*Máthavja*), hogy: „így aztán óva lesznek a Raksaszaktól.

A „Test-ápolási ünnep“ (94. l.) a magyarázó jegyzettel: „oly ünnepély, melyet az anya évenként ad fiának életében; névnap-féle ünnep“ együtt, f. találmánya. Hogy micsoda nevezetes nap volt az, a melyre az anyakirályné haza idézi Duszantát, arra se a scholiásták sem a szótárak nem adnak felvilágosítást. Megjegyezve, hogy *„upavaszasz“* nem „ünnep“-et, hanem böjtöt jelent, közlöm egy néhány fordító értelmezését:

„ An dem vierten Tage
Von heute wird das *Fasten* sein, das man
Vollzieht, damit des Sohnes Leib gedeihe.“
(*Fritze*).

„ nach dem vierten Tage
Der *Fast* tag ist, der Sohnesopfer heisst.
(*Lobedanz*).

„Que dans quatre jours elle observera la
jeune à votre intention.“
(*Bergaigne-Lehagueur*).

„Al prossimo quarto giorno termina il mio digiuno“
(*Marazzi*).

Alig képzelhetni, hogy ezt:

„Talán csak nem gondolod, hogy a raksaszáktól félek?“

(Minek a *comicum* azon alapszik, hogy főlebb (92. l.) *Máthavja* maga mondja, hogy: „kiváncsi volt ugyan Sakuntalát látni,

de mióta rosz szellemek felől beszéltek. egy cseppet se vágyik rá.“
(Tehát félt bizony).

— miképp lehetett oda ferdíteni? (95. l.)

„ . . . Hát te

Nem hiszed, hogy én félek a démonoktól?“

A mire aztán úgy illik a király felelete:

„Hogy is lehetne azt tenni fel rólad“, mint (németesen)
az ököl a szemre; holott az igazított mondatra igen is talál. Egyéb-
aránt ennek is szerencsétlen paraphrasisa f. szerint ez:

„Te vagy brahmán, ki hinné az *neked*.“¹⁾

(111. l.) „Én megfogadom a parancsotok.“ — Az eredetiben
szerényebben fejezi ki magát Sakuntalá: „Ha meg kell lenni, nem
tétovázhatom.“ — *Fritze*: „Man zieht doch nicht Befehle in Er-
wägung.“ — *Marazzi*: „Si discute forse una necessità?“

A 67. stanzában:

„Talál vagy nem talál tán a szerelmes

Szerencsét — de hogy lenne ő maga

Alig meggyerhető ily hódolattal.“

¹⁾ Im' itt a két hely (92. és 95. l.) kétféle német fordításban.

König. Freu dich, Máthavja! willst du jetzt sie sehn?

Máth. Es wäre mir schon recht, wenn nur der Spuck
Der böser Geister — — —

König. „Deshalb fürchte nicht!“

Máth. „Glaubst du, dass ich die bösen Geister fürchte.“

König. (lächelnd) Wie könnt'ich dies, ich kenn' ja deinen Math.
(Lobedanz).

König. Freund Mathavja, hast du Lust
Sakuntala zu sehn?

Vidúśaka. Vorhin woht konnt'es
Geschehen ohne Fährlichkeit; allein
Jetzt ist es, wegen jener Rakschakas
Verbunden mit Gefahr

König. Sei ohne Furcht. (Boethl.)

Vid. Doch glaube nicht, dass vor den Rakschakas
Ich furchtsam bin.

König. Du, trefflicher Brahmane,
Wie kann man dir solche Dinge zutraun!

(Fritze)

Erthetetlen és még inkább azzá teszi a kérdőjel hiánya. De nem csoda, mert az eredetiben sem igen érthető és minden esetre erőltetett gondolat, hogy annak a ki valaki után adja az eszét, ha kellő személyre bukkan, nem lesz nehéz emennek a szeretetét megnyerni? A fordítók is sokképp próbálgatják. Pl. *Lobdanz*:

„Wer Glück begehrt, ihm lächelt's nicht,
Und wie es gelaunt ist, sagt es Ja und Nein:
Doch wen es begehrt - wie könnt' der widerstehn?

A francia:

„Trop souvent la fortune a fui
L'homme qui cherchait à l'atteindre,
Qu'a-t.-elle à craindre?“

Marazzi meg sem kísértette, mint hihetőleg neki érthetlent, lefordítani. Legokosabb volt *Fritze*, a ki a javított recensio szerint ezt írja:

Von dem Verschmähung, Schlanke, du befürchtest,
Die nicht zu fürchten ist, ich stehe hier,
Verlangen trag ich nach deiner Liebe.
Die Perle sucht ja nicht — sie wird gesucht.“¹⁾

A 120. lapon ezt mondatja *Sakuntalával* F. K.:

„Óh szív! imént, midőn magát ajánlá
Az, kiért égsz, nem birtál elszakadni
A bánatodtól; most ime leverten
S bánkódva ismét mennyi gyötrelem tép.“

Magában is remek! De megis hamisítja az eredeti gondolatot, mely körül-belül ez: „Szívem! mely imént vonakodál elfogadni a kinálkodó boldogságot, miért búsulsz most távoztán?“

A 78. stanzában:

S mig arczát más oldalra forditá
Elbűvölőleg sutogott „nemet;“

Szerencsétlen paraphrasis. Ez pedig; „megcsókolni még se

¹⁾ Minthogy, a mint gyanitom, a javított szöveget nem ismeri F. K. ide írom az eredetit:

„asankaniján karabhóru sankaszé
upászthitasztván pranayótszuko dzsano
na ratnam anvīṣyati mrgjate hi tat‘

Csakhogy ‚karabhóru‘ nem ‚reszkető,‘ hanem ‚ormányeczombu.‘

birtam“ éppen ellenkezőt mond az eredetivel. A király t. i. csodálkozik magán, miként „állhatta meg,“ hogy S. felemelt arczát „meg ne csókolja“.

A mely jelzőt ebben:

„Hanem e *fáradalmakhoz szokott*
Vezeklők közt kit kell felkérni erre?“

Olvasunk, a helyett a szótárak ezzel kínálkodnak: „*mogorva.*“ Jobban is talál ide.

A IV. felvonás kezdetén hemzseg a hiba. Lássuk:

„*Növendék.* Engem bizott meg Kanva tisztelendő,
Ki zarándoklásából végre megjött,
Hogy itt a nap óráit s szakát
Figyeljem meg. Megyek hát a szabadba,
Megnézem, hogy van-é még hátra sok
A éjből.“

Elsőben is nem „növendék“ (Zögling) beszél, hanem *tanítvány* (Schüler, Disciple, Discepolo, mint minden fordítónál). Másodsor, „Engem bizott meg“ helyett olv. „Azzal bizott meg.“ Aztán: „Kanva tisztelendő,“ izetlen *inversio*. Továbbat, jó magyarsággal nem: „végre“ hanem „valahára;“ csakhogy az ered. egyikről sem tud semmit, valamint erről a *pleonasmusról* sem: „a nap óráit és szakát,“ hanem csak annyit, hogy „az időtájt.“ Nagy feladat is volna hajnalban a nap óráit figyelni meg. Ilyen bakot egy fordító se lőtt. Végtére, nem a „szabadba“ megy a tanítvány, mert hiszen már ott t. i. erdőben volt, hanem „nyílt helyre“ (*prákásam*), a honnan a láthatárt szemlélhesse.

Hanem mélyebben vág az *aestheticába* az a mit előbbi bírálatomban hibáztattam, hogy t. i. ezek a szavak „a fájdalom elviselhetetlen) egy gyöngé *lánj gyöngéd szívére nézve*“ a szerelemre vonatkoznak és így vezeklő tanítvány szájába nem illenek és ismétlem, hogy a „gyöngéd szívről“ egy betű sincs az eredetiben. F. K. erre diadallal feleli, hogy nincs biz’ abból a mit én irtam, hogy „más hatalma alatti személy.“ Ha gondosabban megtekinti a szanskrit helyet, észre veszi, hogy meg van biz’ a, csakhogy én a hosszú compositumot másképp bontottam fel, mint — megvallom hibámat — kellett volna és ha arra figyeltetvala; meg-

köszönném, ámbár a nélkül is nyomára jöttem. Hanem a hibás bontás legkevésbé sem gyengíti ellenvetésemet, sem azt a vádját nem igazolja fordítónak, mintha „az én bírálatom volna szemérem sértő!” (risum teneatis).

Ellenben elhallgatja bölcsen f. azt a baklövését, hogy a „hanta” szansk. indulatszót „fájdalom!”-nak fordította. Jól is tette, mert arra nem volt mit felelni. Hanem megkíséríti ám igazolni ezt:

„ a gyógyfüvek királya
A hold“

azzal, hogy „magyar olvasó nem tudta volna különben, hogy a gyógyfüvek királya’ nem patikárius.” Olvasómat bátor vagyok útasítani arra, a mit jelen bírálatomban a drámát kezdő „megáldás” fordítására jegyeztem meg.

Más megjegyzéseimet, melyekre f. szerint „romlott izlésem” kisztetett s a melyeket az Erd. Múzeum kiadványaiban olvashatni, nem ismétlem.

A 133. lapon:

„Kedves fiam! (olv. leányom!) Nincs miért sajnáljalak,
Mint bölcseséget, mit kedvelt növendék
Számára adtam.”¹

Ki érti ebből azt, hogy: „szintúgy nem sajnállak (elbocsátni) téged, mint azt a tudományt, melyet egy jó tanítványnak átadtam!?”

A 134. lapon: „*Prijamvadá*. (a nem nő ajkára illő verset szanszkritul idézi.)“

Félreértés! A *szanszkrtam ásrítja*’ stereotyp kifejezés, mely azt jelöli, hogy egy rendesen prákrtul beszélő személy szanszkrtura fordítja a beszédet. Nem is látni miért volna „nem való nő ajkára” azt mondani, hogy „Sak. fiat rejt a méhiben”, midőn feljebb (132. l.) nyíltan beszél, hogy „áldott állapotban van,” (mi megint csak f. euphemismusa, ‚viselős’ helyett. Igazi oka a szanszkrtura fordításnak az, hogy a mennyei szózatot nem illett parasztnyelvre fordítani s azzal mintegy profanálni.

Szintoly hamisítását lelem az instructionak a 141. lapon: „*Kanva* (áldást idéz a *Rigvédából*) Csak úgy „idézhette belőle,” ha meg volna benne, a miből semmi sincs.!) Az er. csak

¹) F. K. többek közt azzal akarja bizonyítani az én tudatlanságomat, hogy én „nem ismerek más hindu verset, csak a slókat.” (E. Ph. K. Ápr.

azt teszi, hogy „*Kanva* hymnusszerű áldást mond“. A jobb recensióban nincs meg ez az instructio. A mi az „áldás“ fordítását illeti; a „szent tűzhelyről *elvitt*“ (nb. „áldozat-tűz“), — „négy oltárhalmom megosztott,“ — „légbe felcsapott“ jelzőket hogy honnan halásztta ki f., azt ő tudja.

Hűtelen a mindjárt következő hely is (142. l.) *Sárngaráva* (föllép). Im itt vagyunk *dicső szent*.“ Olv. helyette: „*Tanitványok* (föllépnek). Im' itt vagyunk Uram!“ — Azután szólítja meg külön *Sárngaravát Kanva*, mire ismét együtt felelnek a tanítványok.

Most jó már furcsa dolog:

„Viruló zöld tavak lótosz virányán

Vezesse addig *gazdag* ösvénye.“

Azt kérdem, hogy a tó színén, és csak ott létező lótosz virányon miképp lehet „ösvény“? Az aztán lehet „gazdag“ is!

A következő négy sort (147. l.) csak irány-mutatvány gyanánt közlöm:

„Oh *fojtsd el* a könynek *kitört* patakját

Erős lélekkel s *felvont szemöldödel,*

Ha nem *néz mélyet s magásut a szem*

Az útban: könnyen elbotol a láb.“

Ilyest mond az eredeti is, csakhogy tisztán s jól mondja.

(108. st.) „Királyi trón olyan' mint a napernyő,

Melyet saját kezünk emel a nap ellen:

Meg véd ugyan túlterhes gyötrelemtől,

De csak más féle gyötrelmek árán.“

Ez a „conchetto“ f. tulajdona. Kalidásza nem „trón“-t, hanem „jogart“ emleget, a mihez igen is hasonlíthatni a „kézben tartott napernyőt,“ de csak azt mondja róla, hogy „nem használ annyit, mint a mily alkalmatlan a tartása“.

(165. l.) „hasadó bimbó avar levél között“ mit keres és hogy jut oda? Az ered.: kiszalam = zöldág. Aztán „avar“ és „levél“ oly két szó, qui s' étonnent de se trouver ensemble.

428.) Úgy hát *Monier Williams* sem ismer mást, mert ezt írja (Diction. Art. *sloka*): „ . . . any verse or stanza.“ *Böhtlingk* és *Roth* sem, a kik ezt írják: (P. W. VII. 408. h.): *Āloka* . . . 3) *Strophe*, später insbes. . . . der *epische Āloka*.“ Állítja pedig F. K. hebeburgyán akkor, midőn előtte van bírálatomban a 341. lapon a jegyzés, melyben a „*tristubh*“ metrumot ismertetem.

Különös figyelmet kérek a következőre:

„*Sak*. Világos az értelme mint a tűz!“ — Világos mint a tűz: X ut tök! *Sak*. igaz hogy a ‚tűz‘-höz hasonlítja a beszédet, de nem mondja meg hogy mi tekintetben. Hanem meg mondja ám *Lobedanz*: „Ha, wie das *Feuer hell* war ihre Meinung,“ éppen mint f. vagy is inkább f. mint *Lobedanz*. És itt már alkalmat veszek magamnak — a mit többször is megtehettem volna — hogy megfeleljek F. K. egyik gyanúsítására (E. Ph. K. 428. l.). „Az-tán megpróbál [bíráló] vagy 11 sort összehasonlítani az *eredetivel*. (Legalább azt akarja elhíttetni olvasóival, de én [F. K.] azt hiszem inkább különböző fordításokkal veté egybe. Okom van azt hinni“...) Nekem több okom volna — mert már eddig elé kimutattam néhány példáját — azt hiszem, hogy a magyar *Sakuntalának* nem egy helye, nem egyenesen az *eredeti*-ből, hanem a *Lobedanz* fordításából van magyarítva; miután nem amazzal, hanem ezzel egyezik, mint a jelen esetben is. De akár hiszem, akár nem, én nem állítom, csak az adósságomat akarám lefizetni. Olvasóimat pedig bizonyossá tehetem, hogy egyetlenegy szót sem hibáztattam F. K. fordításaiban, a melynek eredetijét lelkiismeretesen nem tanulmányoztam volna.

(202. l.) Hozd le sajátkezüleg rajzba vett

Képét oda kedves *Sakuntalának*!“

„Sajátkezüleg,“ ezt három felé értheti az olvasó; a) hogy *Csaturika* hozza el sajátkezüleg a képet; b) hogy *Sakuntala* vette le sajátkezüleg a képet; c) hogy a király vette le sajátkezüleg a *Sak*. képét. Sem az *eredeti*, sem a fordítások, nem adnak okot a kétségre, hogy melyik feltevés helyes, de a magyar fordításból nem vehetni ki. Szintúgy nem tudhatja f. olvasója, ha 212. 217. és 218. lapon, az a kit *Csaturikának* nevez, azon egy személy-é azzal a kit másutt *szolgaleánynak* czímez. — Másfelől meg „*Taralixát*,“ a ki csak olyan szobalány, mint *Csaturika* „rab-*ő*“-nek nevezi f.

(218. l.) „Jón a királyné, a ki, mint tudod

Dul-ful az *erre* fordított kegyért.“

Az *eredeti* azt mondja, hogy „a királyné elhitte magát az-*l*, hogy tiszteletet tanusított iránta *Dusjanta*.“ A fordítók is mind *lem tartanak*.

(236. l.) „ *melyik* bércz az ott

Fördő kelet s nyugotnak tengerében?“

Azt akarja tenni, hogy ‚micsoda bércz fördik sat.‘? De, eltekintve a nyelvezettől, ‚bércz“ a hegy éle, tehát felső része levén, miképp ‚fördhetik“ akár a ‚tengerben?“ Ha valaki lábvizet vesz, nem mondják róla, hogy a feje fördik! — Továbbat az ‚estalkonyon felhőkre ült szivárvány“-t is lehetetlen képzelni. Sem alkonyatkor, t. i. napnyugta után, sem az illető szanszkrt szövegben nincs szivárvány.“

(173. st.) ‚Maricsinak, az *önmagát teremtő*

Brahma fiának *sarja*, Kasjapa

Az istenek és *égi lények* atyja

Vezekel ott *szent bánat*-ban nejével.“

A hány sor, annyi hiba. Az ‚ön magát teremtő“ egy képtelen eszmét akar kifejezni; mert a mi nincs, lehet (potest fieri, kann werden), de nem teremthet sem mást, sem ‚magát.“ Hűtelen is, mert ‚*szvajambhú*‘ sem ex vi vocis, sem historiai értelmezésénél fogva azt nem teszi. — ‚Sarja“ csak a metrum kedvéért van ‚fia‘ helyett használva. — Az *aszurák* ‚égi lények“ az igaz, de gonosz lények és az istenek eskütt ellenségei. ‚*Szura*‘ és ‚*aszura*‘ egy ellentétek, mint a keresztény hitregében isten és ördög s ezek helyett nem lehet azt tenni, hogy ‚isten és égi lény.“ — Végre a ‚szent bánat“ sem benne nincs a vezeklés (test- és léleksanyargatás) fogalmában, sem hozzá nem járul.

(242. l.) ‚Ne légy olyan *kegyetlen*, ime hát

Mutatja már a *szilaj* természetét!“

Se ‚kegyetlen“-ségről se ‚szilaj“-ságról nincs szó az eredetiben. ‚Ne hamiskodj! Honnan van ez az ő sajtáságos természete?‘ (Vagy a jobb rec. szerint: ‚Mindenképp mutatkozik az ő sajtáságos természete?)

Hogy milyen lehet a ‚háló módra összeszőtt ujj“? azt csak f. tudná megmondani. Én csak annyit, hogy ‚*dzsála*‘ nem csak ‚háló“-t, hanem egyebeket is jelent. A fordítók az ujjakat tövön összekötő hártýára magyarázzák.

Lenne biz’ ott még javítandó, de felfedezi majd f. maga, mert én beléfáradtam. Azért a következőkre nem is irtam jegyzéseket, hanem ha tetszik igazítsa ki maga számára a fordítás olvasója.

helyett:

olvasd:

49.	lap	7.	sor	al.	Hanem dicső!	Ám lássa!
"	"	"	"		Bokrok közé	A fák közé.
50.	"	12.	"	f.	vállhegyén	vállán
51.	"	3.	"	al.	futóval	felfutóval
53.	"	1.	"	al.	szivednek gondol- latja	magad vágya (<i>irigykedve</i>)
55.	"	1.	"	f.	(<i>féltékenyen</i>)	ok nélkül
65.	"	10.	"	f.	merő szeszélyből	
"	"	6—5	"	f.	kedélye titkát el- árulják	gondolatainak megfelelnek azon gondolkodni kell
110.	"	6.	"	f.	ez nehéz lesz	
113.	"	7.	"	f.	(mondjátok), ha jó-é?	sikerült-é?
139.	"	2.	"	al.	Hogy nagy mű- vészek vagytok, jól tudom.	Ismerem ügyességeteket
140.	"	3.	"	al.	Fogadd el a szo- kásos megáldást	Teljesítsd kötelességedet. Leborulok előtted ¹⁾
"	"	1.	"	al.	Légy üdvöz!	Mutasd az utat növ.
142.	"	13—14.	"	f.	Vezesd nővéredet	
157.	"	9.	"	al.	Másnak szánt ka- csói	Ellenséges kezek.
168.	"	9.	"	al.	De nincs ékes szavam	De nem adatott alkalom Ügyes fogás.
173.	"	2.	"	f.	Az már dicső	Tolakodó, vagy makacs.
178.	"	5.	"	al.	Daczos teremtés	Mit bántod?
179.	"	5.	"	f.	Mit ámitod?	Könybe lábbadt a szeme.
190.	"	6.	"	f.	Megrendült	

¹⁾ Minden cavillálás megelőzése végett megjegyzem, hogy „vandé (prákr-
tul vandámi) többet jelent, mint „üdvözlőgy“ = *salve* (ich begrüsse dich) *Lo-
bedanz*) és kevesebbet mint: „leborulok előtted,“ de közelebb jár hozzá, mint
az első, melyet csak első találkozáskor szoktak mondani. A jelen esetben pe-
dig Kanva már jelen és együtt van egy idő óta a leányával. A *vand* igének
teljesen megfelelő *egy* szó se magyarban, se németben, se francziában nincs.
Marazzi így fordítja: „m'inchino a te.“ V. ö. a magyar *Sakuentalát* 259. l. 6.
sor al.

		<i>helyett:</i>	<i>olvasd:</i>
216.	„ 7.	„ f. <i>Máthavja</i>	Szánumati.
217.	„ 1.	„ al. Örülj, hogy eljöhettél	Örülj, hogy menekülhettedl
„	(két helyt)	<i>Csaturika</i>	<i>Szolgalány</i> (V. ö. 209. l.)
218.	„ 1.	„ f. <i>Csaturika</i>	<i>Szolgalány</i>
222.	„ 6.	„ al. <i>Csaturika</i>	<i>Szolgalány</i> . (Mint a köv. l.)
226.	„ 11.	„ f. (feldühödve)	(<i>haragosan</i>)
234.	„ 6.	„ f. Pariváha	Parivaha ¹⁾
245.	„ 2.	„ f. De én csak ezzel játszom itt	Addig ezzel játszom.
247.	„ 2.	„ al. önkényt	magok erején
261.	„ 6.	„ f. nővel, hú szolgáto- tokkal	nővel, szolgálóto- kkal
263.	„ 7.	„ f. te boldog vagy	czélt értél
263.	„ 6.	„ al. Ez itt az én családom büszkesége	Ez a nemzetségem fenn- tartója.
264.	„ 9.	„ f. „Lehet remélnünk tőle sok magasztost“	Mindent remélünk tőle.

Elég szép sora a fordítási vétkéknek, melyeket nem apróra kerestem, hanem a mint szemembe ötlöttek jegyeztem fel. De alig kisebb sora következik a magyar nyelv megnyomorításainak is. Lássuk:

Elsőben is meg kell rónom azt az egész fordításon át üldöző hibát, melyet a vonatkozó névmással (*pron. relat.*) követ el f., T. i., igen gyakran *mi*-t használ olyankor is, midőn határozott bizonyos dologra vonatkozik. Növeli a hibát, hogy a kérdő szócskától különböztető névelő is rendesen ki van hagyva a *relat mi* és *ki* előtt. Im' az I. felvonásbeli példák:

mi még előbb kicsinynek tünt fel, — a kevéskét, *mit*; — a böles, *ki* . . . — mint *ki* . . . próbál, — ifjuságod, *mi*. — E háncs-öltöny *mit* . . . — nincs, *mi* . . . ne sokszorozná, — azzal boldogitná, *mi* . . . őz-ünök közt, *mik* . . . — legényeim, *kik* . . . lobogója, *mit*.

Átalános hiba az is, hogy „*ív*“ és „*nyil*“ f. szerint azonegyet

1) *Pariváha* = vizáradás, nem „szél.“

melyet a ragja eléggé megkülönböztetvén, nincs szüksége a hangsulyra, nem is kap más esetben, mint akkor, midőn közvetlenül az ige előtt áll határozóképp és ekkor is csak úgy, ha nem az ige maga igényli a hangsulyt. Pl. *a szomszédnak épül a háza.* — *A szomszédnak épül a háza.* — *A szomszédnak háza épül* stb.

Még csak azt jegyezvén meg, hogy a hangsúlyos szót a feltehető kérdés határozza meg, elemezzük f. példáit, melyekben ama szabályok ellen vét.

„ Felség, ez illik

A Puru törzsnek csillagához.“ (41. l.)

Világos, hogy a „Puru-törzs“ itt a praegnans szó; mert nem az a kérdés, hogy a „törzsnek“ *mijéhez* „illik“ a nagylelkűség, hanem hogy *melyik* törzs ivedékához, akár tagjához, akár csillagához illik? Tehát a *Purutörzs* csillagához. De az elfogulatlan magyar olvasó f. szólását *így* fogja olvasni: „a Puru-törzsnek csillagához.“

„ . . . e fák

Csatornáinak vízzel öntözését.“ (48. l.)

Itt ismét nem az a kérdés, hogy *mivel* öntöznek, mert *borral* vagy *szóma*-val nem öntözhetnek, hanem az, hogy *mit* öntöznek; tehát a *fák csatorná*i öntözését. A „vízzel,“ minden esetre időtlen és helytelen tolatkódó.

„A bölcsnek lánya ez az isteni hölgy.“ (42. st.)

Nevetséges volna azt kérdeni, hogy a „hölgy“ *mije* a „bölcsnek“, mert hiszen *fia* csak nem lehet. Ennél fogva a *bölcs* leánya lenne helyes. Mert (folytatva) „*ő* találta és nevelte.“ De így már nonsens jó ki, mert éppen azt akarja bizonyítani Duszjanta Máthavjának, hogy Sakuntalá nem született lánya Kanvának. A dolog úgy lehet világos, ha közbeszurjuk azt, hogy „*csak annyi*-ban.“ Ekkor aztán megmaradhat a dativus: „A bölcsnek csak annyiban leánya az a hölgy, a mennyiben *ő*“ stb. —

„ egyik neje

Ajodhjai czéhmesternek leánya “

Nem szükség ismételnem az iménti elemzést; elég az, hogy ha így sulyozzuk: „az, a czéhmester leánya,“ rendben van minden.

A vers se lesz rosszabb.¹⁾ Végig húzódik az egész fordításon az a tetemes hiba is, hogy *iv* (vagy *ij*) és *nyil* azon egy jelentésűek. Tessék figyelembe venni:

- (40. l.) „*vesszőt vet a nyilra*.“
 (43. l.) „Nyilhur“.
 (76. l.) „Nem birom *kézivemet* felajzani.“
 (227. l.) „Meglát e *nyil*, melyet felajzok én.“

Még csak két hibát említek meg, a melylyel állandóan találkozunk: 1) Üdvöz-légy' helyett f. mindig ezt használja: „Légy-üdvöz!“ Ő és más senki. 2) „Távozik,“ elmegy helyett vétség; mert értelmök különbözik. Igazi magyar megérte elemzés nélkül is.

Most már hadd igazítsunk többnyire magyarázat nélkül egyese-
 seken:

- (41. l.) „*Vond* a féket“ olvasd: Vond meg a gyeplőt.
 (43. l.) „háborítlanul“ olv. háborítatlanul.
 (43. l.) „nyiltörött kar“ = olyan kar, a melyet az *ij*-hurja feltört.
 (44. l.) „Szómatírtha szent-földje.“ Mintha azt mondanók: *Füred szent-földje*.
 (45. l.) „Ej! hát nem vetted eddig észre sem?“ olv. Hát nem látod?
 (45. l.) „Kövek hevernek: . . . gyümölcstöréstől ragyogó kövéren.“ — Ennek mintájára tessék: „Kenyér . . . a vajkenéstől fehérlő kövéren.“
 (48. l.) „Megbuvok,“ olv. megbuvom.
 (50. l.) „Alig tudom *viselni*“ (t. i. a ruha szorítását.) olv. nem tűrhetem.
 (51. l.) „Ha kéreg-öltönyt vesz magára is,“ olv. ha kéreg-öltönyt vesz is magára.
 (54. l.) „*összerezzenve*“ olv. (*ijedten*).
 (54. l.) „e mérgező méh“ olv. egy méh.
 (55. l.) „Szomju kétség,“ olv. nem tudom mit!

¹⁾ Éppen most ötlik szemem elé egy hirlap foszlány, melyben ezt olvasom: „a sajtó nem a társadalom delejtűje, hanem gombostűje.“ Ezen a ferdémondaton már azzal is javítva lenne, ha „társadalom“ helyett azt írnök: „társadalomnak,“ cs. khogy így aztán a rendje lenne hibás a szavaknak, mit két képp igazíthatni: t. i. vagy így: „a sajtó a társadalomnak nem delejtűje, hanem csak gombostűje,“ vagy pedig: „a sajtó nem delejtűje, hanem csak gombostűje a társadalomnak.“

- (55. l.) Virág-buvó,“ olvasd méh. „Madhukara‘ (méz-készítő), nem költői kép, hanem a *méh*nek mindennapi közneve.
- (56. l.) „egy méhtől, mely reá tört,“ olv. egy méh, mely megtámadta.
- (59. l.) „*Most akkor*¹⁾ a vezeklők védve vannak.“ olv. úgy hát védve vannak a vezeklők.
- (59. l.) „*Sakuntala elpirulással elárulja szerelmét*“ olv. (*Sakuntalá irul-pirul*).
- (64. l.) „légy elégedett“ olv. kéjelegj.
- (66. l.) „váltsd elébb magad ki!“ olv. előbb váltsd ki magad.²⁾
- (66. l.) „kacsója“ olv. keze.³⁾
- (68. l.) „mást“ olv. egyebet.
- (68. l.) „ördög pokol“ olv. ördög és pokol⁴⁾
- (69. l.) „pusztán látástok *által*“ olv. csak látástokkal is.⁵⁾
- (74. l.) „kedvesem nem könnyen *nyerhető meg*.“⁶⁾ olv. kedvesemet nem lehet könnyen megnyerni.
- (75. l.) „kezemet mozdulni *képtelen*.“⁷⁾ olvasd. kezem lábam nem mozdíthatom.
- (75. l.) „csupán ajkam kiáltja: győzelem reád!“ olv. csak szóval éljenezhetlek.
- (75. l.) „Hogy *ütött beléd* a bénaság?“ olv. Hogy kaptad a bénaságot?
- (75. l.) „A folyó *sodra*“ olv. a folyás sebessége.

¹⁾ Ha »most nem »akkor« és ha »akkor,« nem »most.« A két szó nem fér össze. Sajnos, hogy az »akkor« az »úgy« helyett már az élőnyelvbe is elharapózott germanismus. A »dann« ugyanis mind a kettőt teszi.

²⁾ A fordított szövegben a suly a »magad«-ra esik és elferdíti az értelmet. Aztán »elébb« előbb helyet »szarvas hiba!«

³⁾ Ha Michaleknél olvasná a »kacsó«-t a Fiók-had, vulgaritással vádolná.

⁴⁾ Most már én mondom, hogy »hatalmas anachronismus!« A hindu hitrege »ördögei« »égi lények.« F. maga vallja a 231. lapon. V. ö. az én jegyzésemet.

⁵⁾ Vagy magyarosabban: „már azzal is, hogy láttalak.“

⁶⁾ A kinek a »nyerhető meg« — »mondható ki« — »hozható fel« s több ily sölöcismusok nem sértik a fülét, annak semmi magyarázatom, semmi okoskodásom sem adhatná meg, a mi neki nincs, t. i. magyar nyelvérzékem.

⁷⁾ Képtelen = *absurdum, ungerieimt.* — Lehetetlen = *impossibile, unmöglich.* Két különböző fogalom! Negatív szám páros gyöke, lehetetlen, de nem képtelen. A *chimaera* realiter lehetetlen, de képzelhető.

(144. l.) „e magányból messze távozonak
Alig birnak mozdulni lábaim.“

*A ki „távozik,“ halad. A ki halad, mozog a lába; tehát már meg „mozdult.“ — Nonsens.

(145. l.) „magad erényeiddel“ olv. magad erényeivel.

(147. l.) „ . . . egy víz széleig olv. . . . csak egy víz széleig.
„Kell csak kísérni el“ olv. Kell elkísérni.

A (153. l.) következő jeles passus rendezését olvasómra bízom;
„ . . . hisz' ő találna folyton
Beszélni tárgyat így.“

(167. l.) „Nem lesz számomra menedék, *miként*
Azon a földi élvekről lemondó
Szentnek kit stb.

**Számomra* h. olv. ‚nekem‘; — „*miként*“ h. olv. ‚mint nincs‘;
— „*Azon*“ h. olv. ‚annak.‘

(169. l.) „Hogy mersz te rám fogott bűnök *miatt*
Kérdőre vonni?“

*Két ragot v. két utóljárót is tehetni a ‚bűn‘ (nem „bűnök“) után s mindenik jobb lesz a feltétlenül rossz „miatt“ helyett.

(202 l.) „*gyöngy-futó* lugas.“ — Ha meghagyta volna f. mint a többiek a ‚*Mádhavi*‘ nevet, éppen annyit értett volna beióle, mint a sületlen, „gyöngy-futó“-ból. *Mádhavi* egy csimbajkózó növény (*liane*) neve, melynek illatos fehér virága van = *Gaertnera racemosa*.

(203 l.) „*Elbúvok*“ v. elbúvóm.

(209 l.) „Hadd látlak újra meg“. — Gyönyörű kifejezése egy bánkódó szerelmes vágyának!

„ . . . Im itt a rajz,“ olvasd: Itt az asszonyunk arcz-
képe.

A szép festett királyné.“

(226 l.) „'Sz. itt semmi sincsen.“ — A mit a „*hiszen*“-ból elcsent. a „sincs“-hez toldta f. Az ilyent fűzfapoetica licentiának tartom.

(238 l.) „*élő hangyabolyba*.“ — Ha a hangyaserget érti f. a „hangyaboly“ alatt, felesleges az „élő“ ha pedig, mint némelyek, a felturt vagy épített halmot úgy képtelen!

- (243 l.) „Adok én más *játszót*“ olv. Más játékot adok neked cserében. helyette.
- (248 l.) „Ki mondaná ki oly férjnek nevét is, ki“ stb. olv. *ki is* mondaná ki oly férj nevét.

*A ered. egyszerűbben fejezi ki: Ugyan ki emlegetné egy törvényes ember feleségét elűző nevét?’

- (262 l.) „Durvasza átka *folytán*“ olv. . . . következtében v. miatt
Azt hiszem, hogy előre kimondott általános ítéletemet elég bővön s elég nyomosan indokoltam.

Brassai.

DÁK FEGYVEREK és VÁRAK TRAJÁN OSZLOPÁN.

Rómában a Forum Traianumon, az idő kedvező kegyelméből még ma is álló hatalmas oszlop, a Columna Traiana, Dacia meghódításának, s a római birodalom fénykorának legszebb emléke. Márványba vésett képtára az imperium legnagyobb dicsőséggel befejezett két háborújának, melynek tableau-in a művész nagy közvetlenséggel, drámai, néhol a tragicum magaslatáig emelkedő erővel jeleníté meg domborművilleg a rémes élethalálharcz egész lefolyását. Látjuk a hatalmas római tábor megindulását a maesiai Viminaciumból Trajan személyes vezérlete alatt, átkelni a jól készült hajóhidakon; a császárt már ellenséges területen, vezéreivel tartott haditanácsban, majd a mint áldozatot mutat be. A csapatok tábort ütnek, megerősített táborokat építenek, erdőket irtanak, hogy a főtömegek akadálytalanul haladhassanak roppant hadi készülteikkel. Találkozunk a hosszú ujjsaikról, bő nadrágaikról könnyen fölismerhető dák foglyokkal, kiket az előőrsök kézrekerítvén, nagy örömmel visznek a császár elé. Látjuk a rómaiak és dákok szövetségeseit: a félig ruhátlan, csak fütykösökkel fegyverkezett germánokat; a tetőtől talpig pikkelypánczállal borított janygokat, a gyalog és lovas sarmata íjászokat; a Lursus Anietus mór sejk vezérlete alatt érkezett éjszakafrikai mauretánokat, kik villámgyorsan vágtató lovaikon épen úgy ülnek, mint a mi alföldi csikósaink; gyönyörködhetünk a jól fegyvelmezett dák seregek és a különféle fegyverzetű római nehéz és könnyű gyalogság rendszeres fölvonulásában. Látjuk miképen állanak harczi rendbe s törnek egymás ellen vértengerbe kerülő élethalálharczot vívni. A sebesülteket egyforma gondossággal ápolják mindkét részen. A rómaiakat saját orvosaik kötözzetik be. Ütközet, várostrom sűrű egymásután következnek, míg vége felé hajlik a vészes háború, és a büszke Decebal térdet, fejet hajtva kér békét Trajántól. A csá-

szár kegyelmes és megadja azt, mire Victoria dák fegyverekből készített tropaeumok között a győzelmi táblán örökíti meg a rettenetes év történetét. Majd ismét megújul a harez, sokkal nagyobb elkéseredéssel. Többé egyik fél sem ad kegyelmet, a rómaiak mind kivégzik foglyaikat, a dákok kocsikerekerekre feszítik őket, nejeik pedig égő fáklyákkal kínozzák halálra. A csaták sokkal nagyobbak, véresebbek mint előbb, de mindig a sasok győznek, a várstromok egyre tartanak, de a legerősebb sziklafészkek is kénytelenek kaput nyítni. Végre elesik az utolsó nagy erősség is, ellenség kezére kerül a főváros, és a jobbak nem tudván túlélni hazájok vesztét, öngyilkosok lesznek. Decebal is tört merít szívébe, s fejét büszkén mutogatják Traján testőrei az örömrivalgó harczy népnek; végül a zárkép, melyen a legyőzöttek szomoru csoportjai tüntetvék föl, a mint háznépökkel elhagyják leigázott szülőföldjüket.

A császár követve Julius Caesar példáját, önmaga írta meg a háború történetét, de emlékiratai a Priscianus által föntartott pár szó kivételével elvesztek, elvesztek a korra vonatkozó annyi más emlékkel együtt. Csak Dio Cassiusnak Xiphilinos által készített hiányos kivonatai éltek túl a háború óta lezajlott tizenhét évszázadot. S így bár látjuk az oszlop tableau-it, s jelentőségüket sejthük, érezzük, még is csak félig értjük, mert nincsen meg a magyarázatot adó történeti kules. Alig három-négy csoport jelentményét fejthetjük meg, a többi mint álmkép vonul el lelki szemünk előtt, melyeket magyarázhatunk, fejtegethetünk, de csak a legritkább esetekben állapíthatjuk meg teljes bizonyossággal, hogy az igaz valóságot találtuk el. Vajjon ki merné újból megírni Doré illustratioi alapján a „Szentkönyveket“, az „Isteni Színhátékot“, Shakespeare színműveit? avagy Zichy cartonjairól újra concipiálni az „Ember Tragoediáját“? Trajan oszlopával is nagyrészen így vagyunk, s ezért merészség nélkül koczkaztathatom, hogy Froehner nagyon is messze ment hypothesisivel; mig Torma Károly, hazai archaeológiánk mestere, történeti szempontokból magyarázva az oszlop domborműveit, megmarad a megbízható szoliditás határai között.

A Trajan oszlop általánosságban pompásan illusztrálja az eseményeket. A domborművek, mint történeti csoportozatok, két-

ségtelenül Trajan vagy közvetlen környezetének írásbeli följegyzése, szóbeli útásításai alapján készültek, s innen van, hogy a császár adlocutioi, az áldozatok egymásután tekintetében a legnagyobb pontossággal ábrázolvák. Az ábrázolás azonban, daczára a részletesség és nagy terjedelemnek, mégis egyoldalú, mert mindent kerül, mi a rómaiakra árnyat vethetne. Nem látjuk, hogy a tapaei ütközet mily óriási veszteségekkel járt: Longinus hősi önfeláldozását nem is sejteti, de ellenben jelenítve van mindaz, mi Trajan s a legiók dicsőségét hirdeti.¹⁾ E tendentiát tehát nagyon is figyelembe kell vennünk, midőn egyik-másik csoportozatot historiai alapon akarjuk magyarázni.

Egészen más, sokkal kedvezőbb helyzetben vagyunk, ha néprajzi adatokat keresünk, s a roppant anyagot ethnographiailag akarjuk értékesíteni. Itt nem háborgatta a művész vésőjét, conceptióját politikai tendentia, nemzeti becsvágy; ragaszkodhatott szigorúan a valósághoz, s ezt meg is tevé. Különösen a negyven első csoportozat oly élethiven, a valóságnak annyira megfelelően ábrázol minden részletet, hogy bátran elfogadhatjuk teljes igazságnak az elénk tárt egészet, mint részleteket, annál inkább, mert a classicus adatok minden pontban összevágának még a legcsekélyebb detailokkal is. Néprajzi s a néprajzzal össszefüggő tárgyi magyarázatokat bátrabban kockáztathatunk tehát, mint történetieket.

S így minden merészség nélkül használhatjuk föl az oszlop adatait a dák hadsereg, hadviselés képének összeállítására. de a nélkül, hogy a hadiszervezet és tactica mélyébe tudnánk hatni.

A dák hadsereg létszámáról csak két, egymástól jelentékenyen eltérő adatunk maradt fönn Strabo nagy munkájában. Szerinte Burivista 200,000 főnyi sereggel rendelkezett²⁾, míg holta után a törzsekre oszlott nemzet már csak 40,000 fegyverest tud kiállítani Augusztus végső éveiben.³⁾ E két adat között világos az ellenmondás, ha azokat egyszerüen úgy vesszük, mint Strabo írja, hisz Burivista Julius Caesar kortársa volt, s talán túlélte a nagy dictátort, úgy, hogy e roppant hanyatlásnak alig egy emberöltő alatt kellett volna bekövetkeznie. Ez majdnem határos a le-

¹ J. Dierauer: Beiträge zu einer kritischen Geschichte Trajans. 110 l.

²⁾ Strabo. 7, 3, 13. ³⁾ Strabo. 7, 3, 12.

megdőlt Decebal öngyilkossága után, midőn a meg nem hódolt törzsek még Commodus idejében is főnökeik alatt élnek. Sajnos, hogy a törzseknek egymáshoz való viszonyáról nincsen semmi értesülésünk. Nem tudjuk mennyire fűzték össze őket a közös nyelv, szokások; voltak-e közös politikai intézményeik; miképen terveztek, hajtottak végre egyes törzs erejét meghaladó vállalatokat; kik mily megállapodások szerint bizattak meg a harcz egységes vezéreltetélvel? Annyit azonban mégis következtethetünk, mert ez együtt jár a törzsszervezet természetével, hogy kormányformájok aristocraticus volt, s ennek megfelelő a kölcsönös érintkezés és katonai szervezet. A politikai ügyek intézése, a sereg vezérelte kétségtelenül a főemberek kezében volt, kik hatalmokat nagy vagyonuk és születésök jogán birták s hagyák utódaikra. S eme aristocraticus szervezeten kellett alapulnia a katonakötelezettség és katonaiállításnak is. Az urak személyesen valának kötelezve, mint minden népnél, s ki kellett állítaniok háznépöket. Gyalog népek főnökei pedig mindig tömérdek fegyverviselő szolga néppel lévén körülvéve, a sereg magva az urak jobbágyaiból és hűbéreseiből telt ki, úgy, hogy a szabad, de kis vagyonnal rendelkező emberek száma elenyészőleg csekély lehetett. S így a vezéreltetnek is az urak kezében kellett lennie, és ők annál magasabb rangot foglaltak el a katonai hierarchiában, minél több fegyverest tudtak kiállítani. A dák sereg tisztjeit az oszlopon, hegyes, néha a homlok magasságáig, merőleges vonalakkal áttört, fővegeik s rojtos köpenyeikről könnyen fölismerhetjük. Ily megkülönböztető jelekkel ellátott ruhát viselnek a sárkány és vexillum tartók is. Öltözetök egyebekben teljesen megegyezik a gyalog, mint lovas legénységével, melynek darabjai a következők:

1. A hosszú ujjú, kézelős, derékon átkötött, térdig érő felöltő (sagum), melyet a tiszték arany s ezüsttel ékítenek.¹⁾

2. A köpeny, melyet válllaikon viseltek, s mellökön tüvel kapcsoltak össze.

8. A bokánál átkötött s a lábballal dugott nadrág, melyet viseltek a gallok is, a mely annyira meglepte a rómaiakat, hogy Gallia egy részét Braccata-nak, tehát nadrágosnak nevezték el. A

¹⁾ A sarmaták „saga fiblatoria“-iról ld. Triginta Tyr. X. 12.

zordon éghajlat tévé e ruhadarabot szükségessé Galliában mint Daciában, s a sarmát síkságon, hol az oly általános volt, hogy a Fekete tenger vidékein lakó kényes görögök is elfogadják.¹⁾

4. A lábbelijök: rövid, egyszerű átkötővel, melylyel a nadrágszárát szoríták be, ellátott bakancs.

A barbár népek az ijesztő, félelmes külsőt kiválóan fontosnak tartván, a géták lehetőleg hosszú haját és szakállat eresztének, és nyakig piszkosak voltak,²⁾ s a harcra, támadásra egetrázó lármával indultak. Hasonlóan a dákok, kik az oszlop tanúsága szerint szintén nem használtak ollót és borotvát, úgy, hogy a rómaiakhoz képest egész szakál és hajerdő födi arczaikat és fejüket. S hogy még rútabbak legyenek, a tétoválást is használták.³⁾

A dák sereg külső föllépése tehát nagyon kelletlen, izléstelen lehetett, s ellenfeleinek e rémletes exterieur-höz előbb hozzá kellett szokniok, hogy nyugodtan, hidegvérrel szállhassanak szembe.

A sereg legnagyobb része gyalogságból állott, s csak kis töredék, valószínűleg a legvagyonosabbja volt lovas. Az oszlopon kivétel nélkül gyalog ütközetek tünteték föl, s csak egy esethen láttunk lovas támadást⁴⁾ és az is szerencsétlenül üt ki, mert a lovasok a nagy folyóba fuladnak. A lovak kicsinyek, erősek, hegyi lovaknak látszanak, melyeket talán a délkeleti felföld hegyi vidékein ismertek meg. A lovasok nyereg nélkül ülnek paripáikon, s a lovak egész fölszerelése a zabra, kantár és a szügyökön lévő szíj.⁵⁾

¹⁾ Ovid. Trist. IV. 6, 47 — braccata turba getarum. V. 7, 49. — Pelibus et laxis arcent mala frigora braccis — oraque sunt longis horrida tecta comis. V, 10, 33 — Hos quoque, qui geniti Graia creduntur ab urbe — pro patrio cultu Persica bracca tegit.

²⁾ Ovid. Trist. V. 7, 17: vox fera, trux vultus, verissima Martis imago. — u. o. squalidus Geta.

³⁾ Herodot V. 6. a thrákokról: Artem. *Ἄνεργον* I, 8. u. így. A dákokról Plinius hist. nat XXII. 1, 2: Inlinunt certe aliis aliae faciem in populis barbarorum feminae, maresque etiam apud Dacos et Sarmatas corpora sua inscribunt. Ide vonatkozik Plinius VII. 11, 10. Quarto partu Dacorum originis nota in brachis redditur. A tétoválás eredetére a skythákról egy regét tartott fönn: Clearch: fragm. hist. gr. II, 306.

⁴⁾ Ciacanius: Colum. Traina 27 t. Bartoli: Colonna Traiana 22 t. Frochner: La Col. Traiane 22 csop. ⁵⁾ ld. u. o.

A hadsereg fölosztása, belső berendezése, administratiója ismeretlenek. A nagyobb hadtestek már a könnyebb alkalmazhatóság miatt is kétségtelenül kisebb részekre voltak fölosztva, s talán ezeknek jelvénye a rómaiakéhoz hasonló vexillum, melyre kigyó, jobban sárkány volt kivarrva vagy kifestve. E vexillumok színeinek lévén, valószínűleg az egyes csapatok megkülönböztetésére szolgáltak, vagy pedig a főnököket jelzék, kiknek kedvencz színeire valának megfestve.

Második fő jelvényök a sárkány, mely kétségtelenül szent symbolum is, talán a főisten jelvénye, épen úgy, mint a rómaiak sasa, majd a keresztyénséget fölvetett birodalom zászlóin a kereszt, s a pogány magyarokéin a kárvaly. E jelvény feje rézből készült s leginkább a farkasfőhöz hasonlít. Fülei hegyesen fölállanak, mint a figyelő állatéi, éles, hegyes fogakkal telt szája nyitva van, nyaka fodros, teste hosszú kigyó alakú, halfarkkal. Ha a zászlótartó gyorsan haladt vele, vagy szél volt, úgy a száján beható áram fölfújta, s a farkán lévő kis nyílason zizegve tódult ki. E sárkány fejénél fogva rövid rudra volt erősítve, s fölfújva vízszintesen lobogott.¹⁾

E hadi jelvényeket a harcban majd itt, majd amott látjuk s e miatt helyöket nem tudjuk megállapítani, de kétségtelenül úgy alkalmazák azokat, mint a rómaiak labarum, vexillum és signumait. A zászlótartók mindig a legelőkelőbb emberek, s ha a sárkány valóban szent jelvény, akkor talán a papok vitték.

¹⁾ A dák sárkány Trajan oszlopán igen gyakran előfordul. Hogy valóban használták e jelvényt, gyakrane mltik Suidast, de ő a *σημεία κυθηκά* cikkben egészen másról beszél. Először az általa említett katonai jelvények skytha és nem dák signumok. Másodszer az igaz ugyan, hogy mindkét népnél divatban vannak a sárkányok, csak hogy a dák tényleg a mesebeli szörnyet ábrázolja és élénken emlékeztet a római legio sasára. A skytha sárkány azonban nem ilyen: „*Σημεία κυθηκά, ἃ φέρουσιν ἐν τῷ πολέμῳ ὑφάσματα (vexilla) εἰς ἑβραφῆ πεποικιλμένα, ἃ εἰς ἰδέαν μάλιστα ὕφειν ἔκασται, καὶ ἀπὸ κόντων συμμέτρων τὰ δε σοφίσματα ταῦτα θεόντων ἢ καὶ ἔππους ἐπιβηθηκότων τῶν φερομένων αὐτὰ ἐξοκοῦται, ὡς μάλιστα δοκεῖν τοῖς θηρίοις ἐδικέναι καὶ καὶ ἡχεὶ πρὸς τὴν συκίνησεν ὑπὸ τῆ προῆ διερχομένη βία.*“ Tehát rudra erősített tarka szövet darab, mely csak akkor váltott sárkányalakot, ha a zászlótartó futott vele; a skytha sárkány voltaképen zászló tehát, avagy római elnevezés szerint *vexillum*, míg a dák sárkány *signum*, v. ö. Roesler: *Das vorrömische Dacien. Sitzungsberichte d. ph. hist. Kl. XXXV. k. 572. l.*

A hadi jelvényekből itélve a seregnek meg volt a kellő taktikai fölosztása, talán római mintára legio, manipulus és centuriákra volt csoportosítva, és síkföldön kétségtelenül őrszemek által biztosított fölvonulás előzte meg a támadást, mely vezényszóra az egész homlokvonalon egyszerre történt, míg a váltakozó fölszínü terepen a talajhoz alkalmazkodva szétszórtan harczoltak, kellő tért engedve az egyéni ügyességnek, személyi bátorságnak. Trájan oszlopán is legtöbbször ily harczokat látunk, melyekben a lovasság sohasem vész részt, Ez ugy látszik, csak a vezérlet szolgálatára volt rendelve, vagy küldönczi tisztet teljesített, s a kémkedést végezte. E nehéz hivatásban része volt tán a gyalogságnak is, mert az oszlop egyik csoportozatán két dák foglyot visznek római katonák a császár elé¹⁾, holott semmi nyoma nincsen közeli vagy távoli ütközetnek.

Ily szervezettel bíró hadseregben a vezérletnek egységesnek és körültekintőnek kellett lennie, mely nagy engedelmességre és szigoruan fegyelmezett csapatokra támaszkodhatott. Ide vágó adataink azonban nincsenek. Az oszlopon gyakran látván, hogy a dák urak értekeznek, föltételezhető, hogy kényes pillanatokban a fővezér, összehíván a főnököket, haditanácsot tartott. De, hogy miképen tarták fönn a fegyelmet, miképen büntettek és jutalmaztak, annak semmi nyoma.

A dákok megbarátkozván a nemzetközi jog formáival, a háború vagy béke kérdéseinek elintézésére gyakran küldtek követeket, kik a viszonyokhoz képest előkelő emberek pilophori= főveges, vagy födetlen fejű comati=üstökös, közönséges emberek, kik fegyveresen, zászlókkal, cytherát játszva jelentek meg. S oly szertartásokat követtek, milyen megilleté azt, kihez járultak. Tráján előtt eldobván fegyvereiket, zászlaikat, térdre borulnak és kezét csókolnak, midőn vége felé közelg a háború, s e megalázkozásokat a legelőkelőbb emberek szenvedik, míg a római győzelmek előtt, közönséges emberek állva adják elő urok kívánságait.²⁾

²⁾ Ciacanius 16 t. Froehner 11 csop.

¹⁾ Athenaeus Theopompos nyomán XIV, 627: πολλοὶ δὲ καὶ τῶν βαρβάρων τὰς ἐπιτηρυκείας ποιοῦνται μετ' αὐλῶν καὶ κισθάρας, καταπραῦνοντες τῶν ἐναντίων τὰς ψυχάς. Γέται κισθάρας ἔχοντες καὶ κισθαρίζοντες τὰς ἐπιτηρυκείας ποιοῦνται. Ammianus Marcell. XVII, 10: Pacem genibus curvatis orabat. XXIII,

A dák sereg jelentékeny hadikészleteket szállítván, voltak nagy, négykerekű szekerei, s ilyeneket többször látunk Traján oszlopán. ¹⁾

Szállító eszközökkel rendelkezvén, gondját viselték sebesültjeiknek is, összeszedték azokat, ha lehetséges volt még az ütközet folyamán is elszállítván oly helyekre, hol nem érthette őket többé veszély. Látjuk, mint viszik a harc képteleneket közeli erdőkbe, hogy később szekerekre rakják a teljesen tehetetleneket, s ápolják fölhasználva kezdetleges orvosi ismereteiket, melyeknek emlékét fönntartá Traján udvari orvosa is. ²⁾

Az élelmezés, ha társzekerüket nem érte baj, rendszeresen történhetett, s főleg husból állhatott, de növényi táplálékot is használhattak, mert a földművelés már meghonosult Daciában, s a római frumentariusok aratnak, gabonát gyűjtenek a dákok által elhagyott területeken. ³⁾

A hadi foglyokkal alig bánhattak a leghumanusabban. Az oszlop 16-ik csoportozatán póznákra tüzött fejeket látunk, a 28-ikon teljesen levetkeztetett férfi van kocsikerékre feszítve, míg a 38-ikon dák asszonyok a kezökbe került rómaiakat, előbb mindenkiből kifosztva égetik fáklyákkal fejükön, hátokon, vállaikon stb. a mi nem a legelőnyösebben illusztrálja a dák gyöngéd-nem emberies voltát. ⁴⁾

A dákok fegyverei a fegyvergyártás nagy fejlettségéről tesznek bizonyosságot, sokféleségök pedig tanúsítja, hogy mindig a célnak megfelelőleg alkalmazák azokat. Innen a nagy változatosság.

Fegyvereiket, melyeknek használati módját a Traján oszlop számtalan csataképén tanulmányozhatjuk, Apollodorus, az oszlop alapján gyönyörű tableauba gyűjti össze az első hadjárat zár cso-

3, Genibus supplices nisi. v. ö. XV, 5. Dio Cas. LXVIII, 10; Petrus Patr. Excerpta: 4, 123 t. Bonn. 1829. — Ciacano: 25, 51, 104, 113, 119 t, Bartoli: 20, 41, 91, 99, 105 t; Froehner: 19, 48, 96, 107, 114-ik csop. Az utolsó négy pileatus követség.

¹⁾ Ciacano: 34 t.; Bartoli: 19 t.; Froehner: 28-ik csop.

²⁾ Ciacano: 22, 23 t; Froehner: 15 csop.

³⁾ Ciacano: 65, 66, 96. t.; Bartoli: 54, 83. t.; Froehner: 60, 89. csop

⁴⁾ Ciacano: 23, 34. 4. t.; Bartoli: 28, 33 t.; Froehner: 16, 28, 38. csop.

portjával pedig két pompás tropaeumot alkotott azokból. Ezekről veszem az alábbi sorozatot: külön csoportosítva a támadó, külön a védő fegyvereket.

A támadó fegyverek:

1) A rövid, visszahajlott sarló alakú kard, specialis dákfegyver, melylyel kézviadalban rendkívül mély és veszélyes sebeket vághattak. A görögök, rómaiak e fegyvert sohasem használták, de ismerték, mert a thrák gladiatorok sokszor küzdöttek azzal.¹⁾ A gétáknál szintén közkeletű volt.²⁾ Eredetére nézve keleti, s a perzsák és parthoknál igen kedvelt harczi eszköz. Th. Cl. Menander, az Amboglannában állomásozott (Birdoswald, Angolország) Cap. I. Aal. Dac. parancsnokának sírkövére.³⁾ szintén ily kard lévén vésvé, valószínű, hogy a rómaiak meghagyák Daciában sorozott segédesapataiknak megszokott nemzeti fegyveröket.

2) Ugyanezen alakot jóval hosszabb formában is használták, s így alkalmas volt arra is, hogy a harczos súlyos csapást mérjen ellenfelére.

3) Hosszú egyenes kard, díszes markolat és tokkal. Traján oszlopán az előkelők és lovasok oldalán látjuk.

4) Rövid, széles pengéjű, két élű, egyenes kard, azonos a pún háború után Romában is meghonosult spanyol karddal. Alkalmasabb a szúrásra, mint vágásra. A jobboldalon viselték.⁴⁾

¹⁾ A thrákok nemzeti fegyvere Valer. Max III., 2, 12. — Juvenalis — Sat. VIII. 201, a thrák gladiatorokról: Nec clypeo Gracchum pugnantem, aut falce supina. V. ö. Fabretti R.: De Columna Traiani syntagma. — Roma 1863. —256. l., ir e fegyverről s közli M. Antonius Exochus nevű gladiator domorképét, ki ily thrák karddal győzött Herodot „ἐγγχειρίδιον μικρόν“ Thucydides: „μαχίριον“, Ovidius „culter“-nek nevezik.

²⁾ A gétákról Ovid Trist. V., 7, 17.

Dextera non segnis fixo dare vulnera cultro,
Quem vinctum lateri barbarus omnis habet.

³⁾ C. J. Lat. VII. 838.

⁴⁾ Suidas (Μάχαιρα) II., 731 l. valószínűleg Polybius munkája alapján a következőket írja: *Οἱ Κελτίβηρες τῆ κατασκευῆ τῶν μαχαιρῶν πολὺ διαφέρουσι τῶν ἄλλων καὶ γὰρ κέντημα πρακτικὸν καὶ καταφορὰν ἔχει δυναμένην ἐξ αὐτοῦ τοῖν χεροῖν. ἢ καὶ Ῥωμαῖοι τὰς πατρίους ἀποθέμενοι μαχίρας, ἐκ τῶν καὶ Ἀντίβαν μετέβαλον τὰς τῶν Ἰβήρων, καὶ τὴν μὲν κατασκευὴν μετέλαβον αὐτὴν δὲ τὴν χρησιότητα τοῦ σιδήρου καὶ τὴν ἄλλην ἐπιμέλειαν οὐδαμῶς δύνανται μιᾶσθαι. A gall és a spanyol kard közti különbségről Livius így ír 22, 46, 5 :*

5) Egyenes, díszes tokú tőr, melyet övükben a baloldalon hordtak.

6) Kisebb-nagyobb, egyenes vagy görbe pengéjű kések.

7) Hosszú lándzsa (*λόγχη, λαγκίη*). Hegye vas vagy bronz, míg a nyele fa. Szúrásra használták.

8) Rövid vető lándzsa (hasta) a gall „matara“-hoz¹⁾ hasonlít.

9) A kézviadalban veszedelmes fegyverek voltak a nehéz, elől hajlott éllel, hátul kalapács fejjel ellátott csákányaik, széles, súlyos bárdjaik, melyeket egyformán használtak favágásra, erdőirtásra, mint az ütközetben.

10) Rövid nyelű, gömbölyű fejű buzogányok.

11) A dákok kitűnő íjászok voltak. Nyilaik azonos szerkezetűek a géták és szarmatákéival: erős, ruganyos ércziv, vagy állatszarkvak erősítvék össze ugyancsak ivbe, s a fölajzott ivből a vesszőt ökor- vagy lóbelekből sodort húr, vagy bőrszálakból készült fonadék vetette ki. Vesszőiket jól számított távolságból tömegesen, vagy a helyzetnek megfelelően szétszórtan röpiték elleneikre, s bármily kicsiny sebet ütöttek is halálhozó lehetett az, mert nyilaikat valószínűleg ők is megmérgezik mint törzsrokonaik a géták. Vesszőik hosszúsága viszonyítva az alakok nagyságához körülbelül egy méter lehetett. Nyilhegyök érczből készült szigony alakra, úgy hogy kihuzatván a sebből fölszaggattá, nagyobbá, fájdalmasabbá tévé azt. A nyilvégeket tollszárnyakkal látták el, melyek szabályozták azoknak járását. Vesszőiket tegezben hordták. Az íj általános fegyver volt, egyformán viselték és használták azt az előkelők, mint legénység.²⁾

Gallis Hispanisque scuta eiusdem formae fere erant, dispares ac dissimiles gladii: Gallis praelongi ac sine mucronibus, Hispano, punctim magis quam caesim assueto petere hostem, brevitate habiles et cum mucronibus. — Vegetius. 1, 12: Praeterea non caesim, sed punctim ferire discabant. Nam caesim pugnantes non solum facile vicere, sed etiam derisere Romani. Caesa enim, quovis impetu veniat, non frequenter interficit, cum et armis vitalia defendantur et ossibus. At contra puncta, duas uncias adacta mortalis est. — Polybius. 6, 23, 6.

¹⁾ Jul. Caes. de bell. gall. I., 26.

²⁾ Ovid.: Ep. I. 2, 23: Tecta quae rigent fixis veluti vallata sagittis; u. o. 83 v.: dant illis animos arcus pleneaeque pharetrae. Ex Pont.: III., 1. 26: Tinctaque mortifera tale sagittae madet. IV., 9. 84: Sintne tinctae serpentis felle sagittae. Trist.: V., 7, 15: In quibus extremo. qui non coryton et arcum — telaque vipereo lurida felle gerat. V. ö. ex Pont. I., 8, 6; IV., 4, 52

A dák hadsereg nem viselt pánczelt; Traján oszlopán nem látunk egyetlen vasba öltözött gyalogot vagy lovas sem. Nem fordul elő még a lábszár-pánczél sem, melyet pedig Kniton megemlít.

Az eddig felsorolt fegyverek mind egyes emberek használatára alkalmasak csak, míg a hadi gépekhez már föltétlenül több ahhoz értő katona volt szükséges. E hadigépek használatát, s készítési módját a dákok a rómaiaktól tanulták, Domitian hadi gépészeitől, kiket a 89-ki szerződéssel bocsátott Decebál rendelkezésére. És a Traján ellen vívott háborújokban e harczi gépeket igen sikeresen használják a nyílt ütközetekben, vár védelemre, mint ostromra.

E harczi gépek között első helyen említendők a catapultak és ballisták, a két főtypus, melyek a közönséges kézij mintájára szerkesztettek. Az átmenetet a nagyobb méretű íj képezi, melyet Hero *καοτραφέτης* — hasonfeszítőnek nevez, mert hurját a följazáskor a has felé kellett huzni. Azonos lehetett vele az arcuballista ¹⁾, mely a manuballistától (*χειροουγκιόν τόξον*) ²⁾ ugylátszik csak nagysága által különbözött. A nagyobb lövegek azonban már elütnek ezektől, mert a torsioelasticitást is alkalmazák, s ezért nevezik őket tormenta-knak. E gépek három fő részből állanak:

1) az állvány, 2) a löveg csatorna, 3) a szerkezetből, mely a vető ivet helyettesíti.

Ez utóbbi három részre oszló, de közös téglányalakú keretbe foglalt faszerkezet. A jobb és baloldali keretekbe van vízszintesen beeresztve, menőleges húrok közé, melyeket a kereten kívül fönn és alant csavarokkal kell feszesebbre ajzani, a két vetőrúd aczélból. Ezeket vízszintes irányban ruganyos, meghatározott állatok beleiből, ³⁾ szőréből, vagy női hajból ⁴⁾ font kötelék ⁵⁾ kapcsolja

Az íjak húrjaiból: Ovid. Ep.; I, 2, 25.: At semel intentus nervo levis arcus nervo equino.

¹⁾ Vegetius 2, 15; 4, 21, 22.

²⁾ Hero §. 4.

³⁾ Hero §. 29.

⁴⁾ Hero §. 30; Florus 1, 31, 10; Vitruv. 10, 11, 2, (16.) Veget., 4 9.

⁵⁾ Hero §. 30; Florus 1, 31, 10; Vitruv. 10, 11, 2, (16.) Veget., 4 9.

össze. A középső keretben van a löcsatorna. S minél szélesebb ez, annál nagyobbaknak kell lenniök a kereteknek, hosszabbaknak, nagyobb méretűeknek az acél rugóknak, erősebbeknek a vetőhúrnak. Ugyanezen arányban növekszik a gép ereje is, s lesz alkalmassá nagyobb lövegek kivetésére. Catapultánál a vetőrúdak közti, tehát a középen levő nyílás átmérőjének legalább is a löveg egykilencedének kellett lennie.¹⁾ A vetőhúrt külön géppel feszíték meg, ajzották föl, s kis készülékkel megakaszták a löcsatorna alján. Midőn ez megtörtént, elhelyezék a löcsatornába a löveget, mire fölpattintván a húrt a löveg kirepült. E tormentumok mozgó ereje mindig ugyanaz, csak alkalmazásuk más, s e szerint catapultának, vagy ballistának nevezik.

1) A catapultáknál a löcsatorna horizontalis irányban van az alapra fektetve, s a lándzsa-éllal ellátott rudakat²⁾ vet kiesi szög alatt, s ezért nevezik *ὄργανα ἐπιτίονα*³⁾, lövegeit pedig *καταπέλαι ὀξυβελῆς* vagy scorio-nak.

Traján oszlopán a rómaiak mint dákok által használt catapulták már javított szerkezetűek.⁴⁾ Ott a feszítő készülék jobb és baloldalát fölül nem vízszintes pánt fogja össze, hanem járomhoz hasonló ív, s ezzel jelentékenyen nagyobb hely jutván a löcsatornának, nagyobb lövegek kivetésére is alkalmas volt a gép. A szélső kereteken levő húrok pedig faburkolattal láttatván el inkább meg vannak védve a nedvesség ernyesztő hatása ellen mint régebben; míg a keret felső feszítő csavarait apró tornyocskákkal fűdték be, úgy hogy a gép tetszetősebb külsőt nyert, és sokkal practicusabb lett.⁵⁾

2) A régiek legnagyobb és leghatásosabb harci gépei a ballisták 45°-nyi szög alatt köveket s gerendákat vetnek ki. Szerke-

1) Hero §. 32; Philo §. 12; Vitruv 10, 10, (15); Rüstow: Geschichte des Griechisch. Kriegswesens 381 l.; a ballisták kaliberét a vetett kövek arányához, nagyságához képest a következő képlet szerint határozzák meg:

$d=1, 1\sqrt[3]{100} a$ — melyben d =a daktyl-okban kifejezett kalliberel (16=1 görög láb =0'31 m.); a =a kő minákban kifejezett súlyával.

2) E lövegeket pilum catapultarium, catapultáknak is nevezték.

3) Hero §. 3.

4) Ciacano: 57, 58. t. Bartoli: 45, 46, 47. t. Froehner: 52, 53-ik csop.

5) Lásd. u. o.

zetők majdnem azonos a catapultákéval, de a löcsatorna nem vízszintesen fekszik, hanem 45°-nyi szög alatt, s a vetőhúr többé nem kerek kötél, hanem heveder alakú, hogy könnyebben megfoghassa a nagyobb, gyakran alakatlan löveget.

3) A *carroballistae*, ugyanily szerkezetű, de kissebb, szekérel szállítható gépek voltak, s ellátásokra 11 ember volt szükséges. 1)

A most elsorolt három hadigép a nyílt téren, vagy védett helyen küzdő ellenség elpusztítására, de mindig emberek ellen irányult, míg az alábbi három már a várfalak meggyöngítésére, vagy lerombolására szolgál.

1) Ezek között legkiválóbb eszköz az *aries* = *κρίος*, faltörőkos, hosszú, ércfejjel ellátott nehéz gerenda, melyet hajdan a rómaiaknál épen úgy emberek hurczoltak a várfalak alá azoknak áttörésére, mint Traján oszlopán a dákok, hol három óriás erejű férfi emeli a nehézkes harci gépet. 2) Később tökéletesíték azt, s valószínű, hogy a dákok is ismerték a javított alakot, épen úgy, mint a javított catapultákat és ballistákat. A javítás sokkal használhatóbbá, hatásosabbá tette az eszközt, de könnyebbé nem, mert a 18—54 méter hosszú, vastag gerendák 3) kezelése még mindig sok veszélyességgel járt és tömérdek embert foglalt el, de legalább annyit elértek, hogy ostromok alkalmával a kezelő személyzet kelően védve volt. A javított szerkezetű *aries* vízszintesen fekvő s két oldalról gyámoszlopokkal ellátott gerendára volt függesztve. 4) E szerkezet be volt földve, s kerekeken járó faházacskába beállítva, melynek tovább szállítására ötven ember volt rendelve. E házacskát *testudo ariestariának* = *χελώνη κριφορος* 5) s tetejét

1) Ciacano: 56. t. Bartoli: 45. t. Froehner: 52-ik csop.

2) Ciacano: 28. t. Bartoli: 23. t. Froehner: 22-ik csop.

3) Rüstow: *Gesch. d. griech. Kriegswesens* 309. l.

4) Jos. bell. Jud: I., 3, 7, 19.: *καταιωρεῖται δὲ κάλοις μέσος, ὅσπερ ἀποπλάστειγος ἐτέρας δοκοῦ, σταυροῖς ἐκατέρωθεν ὑψηλοτηρημένης.* — Ammianus: 23, 4, 8: et sic suspensa utrimque transversis asseribus et ferratis, quasi ex lance, vinculis trabis alterius continetur. Lucan 3, 490: *aries suspenso fortior ictu.* Procop: bell. Goth: 1, 21, szerint az *aries* állvány négy gerendából van összetéve, melyet alul, fölül ismét négy gerenda fog össze. Az oldalak bőrrel vannak bevonva; a tetőről nem mond semmit; a házacskának négy kereke van, s ötven ember tolja, kik belül helyezvék el. V. ö. Izidor. Orig. 18, 11.

5) Veget. 4, 14; Vitruv: 10, 12, 2 (19).

friss állatbőrökkel, vagy egyéb nehezen gyuladó anyaggal fődtek be, nehogy tüzet fogjon. Belsejében az aries mellé beosztott emberek kötelek segélyével ütemszerű mozgásba hozván az eszközt, megkezdett a fal rombolása.

2) Hasonló szerkezetűek, de kisebbek valának a *falces murales*, melyekkel egyes köveket iparkodtak a falból kirántani.¹⁾

3) És a *falfurók: terebrae*, melyekkel átlyukaszták a falat. Ezek már nem voltak fölfüggesztve, hanem hengereken mozgatók azokat, mint gyakran még a faltörő kosokat is.

Az eddig vázlatosan elősorolt kézi fegyverek és harci gépek főképp támadók, — bár jó részben a védelemre is használhatóak valának. Nagy számuk eléggé igazolja, hogy a dákok inkább kedvelék a támadást mint védelmet, hogy egész hadiszervezetök támadó háborúra volt alapítva, míg a védelem csak másodrangú — mint a vándornépeknél szokott lenni, még azután is, hogy letelepülnek — másodrangú úgy látszik még azután is, hogy megtanulták a várépítést — vagy pedig nem volt kellően, egységesen szervezve. Traján háborúiban a védelem egészen szervezetlennek látszik. A várakat védelmezik ugyan, de azok aligha voltak egymással összeköttetésben, mert nem látjuk sehol, hogy az őrségek, a rendes csapatok egymás segélyére sietnének, s megkísérlenék a veszélyeztetett pontok fölmentését. Megtanulták tehát a rómaiak hadi technikáját, tacticáját, de annak mélyeibe nem hatoltak be. S ezért nagyon is érthető, hogy Decebál a védő háborúban miért veszté el ruganyosságát, találékonyosságát, holott előbb mindent föl tudott használni a maga előnyére, minden fát, bokrot, sziklát, — kimerithetetlen volt a hadi cselek föltalálásában, használatában, — melyekkel mindig célzott ért még olyan hadvezér ellen is, mint Julianus.²⁾

Specialis kézi védő fegyverök csak kettő volt:

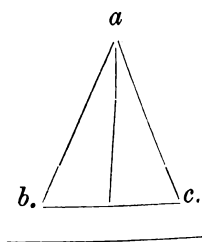
1). A bőring, milyeneket Traján *tropaeumain*, s az oszlop piedestálján látunk, és

2). Az ovalis pajzs, — melyet bal karjokon viseltek, s a leg-

¹⁾ Veget. 4, 14: Caes: Bell. Gall: 3, 14, 5; 7, 22, 2. 86, 5.

²⁾ Dio Cass. 67, 10.

változatosabb czifrázatokkal láttak el: arabeszkek, csillagsymbolumok, nap- és hold jelvények, rosetták, palmetták, stylizált virágok, fonadékok; farkasfogakat és körbefutó vonal diszítéseket találunk, melyek talán személyes, a birtokost ismertető jelvények.

3). Legkülönösebb védelmi eszközeik a háromkerékű szekerek. Szerkezetök elég sajátos. Valószínűleg vasból készült, átlóval ketté osztott háromszögek, melyek az a , b , c pontokon tömör, széles kerekkel vannak ellátva, és b , c oldalon éles, véső alakú vágó eszközökkel szerelve föl, s a b pontra még erősen hajlott kasza is van alkalmazva. Ily szekér három: d , e , f van egymás mellett teljesen azonos szerkezettel, s mind a három, a szögek a pontjánál hozzá van kapcsolva vastag rúdhoz olyképen, hogy a d és e között, továbbá az e és f között a rudra nagy henger van fölfűzve. Froehner e hengereket nehezekeknek vagy gyulékony anyagot tartalmazó dobozoknak mondja ¹⁾ s Tocilescu a második föltevést fogadja el. ²⁾ Ez azonban nagyon kétes. A dákok alighaismertek oly anyagokat, melyek ütés vagy dörzsölésre lángra lobbanjanak, s aligha tudták a tüzet olyképen szabályozni, hogy az csak a bizonyos, meghatározott időben kapjon lángra. Nehezekek voltak azok, melyek a gépet súlyosabbá és hatásában rombolóbbá tevék, midőn azt lebocsáták az ellenségnek talán zárt sorai közé magaslatról vagy domboldalról. ³⁾

¹⁾ Froehner: La Colonne Trajane. 141 l.

²⁾ Gr. G. Tocilescu: Dacia înainte de Romani. 445. 749. kv l.

³⁾ Ciacano: 101 t. Bartoli: 87, 88 t. Froehner: 93-ik csop. Nagy Sándor csapataira körülbelül ilyen gépeket zúditottak 334-ben Kr. e. a géták. — Arrian I, 1. — Procopius: Bell. Goth. II: Barbari itaque Romanorum astu ac viribus superati, id demum excogitarunt: demptas e plaustris cum axibus roviribus superati, id demum excogitarunt: demptas e plaustris cum axibus rotas confestim in subcum ad collis medium superasse Romanos vidissent, deferri sinebant. — Ez vi-euntium capita vi magna, ac superne compulsas, deferri sinebant. — Ez világos leírása a használatnak. Az 1552-ben Baselben nyomtatott Notitiában, egy részlet foglaltatik, »vetustus liber de rebus bellicis» czímmel, melynek illusztrációi sokban hasonlítanak a dákok eme hadi szekereihez. — E gépek neve: tachodifrus (ταχύδιφος? cuius axium extremitate et frons, nec non et superior latitudo fuscis et lanceis armatur diligenter aptatis), curro-

Traján oszlopának tableau-i bőséges adatokat nyújtanak a várak és erősségekről is, melyeket a fönnébbi fegyverekkel igen jól megvédelmeztek. A számtalan kisebb-nagyobb közül az alább következők talán a legjellegzetesebbek.

A XIV-ik, Froehner által Tapaenak mondott domborképen, balról a hegyormon erős várkastélyt látunk. Magas szilárd falai *u* alakban hajolva össze, két jelentékeny nagyságú belső építményt fognak be, — s aztán keresztfallal záródnak. Kívül ismét, kétségtelenül megint falakkal védett két nagy épület. A várfal jobb oldalán három magas, tetejükön egymással vízszintes pántokkal összekötött gerendán figyelő hely; hasonlóan a külső építmény homlokzatán a kapu fölött, csakhogy itt a gerendák keresztkötésekkel erősítvék össze. A homlokfalon egy könyöklőt vagy mellvédet látunk. Az épületek közül egy két ablakos, a másikon csak egy nyílás, a harmadik ablaktalan, a negyedik csak a kapun keresztül kap világosságot. A házak úgy látszik fából építvék. Akkor midőn a falakat ariésekkel zúzták, rombolták, midőn a bástyák annál nagyobb védképességgel bírtak minél magasabbak, és falaik minél vastagabbak voltak, ez a várkastély nagyon is számba veendő erősség lehetett. ¹⁾

A legsajátságosabb dák építmény a XVI-ik csoportban látható.

Nagyobb folyóviz bal partjára kockakövekből épült, magaslatról lefelé szálló kised domb mögött elenyésző hosszú fala erősségre enged következtetnünk. Középen hatalmas, a tetőn iv alá fogott faltámaszokkal ellátott kapu; előtte a jobb partra vezető lábas hid. A falrom mellvédekkel van ellátva. A kaputól jobbra magas póznákon hat, borotvált arcú emberfő, — a második és harmadik között a rómaiak vexillumához hasonló zászló, s rajta festett vagy himzett, több hullámot vető kígyó. A két legalsó emberfő mögött magas czölöpökön kicsinyke, négyszögű, egy ablakkal világított fa házacská; teteje szög alakú, s ennek homlokzatán a padlást világító környílás. Közvetlenül mellette szintén

drepanus (cuius posterior pars cultris in ordinem exstantibus communitur) et *currodrepanus clypeatus* (clypeis acuto ferro circumdatis, velut in propugnaculo positis.) Ez adatok elég világosak, de vajjon hitelesek-é?

¹⁾ Ciacano: 19. t. Bartoli 17. t. Froehner 14-ik csop.

czölöpökön, széles, felül szögbe vágott deszkákból épült kerek, tetőtlen építmény. A deszkákat, mint a hordó dongáit hatalmas abroncs szorítja össze. Mögötte a dák sárkány magas rúdon lobog, a szél által fölfúva egészen vízszintes.

A jobb parton rónaság terül, s ezen, bekertelve két-két magas obelisk, — és öt, széles, négyszögű talapzaton álló conicus oszlop; három szétszórtan, kettő pedig egymás mellett.

Az előtérben rövid palánk, - s ugyancsak palánkkal körülvett czölöpökre épített kisebb, — és egy, közvetlenül a talajon nyugvó nagyobb ház.

W. Froehner e dák házakat oly czölöpépítményeknek minősíti, milyeneknek maradványai nálunk a Fertőben, Németországban s a francia és schweiczi köztársaság tavaiban, vizeiben fordulnak elő. ¹⁾ Dr. E. Rückert hasonló véleményt táplál a kelet-európai ősnépek és czölöpépítményekről kiadott könyvecskéjében. ²⁾ Épen így Mommsen is ³⁾ teljesen mellőzve Hauptnak ⁴⁾ már 1870-iki és Tocilescunak még későbbi helyreigazításait. ⁵⁾ A két tudós oly élénk és mélyreható érveléssel mutatja ki, hogy a dákok sohasem építkeztek vizekre, mikép e dolog nem lehet többé kérdés, még kevésbé kétely tárgya.

Sokkal nagyobb jelentőségű volna megfejtenünk a kérdést, hogy mi célja volt a sajátos építménynek, melyhez hasonló nincs több Traján oszlopán, melyet a színhelyre érkezett császár is bámulni látszik kíséretével együtt.

Haupt „Königs und Tempelburg“-nak nevezi. Utóbbi elfogadható, előbbi kevésbé, mert alig hihető, hogy Decebál ily exponált helyre tette volna királyi székét, hova a rómaiak az oszlop adatai szerint egyetlen nagyobb ütközet megvívása után eljutottak. Szentély vagy templomvárnak, melyek egyes népeknél nagyon is divatban voltak — hiszen a Capitolium is az volt — már

¹⁾ Froehner: La colonne Trajane 90. l.

²⁾ Dr. E. Rückert: Die Pfahlbauten und Völkerschichten Osteuropas besonders der Donaufürstenthümer. Würzburg 1869.

³⁾ Mommsen: Römische Geschichte V-ik k. II-ik kiad 205 l. Wir sehen das dakische Pfalddorf mitten im See...

⁴⁾ Jos. Haupt: Die dakische Königs und Tempelburg auf der Columna Trajana. Mittheil. d. k. k. Central-Commission 1870. 112 l.

⁵⁾ Gr. G. Tocilescu: Dacia inainte de Romani 650 kv. l.

inkább mondhatjuk, melyet a természet különösségei, nemzeti nagy emlékek vagy hitregék által szentté avatott helyen építettek.

A kerek földetlen építmény a napisten temploma lehetett, és valóban van hasonlatossága ahhoz, melyet Macrobius az első századi Alexander Polyhistor nyomán leír: „. . . in colle Zilmisso — mondja — aedes est species rotunda, cuius medium interpatet tectum.“ ¹⁾ S mögötte a levegőben lebegő sárkány, talán a napisten jelvénye, hasonlóan a balparti obeliskek és conicus oszlopok, melyek megerősíteni látszanak e föltevést. A közvetlenül mellette fekvő kicsinyke négyszög épület valami mellékhelyiség az anyagszerek, vallási jelvények elhelyezésére és a papok befogadására. Végül a póznára tűzött emberfejek, — az emberáldozatok fejei, hypothesisünket majdnem teljes bizonyosságra emelik, annál inkább, mert a német regékben föltűnő analogiákkal találkozunk, melyek közül a következők a legjellegzetesebbek.

Ortnít, Garten királyának rokonai együtt ülven tanakodnak, hogy mely ország királyának leánya lenne legméltóbb trónjukra. Hosszú megbeszélés után Montebüre virágát választják, — s azonnal meg is akarják kéretni, — de az orosz Iliás, Ortnít nagybátyja ellenzi a leánykérést:

I. 17: Komst du zu Muntebüre, sô sich die zinnen an:
zwei und sibenzic houbet hât er gesteket dran,
diur durch der megede willen hât baten abe geslagen
daz ich ir ie gedâhte, daz wil ich (iemer) gate klagen!

Eme adatokkal majdnem szószerint megegyeznek az Adalbert Keller által a „Bibliothek des litt. Vereins zu Stuttgart“ kiadványai között 1867-ben kiadott újabb „Heldenbuch“ adatai, melyek a 19. és 86-ik lapokon foglaltatnak, s mely az 1477-iki kiadás lenyomata. ²⁾

Ortnít vagy Hartung leánykérésének egészen más versióját ismeri a XVI-ik századbéli Ayser nürnbergi dráma költő, — ki három darabot írt Ortnít és Wolfdieterichről. Ayser „Opus theatricum“-ának új kiadása ugyanazon könyvtár LXXVI.—LXXX-ik köteteiben jelent meg, s ama darabok a LXXVII-ikben foglaltatnak.

¹⁾ Macrbo. Sat. I. 18.

²⁾ 87-ik kötet.

A pogány királyt Ayrer Solimannak nevezi, — fővárosa Munteburg vagy Münteburg, s e név nagyon közel áll a Muntebûr szóhoz, de annál távolabb a Mons Tabor-tól, melylyel a germanisták magyarázni óhajtják, daczára annak, hogy a német keresztetek a Munteburg nevet átruházták Herakleara is (Antiochiától délre, az Orontes mellett), — s ekkor alig gondoltak a Mons Taborra, de igen is a regékben előforduló Montebûrra, melylyel Herakleat mint pogány várat azonosnak tekinték. ¹⁾

Egy másik pogány várat, Budinet, melyben Balian király székel, a Wolfdieterich következőleg ír le:

1060: Do reit Wolfdieteriche, umb daz mer hindan,
bitz er zu den wilden Russen in die gegen kam,
an dem fierzehenden morgen für Bûden uf den Plan,

1061: Vil süezer ougenweide font er uf dem plan
und ein burg so schoene ward er sichtigan,
die was gemeistert garwe von edelm marmelstein,
von maniger hände varwe sie gegen dem tegen schein.

1062: Do der held Wolfdieterich der feste naeher kam
wol hundert schoener türne waren gewurket dran,
und fünf hundert zinnen, die waren lobelich
do sach der edel Krieche ein wunder gremelich.

Balian királynak volt gyönyörű leánya is, Marbalie, ki minden idegennel édelgett, hogy annál rettenetesebb legyen a boldog reménylő csalódása, mert más nap:

1071: Man warf in zu der erden, sin martel was gross,
mit einer dilen snelle daz houbet man im abeschoss,
und stecket ez an die zinnen vil manigem we geschah,
daz waz die aventiure, die Wolfdieterich do sach.

1072: Der eine turn, den sach man über die andern gan,
da hätte der übel heiden die häupter gesteckt an:
also waren die zinnen mit häuptern wol besteht,
er wande ir waerent tûsent, also hat ers in siner aht.

¹⁾ Jos. Haupt. u. o. 113 l.

1073: Der graben waren niune, für war so wissent daz,
 undersetzet mit marmelsulen und mit maneger hande glas,
 also was die brucke und die graben überzogen:
 ez mochte nit darin wenn zu eim dor, er kam denn darüber
 in geflogen.

Wolfdieterich azonban visszautasítá a királyleány enyelgéseit, mire a királylyal kellett versenyre kelnie, de legyőzván őt, elérte célját.

Hasonló tartalmú rege a következő is. India királya Bermund, Lorandin tanácsára nőül akarja venni Babilon királyának leányát. Salabrei a vad uralkodó azonban leányát szigorúan őrzi, s mindenkit megölet, ki elég merész a szép királyleány kezére vágyódni, és a szerencsétlenek fejeit a vár ormára tüzeti ki. De Lorandin tuljárt Salabrei eszén, s Babilon virága India trónjára ült. ¹⁾

Muntebûr, Munteburg, Budine és Babilon nevet viselnek ama pogány várak, melyekben a falak ormaira emberfejeket tüznek.

Határozottabban, világosabban alig irhaták le a XII—XV-ik század költői a régi pogányvárakat, s ezekkel együtt Decebalnak a columna Trajanan megerősített szentély erődjét.

¹⁾ India-Windland. Már a classicus írók is egyenlő jelentőségűnek veszik a két szót: Indi=Vindi: Pomponius Mela III. 5: Cornelius Nepos *testem autem rei Q. Metellum Celerem adiecit eumque ita retulisse commemorat: quum Galliae proconsule praecesset, Indos quosdam a rege Bastarum (alias Boiorum) dono sibi datos; unde in eas terras devenissent requirendo cognosse, vi tempestatum ex Indicis aequoribus abreptos emensosque, quae interessent, tandem in Germaniae littora abiisse. Ugyanezt beszéli el Plinius II. 67: Idem Nepos de septemtrionis ociani circuitu tradit Q. Metelli Celeri, L. Afronii in consulatu collegae, sed tum Galliae proconsule, Indos a rege Suevorum dono datos, qui ex India commercii causa navigantes tempestatibus essent in Germaniam abrepti.* A rómaiak rosszul érték az India nevet, — mert világos, hogy nem Elő-Indiáról van szó, — hanem a keleti tenger mellékeiről. Ma nagyon is tudjuk, hogy a Ganges mellékeiről nem vetődhetek gyöngé törékeny hajókon, kereskedők Germánia partjaira, keleti és éjszak Ázsia partjain, és a sarkvidék zordon területein át. Ezen tévedésből kellett támadnia a hitnek, hogy az indiai ocean összefügg a keleti tengerrel. A görögök is ismerik az India nevet a Windland elnevezés helyett. így herakleai Markianos (38, 39, 40) az Ἰνδικόν, Οὐενδικόν, Οὐελικόν elnevezéseket fölváltva használja, s mindig a keleti tengert érti. Hasonlóan Ptolemaeos — V. ö. Haupt. id. h. 114. kv.

A germanisták szerint e várak mind messze keleten vannak Ázsiában, s regekörik a keresztes háborúk idejében szövődött, de állításuk ellen legnagyobb érv az, hogy Muntebûr, Munteburg, stb. mind a sarmát síkságon vannak, s nem az Euphrat vagy Jordán partján, tehát közvetlenül a germán telepek mellett, s ugyanazon területeken, melyeken keresztül zajlott a german népvándorlás; — a németek tehát láthatták s látták is e várakat, már ezer évvel a mindenre jó keresztes háborúk előtt. És a dákok, ha nem is autochthonok a sarmat síkságon, — de akkor már régen meghonosultak azon, — s elsajátíthaták az ott termelt szokásokat, midőn föltűnnek az európai népek tarka szinpadán, s magukkal vihetik azokat új hazájokba, meghonosítva szokásaikat itt bérceink között is.

A Traján oszlop tanúsága szerint a dák területen jó formán minden alkalmas pont meg volt erősítve, úgy hogy a háború tulajdonképen a várostromok végtelen sorozata volt, s ezért is tartott oly hosszú ideig, daczára a császár kétségtelenül tulnyomó erejének. Ez erődök azonban a béke megkötése után nagy részben leromboltattak, a főbbekbe pedig római helyőrségeket helyeztek. De a függetlenséghez szokott Decebál ily megalázó helyzetet nem tudván tűrni, talán már 103-ban fegyvert fogott, elűzte a legionariusokat és Daciát szabadnak nyilvánítá. Már ez is eléggé sértheté Traján büszkeségét, hisz dicsőségét, hirnevét látta csorbítva s két nagy munkában eltelt év eredményét megsemmisülve. Elhatározá tehát az új háborút, de most már azon czélzattal, hogy a hatalmas barbár országot római tartományyá teszi. Előkészületei óriási mérveket öltenek, elrendelte a Duna áthidalását, hogy biztos és folytonos összeköttetése legyen a hadműveletek basisául szolgáló tartományokkal, hogy gyorsan és nyomasztó, mindent összeszevő erővel léphessen föl, ha a viszonyok türhetlenné válnak, s ha a nagy hadsereg útra készen áll. De mig ily roppant előkészületek befejeztetnek, s mig tizenkét legió és megszámlálhatatlan segédcsoportból álló hadsereg megmozdul, ahhoz idő kell, s ezt Decebál mesterileg fölhasználta. A lerombolt várakat újra építé, sőt egészer új építményekkel szaporítá. Traján oszlopán is észrevehetőleg sokasodnak az erősségek, s olyan jellegűekké válnak, milyeneket az első háborúban hiába keresünk. A dák király

úgy látszik fő sulyt, fő gondját a szorosok megerősítésére fordítá: a Vaskapura s a Vöröstorony vidékeire. Itt még ma is majdnem érintetlenül állanak a hatalmas erődítmények. A Szeben hegység-ből a Cserna-Voda völgye által elválasztott hegysor minden arra való pontja meg volt rakva várakkal. Orlát fölött a hegyet nagy földhányások veszik körül; a Dealu-Sidu kőfalakkal is meg volt erősítve; Galis és Tiliska fölött a Hacinas tetőt sánczok borítják; a tiliskai tetőn a sánczokon kívül falmaradványok is constatálhatók. Mennyivel inkább meg kellett erősítve lenni a Vaskapunak, mely egyenesen a fővárosra Sarmizegetusára nyílt, — melyen keresztül mindkét izben maga a császár vezérelte hadait, melynek forcirozása a háború végét jelentette.

S az oszlopon találkozunk is egy óriás erőddel, mely elhelyezése és alkotásánál, építési módjánál fogva csakis ide helyezhető. Az erődítmény egymással szemben lévő magas, sziklás plateaun fekvő citadellából indul ki, s a talaj minőségének megfelelően száll vagy emelkedik, s a két fellegvár közti rész nagyobb belső építmények nélkül való végtelen fal. Csak közönkint találunk rajta tornyokat, őrházakat vagy mozgatható, zárt, római mintára épült galeriát. Az erődítmény célja tehát az ellenfél útjának elzárása, s így a főváros megvédése. S a Vaskapuban ily erődítmény építése nagyon is lehetséges. És hogy az erődítményt csakugyan ide kell helyoznünk, s nem a Vulkanba, hol az teljesen céltalan, vagy az Olt által keresztül hasított vöröstoronyi szorosba, bizonyítja, mikép vízfolyás nem vágja át, holott oly nagy folyónak, mint az Olt, erősségen való átömlését a római művész alig mulasztotta volna el föltüntetni, midőn a hadjárat folyamán annyi vizeret, apró patakot s kicsinyke folyót örökít meg. A két citadella köralakú, s őrtornyok teszik erősebbekké. A baloldali földhányással, jobban sánczokkal kezdődik. Ez a végtelen fal volt kétségtelenül a legfőbb védelmi vonal, de egyszersmind a legutolsó is. Innen a nagy elkeseredés, melylyel védelmezik, s hogy a barbar és rómaiaktól elsajátított hadi technikának minden vívmányát fölhasználják a kérlelhetetlen ellenség visszaverésére. Óriás köveket dobálnak le a föltörekvő legionáriusokra, a falak tövében készen állanak a nehéz, háromkerékű, kaszákkal fölszerelt hadiszekerek, hogy legördítsék az ostromlókra, kiket maga a császár

vezérel. Sikertelen volt minden küzdelem, a vár elesett, és Traján a főváros ellen indult.

Decebal birodalmának fővárosául az ó-kori írók egyhangulag a délkeleti felföld, délnyugati részének legszebb völgyében, kies ponton a Vaskapu keleti torkolatánál fekvő Sarmizegetusát mondják. E pont választása a földrajzi viszonyokat, s a dákok történetét véve figyelembe, az első tekintetre érthetetlennek látszik, s valószínű is, hogy nem a szabályszerű történeti fejlődés folyamán lőn Sarmizegetusa fővárosa, hanem politikai kényszerűségből, és csakis Decebal idejében. Burvista fővárosa talán Porolissum volt, a nyugoti határhegység éjszaki részében a mai Majgrád helyén, s e pont választása a király politikájának irányát véve tekintetbe, indokolt. Burvista terjeszkedései nyugot felé irányulván, a nagy magyar medenczét, a Duna vidékeit barbar népeivel könnyebben elérhette, mint bárholman. És hatalmának súlypontját nem akará soha keletre áttenni; nyugot felé törekedett mindig, s ezért Julius Caesar is Itáliából szándékozott háborút indítani ellene. És maga a város nem is, ha hihetünk a közkeletű szómagyarázatoknak, „királyi vár“ értelemmel bír, mi eléggé igazolná annak régi, de később elenyészett jelentőségét. A classicus földrajzi adalék is „Daci montibus inhaerent“ inkább érthető talán a Szamos, Hármaskörös, Maros és Duna között elhuzódó hegységek, mint a déli vagy keleti Kárpátokra, melyek a délkeleti felföldet iv alakban határolják Bukovina és Románia felé. S e fölfogást igazolni látszik a római gyarmatosítás iránya is, mely csak ama hegylánczolat keleti oldalait és nyulványait foglalja el.

Burvista halála után a dák nemzet egységes föllépéséről, Róma ellen irányzott nagy háborújáról nem értesülünk. de annál többet hallunk a külön főnökök alatt élt törzsek támadásairól, melyek már mind az Al-Duna vidékeit zaklatják. Eme irányváltozás oka Pannonia meghódítása, s a közép-dunai római határ megerősítése volt. A Duna-Tisza között, és a Tisza balpartján lakó népekre e hódítás nagy csapás, de áldás is egyúttal, mert mig egy részről kiszorítottak harczy kalandjaik állandó színhelyéről, másfelől tömörülni kényszerülnek, különösen a janygok, kik Dáciának sokszor veszélyes ellenségei. E tömörülés a számra nézve amugy sem jelentékeny dák népet elterelé eddigi terjeszkedési irányától,

s kelet és délkeletre szorítá. Ez eseményeknek következménye lón a teljes irányváltás, s a dák fejedelmek kelet és dél felé igyekeznek kikerekíteni határaikat. De több mint egy század telik el, míg a nagy ember, ki Burvista nyomait követni tudja, kiemelkedik népe köréből. Decebal egyesítve nemzetét, kénytelen volt elfogadni a viszonyok által megszabott irányt, s ő nem nyugoton keres harci dicsőséget, hanem délre irányulnak törekvései, és ezeknek középpontjául Sarmizegetusánál alkalmasabb fővárost sehol sem találhatott.

Jó összeköttetése van a Strigy völgyén át a Maros gazdag lapályaival, s így közvetve az éjszaki részekkel; nyugotia a Vaskapun át a Temes és Bisztra vidékeivel; a vulkáni ösvényeken s a vöröstoronyi szoroson át az aldunai síksággal. Élvezi tehát a könnyű közlekedés összes előnyeit a hátrányok nélkül. Az éjszaki területek Decebal birtokai; a vöröstoronyi szoros könnyen védhető. A Vulkánon át alig tarthatott meglepetésektől, mert a meredek hegyoldalokon csak hadiszerezvények nélkül kockáztathat támadást még a legmerészebb ellenfél is. Krassó és Szörény megyék pedig oly hegyes és erdőfedte vidékek, hogy még ma is csak nagy elővigyázattal haladhat előre területökön támadó sereg, akkor pedig minden talpalattnyi földet erőszakkal kellett elfoglalni a természettől, fejszével, csákánynyal, s Traján tényleg így is tesz, mert csapatai az oszlop tanúsága szerint folyton erdőket irtanak, utakat törnek, megerősített táborokat építenek.

× Sarmizegetusa tehát rendkívül fontos pont.

Froehner az első hadjárat tableau-i közül a LXII-iket mondja a fővárosnak, a nélkül, hogy egyébbel indokolná, mint: esinos házairól könnyen fölismerhető. A második hadjárat domborműveiről irva, már nem kockáztatja a meghatározást, magam kísérlem meg tehát a megállapítást, a nélkül, hogy Froehner nézetét a 101/102-iki háború képcsoportjára vonatkozólag czáfolni vagy csak gyöngíteni is akarnám.

Ha elfogadható, hogy a fönnebb említett nagy erősség¹⁾ a Vaskapuban van, — hol számos régi sánczmaradvánnyal is ta-

¹⁾ Ciacano: 99 - 103 t.

Bartoli: 86—90 t.

Froehner: 92—95 csop.

lálkozunk — úgy tudva a második hadjárat eseményeinek rohamos fejlődését, a fővárost a nagy védvonal mögött, annak közvetlen közelében kell keresnünk, s az oszlopon néhány tableaival alább csakugyan megerősített nagy várost találunk, mely, ismerve a helyi viszonyokat, nem lehet egyéb, mint főváros, melynek fekvése iránt sohasem merült fel kétely. Más várost pedig nem sejtethetünk benne, mert a Vaskapu földrajzi viszonyai lehetetlenné teszik minden nagyobb telep kifejlődését, és ehez járul még, hogy antik város létezését bizonyító nyomok sehol sem constatálhatók.

Sarmizegetusát kettős erőd védelmezi¹⁾: a belső kisebb és külső nagyobb, utóbbinak kettős védvonala van. A külső erős fal, szabályos, simított és jól összeillő kockákból épült, melyen közönkint kerek tornyok, félivet képező bástyák, s a kapuk fölött magas, négyszögű faórházak. Belső védvonala hasonló szerkezetű, csak hogy néhol keresztgerendákkal erősített czölöpfal szakgatja meg. Benn egy-egy faház és téres udvar, mely végtelenül szomorú esemény színhelye. A reményüket veszített dák urak méregedény körül csoportosulnak, kétségbeesett arczeval, taglejtéssel adva kifejezést a végső pillanatok kínos érzelmeinek. Nehányan közülök épen ajkáikhoz emelik a kelyhet, többre becsülve az önkéntes halált a császár fogságánál, mások a gyorsan ölő méreg rettenetes fájdalmáival vívódnak a rögön, melyért mindent föláldozának, míg némelyek már örök álmra szenderültek, megválva az örök élettől, melyet nem bírtak elviselni szabadságát veszített hazájokban. Reájok illik valóban a költő szava: „mind hősök ők, mind férfiak, mind hű és hazafi,“ névtelen hősök, kiknek emléket csak a hódító nagyságát dicsőítő művész tartá fenn, de ezt tevén, megörökíté a legyőzött ellenfél lelki nagyságát, hazaszerezetét és hősiségét is.

A kisebb erődítmény a város körül emelkedik, s hatalmas kockákból épült, mellvédekkel ellátott fal köti össze a főerősséggel, és közöttök nagy, minden oldalán négyszögű ablakokkal ellátott órház emelkedik magas, széles kapu fölött, mely, úgy látszik a két vár összekötésére szolgált. A székhely erőssége jobboldalon

¹⁾ Ciacano : 105—107 t.

Bartoli : 92—94 t.

Froehner : 97—98 csop.

természetes sziklákra támaszkodik, s hol ezek nem adnak többé védelmet, következik a szépen simított, jól összeillő koczkákból épült kőfal. E falon is észleljük a föltünő jelenséget, hogy a koczkázatot, az alaptól csekély magasságban, vízszintes vonalon szabályszerűen egymás mellé helyezett körök váltják föl.

Tocilescu a dák építményeket e föltünő sajátság alapján a gallokéval hasonlítja össze¹⁾, melyet Julius Caesar Avaricummal (Bourges) foglalkozva, emlékirataiban körülményesen leír. Egyenes gerendákat fektetnek le — mondja Julius Caesar — hosszában egymástól két lábnyi távolságban, s jól összekötvén azokat, keresztpántokkal az üregeket megtöltik földdel, kővel²⁾. S ezt addig ismétlik, míg a fal kellő magasságra emelkedett³⁾. Ily falakat ástak ki Mursens vagy Mursceint-nél⁴⁾, Bibracte-nal a Beuvray hegyen Augustodunum (Autun) közelében.⁵⁾

De ily építkezés nyomai nem constatálhatók Traján oszlopán Sarmizegetusa falain nagy koczka kövek között látjuk az állítólagos gerendákat. A vaskapui nagy erősség végtelen fala nem ily szabályos ugyan, de mégis kőfal hömpölykövekből épült, melyeket ezerféle nagyság és alakban milliárd számra találunk Hátszeg vi-

1) Tocilescu : Dacia inainte de Romani 748 l.

2) A fal képletét ld. Tocilescu i. h. tab. S. 5.

3) Jul. Caes. Bell. gall: VII, 23: Muri autem omnes gallici hac fere forma sunt. Trabes directae perpetuae in longitudinem paribus intervallis, distantes inter se binos pedes, in solo conlocantur. Hae revinciuntur introrsus et multo aggere vestiuntur: ea autem quae diximus, intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur. His conlocatis et coagmentatis alius insuper ordo additur, ut idem illud intervallum, servetur, neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissae spatiis singulae singulis saxis interiectis arte contineantur. Sic deinceps omne opus contextitur, dum instar muri altitudo expleatur. Hoc cum in speciem varietatemque opus deforme non est alternis trabibus ac saxis, quae rectis lineis suos ordines servant, tum ad utilitatem et defensionem urbium summam habet oportunitatem, quod et ab incendio lapis et ab ariete materia defendit, quae perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta neque perrumpi, neque distrahi potest.

4) Revue archéologique nouv. ser. XVII. k. 249 l. 1868. ápril; v. ö. u. it XVIII. k. 1869. p. 72. — Desjardins Geographie histor. et administ. de la Gaule Romaine II. k. 119.

5) Revue arch. nouv. ser. XX. k. 398—414 l.: Fouilles de Bibracte Bulliot czikke 1869. decz.

dékén s a Vaskapuban, melyeket még most is épen úgy felhasználnak a legszilárdabb és legdiszesebb épületekhez is, mint felhasználtak a rómaiaktól kezdve minden időben. A szebenvidéki erődítmények pedig tiszta földhányások vagy kőfalak, melyekben nyoma sincs a Julius Caesar által leirt gerendázatnak, pedig dák provenienciájokat kétségtelenné teszik az ott talált fegyverek, melyeknek alakja teljesen összevág, megegyezik az oszlopon látható s fönebb felsorolt fegyverekével.

Froehner a vaskapui erősségnél e köröcskéket a kövek közé helyezett gerendák végeinek tartja, a nélkül, hogy föltevését bármivel is igazolná. Ha ez nem a művész képzeletéből került, hanem csakugyan alkalmazzák, s oly magasságban meddig a faltörőkos feje ért, úgy ez bizonyos pontig jelentékeny előny volt, mert az érczfejű törőgép hatását gyöngíté, sőt teljesen megsemmisíthető, mert az érczeszköz úgy beleszorulhatott a gerendavégek közé, hogy nem igen huzhaták ki, de másfelől gyöngíté a fal erejét is, ha a kettős párkányt, mely között e köröcskék huzódnak, hosszába fektetett gerendáknak minősítjük is, mert a fához, nem lévén elég érdes és lyukacsos, nem tapad eléggé a meszes ragasztó anyag: az önsúly pedig, mivel a falak nem tulságos magasak és vastagok, nem biztosíthatja azoknak szilárdságát, sőt inkább faalappal hátrányukra lenne a nagy tömegesség, mert a kötőmegek összeroppantanák a közberakott törzsöket, bármily kemények legyenek is azok. Traján oszlopán gyakran látjuk ez építkezési módot a dák erősségek falain alkalmazva, de egyszer sem látjuk a fal belsejét, nem látjuk miképen ellensúlyozák azoknak gyöngeségét. Tekintetbe véve tehát ez építkezési móddal járó hátrányokat, nem fogadhatjuk el Froehnernek különben is indokolatlanul hagyott föltevését s e köröcskéket egyszerűen diszítéseknek kell minősítenünk, melyek jelzik, honnan emelkedik a fal egyenesen, merőlegesen fölfelé, vagy pedig a belső részen, honnan szökel kifelé, helyet adandó a keskeny erkélynek, melyen a védők állanak.

A fal egyhangúságát emeletes faórház szakítja meg, melynek nagy szögekkel kivert kapui és alsó ablakainak táblái be vannak zárva, míg a felső kisebbek nyitvák. Az órház teteje tompaszögű ívet képez, és vastag deszkákkal van fődve. Túl rajta tovább halad a várfal, s a sziklák között enyészik el. A természetes véderő

kellően fölhasználtatván, tovább huzódik a fal, és kétszer van alkalmazva az előbb megbeszélt építkezési mód: előbb a talajtól csekély távolságban, majd közvetlenül a mellvédek alatt. Közepén szilárd, fából készült, jól elzárt, emeletes őrház. A város többi részét már hegység védi, és csak a házak háttérében tűnnek föl ismét a szilárd kockafalak.

Trajan oszlopának legjellegzetesebb erősségeit igyekeztem ismertetni, hogy bemutassam főbb vonásaiban a dák katonai építkezéseket. A római hadi építkezésekhez igen sok hasonlatosságot észlelünk, hisz ők voltak mestereik, mert Decebal, Domitian ellen győzelmesen befejezett háborúja után a béke egyik föltételéül tűzte ki, hogy adjon a császár katona mérnököket, jó munkásokat, kiknek segítségével kellően megerősítesse hazáját. S Domitián aligha értetlenségből, inkább nagyúri elbizakodás és nonchalance-ból megadta a kért szakembereket, és mire Stephanus töre, meg Nerva halála útát nyitott Trajának a világ leghatalmasabb trónjára, Dacia minden védhető pontja hatalmas várakkal volt megerősítve. A várak építési módjában egyesítve látjuk a római architecturát a dákkal, midőn egy és ugyanazon érődítménynél földsánczokat és szilárd fákat alkalmaznak, melyeknek összevegyítését a római lehetőleg kerülte. Találunk tisztán római jellegű építményeket is, de nem mellőzik saját nemzeti módszerüket sem, nem mellőzik földvárakat, melyeket hegyekre, de sohasem az oromra, hanem azoknak törzsére építenek, befogva azt egészen sánczokkal, s ha szükséges volt, levezeték azokat a hegy lábaihoz, vagy tovább a völgyekbe, honnan ellenséges támadás fenyegetheté őket. A vár építéshez tehát nagyon jól értettek: a tacticában járatlan népekre hozzáférhetlenné tevék hazájokat, s végtelen sok gondot adának a hadértő Trajának is, ki épen úgy, mint Vespasian Judaeában csak lépésről-lépésre haladhatott, mert ha megerősített pontokat hagy maga után, kockáztathatja óriási pénz- és véráldozatba került hadjáratának eredményeit. Mégostromolta és bevette tehát valamennyit, hosszú harcok után, melyek épen azért valának fáradalmasak és véresek, mert a rómaiak minden hadi tudományát elsajátított és szabadságáért küzdő nép ellen vívtak.

Déva, 1887. aug. 17-én.

Király Pál.

SZAKOSZTÁLYI ÉRTEŚÍTŐ.

VII. szakülés, 1887. október 25-én.

Dr. Szamosi János elnökölt, Hegedűs István jegyzett. Két felolvasás tartatott:

1. Dr. Széchy Károly szakosztályi tag főbb vonásaiban előadta, részben elolvasta: Döbrentei Erdélyi Múzeuma cz. értekezését, melyet jelen füzetünkben megtalálnak t. olvasóink. Az értekezést megérdemlett tetszéssel fogadták a jelenvotlak.

2. Titkár bemutatta és főbb mozzanataiban ismertette Sz.-Katonai Bálint Gábor, Szíriában Beyruthban lakó hazánkfiának, egykori budapesti magántanárnak: A tamul nyelv a turáni nyelvek szanskrtja, vagy Van-e a magyarnak testvére cz. értekezését, mely a tamul nyelvnek Dél-Indiában elterjedt 10—12 néptörzs nyelv családjából kiemelkedett irodalmi nyelv, a magyarral való rokonságát kimutatva a felvetett kérdést úgy oldja meg, hogy a magyarnak nincs testvére, csak rokona. Ily rokonnak állítja a tamul nyelvet és szótárt is mellékel, melyben e rokonságot kimutatni igyekszik. Egybehasonlítja e nyelvet a szanskrttal és ismerteti hang- és alaktanának jellemzőbb pontjait. Ez értekezés választmányi megállapodás értelmében kiadványaink jövő évi folyamában fog megjelenni.

VIII. szakülés, 1887. november 26-én.

Elnökölt: Dr. Szamosi János, e. i. elnök. Jegyzett: Hegedűs István.

Ez ülés kiválóan érdekes volt azért, mert egy az archaeologiai fölfedezések történetében nevezetes eseményről tett jelentést szakosztályunknak két tagja: Dr. Finály Henrik és Téglás Gábor. Nem kevesebbről volt szó az ülésen, mint a római pénzforgalomban fontos szerepet játszott arany rúdoknak még eddig biztosan nem ismert bélyegéről, melyet a krásznai határban talált aranyrúdakon ismeretek föl említett tudósaink. Ép azért vált érdekessé ez ülés, melyen fel-

olvasta Dr. Finály Henrik jelen füzetben olvasható jelentését, mely a leletnek archeologiai magyarázatát adja. Titkár bemutatta Téglás Gábornak ugyan e leletre vonatkozó értekezését, melyet kevés kihagyással a Dr. Finály jelentése után tettünk közzé, mert eltérő nézetet képvisel a két értekező.

Ugyan ez ülésen titkár részben bemutatta, részben felolvasta Dr. Imre Lajos hódmező-vásárhelyi főgymnasiumi tanár és szakosztályi tag: A bot-csinálta doktor Molierenél és Kazinczynál cz. értekezését, mely szintén kiadványainkban fog megjelenni. Ez értekezés tüzetes alapossággal mutatja ki Kazinczy szerencsésnek mondható kísérletét egy francia vigjáték szabad átdolgozása|után a nép nyelv kincsének irodalmi értékesítésére. Ez értekezések köztetszésben részesültek. Megjegyezzük, hogy a krásznai leletre vonatkozólag Dr. Finály staniol másolatot, Téglás vegytani tentával rajzolt utánzatot mutattak be értekezések szemléletes illusztrációja végett.

IX. szakülés, 1887. december 16-án.

1887. utolsó szakülésen elnökölt: Dr. Szamosi János, e. i. elnök. Jegyzett: Hegedüs István. Tárgysorozat rendén.

Moldován Gergely szakosztályi tag, főbb vonásaiban ismertette, részben felolvasta: A varázs költészet a románoknál cz. kiválóan érdekes értekezését, mely a babonás világnézetnek nép-pszichologiai szempontból fontosságát tüntetvén föl, a varázslás, igézés, ráolvasás különböző nemeit ismertette és egy (a szemhályog elhárítására vonatkozó) varázsdalt hí fordításban be is mutatott. Ez értekezést a szép számú közönség, melyben nők is voltak, lelkesen megéljenezte; kiadványaink közelebbi füzetében fog megjelenni. Ugyan ez ülésen titkár felolvasta Király Pál szakosztályi tag: Adalékok Mithra kultusához cz. értekezését, melyben kiválóan a rákosi mythraeumban talált temetkezés kérdéséről tudományos vélelmet állít föl. Nem keresztyén ideiglenes temetkezésnek tekinti, mely a Mythra-kultus elhanyatlása ideje alatt jött volna divatba, de a Mythraszentélynek a synkretikus vallásos világnézet korábban temetkező helyül való használatát igyekszik bebizonyítani.